

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Σχέδιο ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας πρωτογενούς τομέα στην ΠΑΜΘ, βελτίωση μεθόδων παραγωγής και ανάπτυξη καινοτόμων εργαλείων προώθησης και εμπορίας προϊόντων αγροτικής προέλευσης

Δράση 1.3. Έρευνα πεδίου σε (α) παραγωγούς, (β) καταναλωτές και (γ) αγροδιατροφικές επιχειρήσεις για τη διερεύνηση και αξιολόγηση των βασικότερων προβλημάτων του αγροδιατροφικού τομέα

ΦΟΡΕΑΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

**ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ**

Επιστημονικά Υπεύθυνος: Σπυρίδων Κουτρούμπας, Καθηγητής

Ορεστιάδα, Μάρτιος 2024

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΡΑΚΗΣ

DEMOCRITUS
UNIVERSITY
OF THRACE

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

**Σχέδιο ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας πρωτογενούς τομέα στην ΠΑΜΘ,
βελτίωση μεθόδων παραγωγής και ανάπτυξη καινοτόμων εργαλείων
προώθησης και εμπορίας προϊόντων αγροτικής προέλευσης**

**Π1.3. Έκθεση αποτελεσμάτων έρευνας πεδίου σε παραγωγούς, καταναλωτές και
αγροδιατροφικές επιχειρήσεις (Δ1.3)**

ΦΟΡΕΑΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

**ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ**

Επιστημονικά Υπεύθυνος: Σπυρίδων Κουτρούμπας, Καθηγητής

Φορέας Οικονομικής Διαχείρισης: ΕΛΚΕ Δ.Π.Θ.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

ΤΙΤΛΟΣ:

“ Σχέδιο ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας πρωτογενούς τομέα στην ΠΑΜΘ, βελτίωση μεθόδων παραγωγής και ανάπτυξη καινοτόμων εργαλείων προώθησης και εμπορίας προϊόντων αγροτικής προέλευσης”

ΧΡΟΝΙΚΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ: 1/2/2023 – 10/1/2026

ΕΠΙΣΤΗΜ. ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: Σπυρίδων Κουτρούμπας, Καθηγητής Δ.Π.Θ.

ΦΟΡΕΑΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ: ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: Τμήμα Αγροτικής Ανάπτυξης Δ.Π.Θ.

ΦΟΡΕΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ: ΕΛΚΕ Δ.Π.Θ.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ (Τμήμα Αγροτικής Ανάπτυξης ΔΠΘ):

Σπυρίδων Κουτρούμπας, Καθηγητής Γεωργίας

Κωνσταντίνος Γαλανόπουλος, Καθηγητής Αγροτικής Οικονομίας

Χρήστος Χατζησαββίδης, Καθηγητής Δενδροκομίας

Χρήστος Καρελάκης, Καθηγητής Αγροτικής Πολιτικής

Χρήστος Δαμαλάς, Καθηγητής Γεωργίας

Ελένη Ζαφειρίου, Καθηγήτρια Εφαρμ. Οικον. Στατιστικής

Έλενα Ράπτου, Αναπλ. Καθηγήτρια Μάρκετινγκ Αγρ. Προϊόντων και Τροφίμων

Χρυσοβαλάντου Αντωνοπούλου, Επίκ. Καθηγήτρια Δενδροκομίας

Σιδέρης Φωτιάδης, Γεωπόνος, Ε.ΔΙ.Π.

Όλγα Βαχανελίδου, Υποψ. Διδάκτορας ΔΠΘ

<https://sxedio-agropro-pamth.net/>

**Σχέδιο ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας πρωτογενούς τομέα στην ΠΑΜΘ,
βελτίωση μεθόδων παραγωγής και ανάπτυξη καινοτόμων εργαλείων προώθησης
και εμπορίας προϊόντων αγροτικής προέλευσης**

**Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης
Τμήμα Αγροτικής Ανάπτυξης, ΔΠΘ**

***Δράση 1.3. Έρευνα πεδίου σε (α) παραγωγούς, (β) καταναλωτές και (γ) αγροδιατροφικές
επιχειρήσεις για τη διερεύνηση και αξιολόγηση των βασικότερων προβλημάτων του
αγροδιατροφικού τομέα***

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ

**Π1.3. Έκθεση αποτελεσμάτων έρευνας πεδίου σε παραγωγούς, καταναλωτές και
αγροδιατροφικές επιχειρήσεις (Δ1.3)**

Ομάδα Μελέτης

Έλενα Ράπτου, Αν. Καθηγήτρια ΔΠΘ (υπεύθυνη σύνταξης)

Κωνσταντίνος Γαλανόπουλος, Καθηγητής ΔΠΘ

Ελένη Ζαφειρίου, Καθηγήτρια ΔΠΘ

Χρήστος Καρελάκης, Καθηγητής ΔΠΘ

Ορεστιάδα, Μάρτιος 2024

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Εισαγωγή	1
Ο σύγχρονος αγροδιατροφικός τομέας	1
Στόχοι μελέτης – Ερευνητικό σχέδιο	2
Διάρθρωση μελέτης	2
Ο αγροδιατροφικός κλάδος και ο ρόλος του στην εγχώρια οικονομία	4
Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα	4
Απασχόληση και επίπεδο εκπαίδευσης/κατάρτισης	4
Αγροτική παραγωγή	6
Γεωργικές εκτάσεις και γεωργικές καλλιέργειες	6
Τιμές αγροτικών εισροών	12
Τιμές αγροτικών προϊόντων	13
Ο αγροδιατροφικός μεταποιητικός κλάδος	15
Διάρθρωση της μεταποιητικής βιομηχανίας	15
Μέγεθος επιχείρησης και απασχόληση	19
Εισαγωγές - Εξαγωγές	21
Κατανάλωση μεταποιημένων αγροδιατροφικών προϊόντων	22
Καταναλωτικές τάσεις	23
Μέση μηνιαία δαπάνη για αγορά τροφίμων	23
Μέση μηνιαία κατανάλωση τροφίμων	26
Οι τιμές των τροφίμων	28
Ο αγροτικός τομέας της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (ΠΑΜΘ)	31
Βασικά διαρθρωτικά στοιχεία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων	31
Κατανομή γεωργικών και κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων	31
Βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία	33
Απασχόληση	34
Μεθοδολογία έρευνας	35
Μεικτή μέθοδος έρευνας	35
Ποιοτική έρευνα: δείγμα και συλλογή δεδομένων	35
Μέθοδος δειγματοληψίας ποιοτικής έρευνας	35

Συλλογή δεδομένων ποιοτικής έρευνας	36
Ανάλυση δεδομένων ποιοτικής έρευνας	37
Ποσοτική έρευνα: δείγμα και συλλογή δεδομένων	37
Μέθοδος δειγματοληψίας ποσοτικής έρευνας	37
Συλλογή δεδομένων ποσοτικής έρευνας	37
Ανάλυση δεδομένων ποσοτικής έρευνας	38
Αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας	40
Προφίλ συμμετεχόντων	40
Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κυριότερα προβλήματα του αγροτικού τομέα της ΠΑΜΘ;	41
Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κυριότερα προβλήματα της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΠΑΜΘ;	46
Ποια θεωρείτε ότι είναι τα πλεονεκτήματα των αγροδιατροφικών προϊόντων της ΠΑΜΘ;	47
Πώς πιστεύετε ότι θα μπορούσε να ενισχυθεί το επάγγελμα του επιχειρηματία-αγρότη στην ΠΑΜΘ;	48
Πώς πιστεύετε ότι θα μπορούσε να ενισχυθεί η μεταποιητική βιομηχανία τροφίμων και ποτών στην ΠΑΜΘ;	50
Γνωρίζετε τι είναι η κυκλική οικονομία; Πώς αντιλαμβάνεστε την έννοια της κυκλικής οικονομίας; Θεωρείτε ότι όσοι απασχολούνται στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ είναι ενημερωμένοι για τις δράσεις κυκλικής οικονομίας;	51
Κάνετε ενέργειες για την κυκλική οικονομία; Αν ναι, ποιες είναι αυτές;	52
Έχετε υιοθετήσει στην εκμετάλλευσή σας φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές (όπως χρήση παρασιτοκτόνων φιλικών προς το περιβάλλον, βιολογική καλλιέργεια, περιορισμό της χρήσης των λιπασμάτων, ορθολογική χρήση νερού, κ.ά.); Αν ναι, ποιες είναι αυτές;	52
Ποια είναι η γνώμη σας για την ανάπτυξη των βραχείων αλυσίδων προσφοράς αγροτικών προϊόντων;	53
Έχετε υιοθετήσει καινοτόμα εργαλεία στην παραγωγική διαδικασία; Αν ναι, ποια είναι αυτά;	55
Ποιες πιστεύετε ότι θα είναι οι μεγαλύτερες προκλήσεις που θα πρέπει να αντιμετωπίσει ο αγροδιατροφικός τομέας στην ΠΑΜΘ μέσα στα επόμενα χρόνια;	55
Τι θα θέλατε να δείτε να αλλάζει στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ μέσα στα επόμενα χρόνια;	56
Αποτελέσματα ποσοτικής έρευνας	60
Περιγραφή δείγματος	60
Καταναλωτικό προφίλ- Αγοραστικές συνήθειες	62
Φιλικά προς το περιβάλλον αγροδιατροφικά προϊόντα	64
Βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροδιατροφικών προϊόντων	69
Προφίλ ομάδων - Αποτελέσματα CA (cluster analysis)	72

Παραδοσιακά και πιστοποιημένα τρόφιμα βάσει προγραμμάτων ποιότητας (ΠΟΠ, ΠΓΕ, κ.ά.)	74
Συμπεράσματα	78
Ερευνητικό σχέδιο	78
Σύνοψη αποτελεσμάτων ποιοτικής έρευνα – Βασικά συμπεράσματα	78
Σύνοψη αποτελεσμάτων ποσοτικής έρευνας – Βασικά συμπεράσματα	80
Προτάσεις	82
Βιβλιογραφία	85
Παράρτημα Α	87
Παράρτημα Β	88

ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

	σελ.
Πίνακας 1. Σύνολο απασχολούμενων στον αγροτικό τομέα	5
Πίνακας 2. Απασχόληση κατόχων (και μελών της οικογένειας) στη γεωργική/κτηνοτροφική εκμετάλλευση	6
Πίνακας 3. Αξία αγροτικής παραγωγής σε τιμές παραγωγού (σε εκατ. Ευρώ)	7
Πίνακας 4. Κατανομή των αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά κατηγορίες χρήσης	8
Πίνακας 5. Γεωργική γη (καθαρή έκταση) κατά κατηγορία καλλιέργειας (2020-2021)	9
Πίνακας 6. Γεωργική γη κατά κατηγορία και είδος καλλιέργειας	9
Πίνακας 7. Παραγωγή βασικών γεωργικών προϊόντων	11
Πίνακας 8. Μεταβολή μέσης τιμής γεωργικών εισροών (2022-2023)	13
Πίνακας 9. Ο αγροδιατροφικός μεταποιητικός κλάδος	17
Πίνακας 10. Μεταβολή % βασικών μεγεθών της μεταποιητικής βιομηχανίας (2019-2020)	18
Πίνακας 11. Ετήσια μεταβολή % βασικών μεγεθών στους επιμέρους κλάδους τροφίμων και ποτών 2019-2020	19
Πίνακας 12. Μέγεθος αγροδιατροφικών μεταποιητικών επιχειρήσεων (έτος 2020)	20
Πίνακας 13 . Απασχόληση στους υποκλάδους τροφίμων και στα ποτά	21
Πίνακας 14. Ετήσια δαπάνη κατά κεφαλήν και συνολικά είδη παντοπωλείου, 2009-2022	25
Πίνακας 15. Μέση μηνιαία δαπάνη για αγορά τροφίμων (2009-2022)	25
Πίνακας 16. Μέση μηνιαία κατανάλωση τροφίμων (αγορές και απολαβές) (2009-2022)	27
Πίνακας 17. Δαπάνη για αγορά ειδών διατροφής ανά μονάδα μέτρησης (2009-2022)	29
Πίνακας 18. Αριθμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων και χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση	31
Πίνακας 19. Αμιγώς γεωργικές, αμιγώς κτηνοτροφικές και μεικτές εκμεταλλεύσεις	31
Πίνακας 20. Κατανομή των εκμεταλλεύσεων σύμφωνα με την κατηγορία χρήσης	32
Πίνακας 21. Κατανομή της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης των εκμεταλλεύσεων κατά βασικές κατηγορίες χρήσης (στρέμματα)	32
Πίνακας 22. Κατανομή εκμεταλλεύσεων με ζωικό κεφάλαιο	33
Πίνακας 23. Εκμεταλλεύσεις βιολογικής γεωργίας	33
Πίνακας 24. Αριθμός κτηνοτροφικών μονάδων βιολογικής κτηνοτροφίας	33
Πίνακας 25. Απασχόληση κατόχων - μελών οικογένειάς στη γεωργία - κτηνοτροφία	34
Πίνακας 26. Χαρακτηριστικά συμμετεχόντων	42
Πίνακας 27. Επάγγελμα συμμετεχόντων (N=450)	61

Πίνακας 28. Συχνότητα αγοράς τροφίμων (N=450)	62
Πίνακας 29 . Απόψεις και στάσεις καταναλωτών για τα φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα (N=450)	67
Πίνακας 30. Αποτελέσματα της ανάλυσης παραγόντων και της ανάλυσης αξιοπιστίας για τις στάσεις των καταναλωτών ως προς τα φιλικά προς το περιβάλλον αγροδιατροφικά προϊόντα (N=450)	68
Πίνακας 31. Απόψεις και στάσεις καταναλωτών ως προς τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων και την τοπικότητα της αγροδιατροφικής παραγωγής (N=450)	69
Πίνακας 32. Αποτελέσματα ανάλυσης παραγόντων και ανάλυσης αξιοπιστίας για τις στάσεις των καταναλωτών ως προς τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς (N=450)	71
Πίνακας 33 . Σύνοψη αποτελεσμάτων ανάλυσης ομάδων (Cluster Analysis) (N=450)	73
73 Πίνακας 34. Προφίλ ομάδων (N=450)	74
Πίνακας 35. Εκτίμηση υποδείγματος probit για την προθυμία αγοράς αγροδιατροφικών προϊόντων που έχουν οριστεί βάσει προγραμμάτων ποιότητας (N=450)	76

ΛΙΣΤΑ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

	σελ.
Σχήμα 1. Η σύνθεση της αξίας της γεωργικής παραγωγής (2020)	7
Σχήμα 2. Διαφορά % μέσης τιμής μεταξύ 3ου τριμήνου του 2022 και 3ου τριμήνου του 2023 στα αγροτικά προϊόντα	14
Σχήμα 3. Συμμετοχή μεταποίησης τροφίμων στο σύνολο εξαγωγών – εισαγωγών (2022)	22
Σχήμα 4. Ποσοστό εισαγωγών και εξαγωγών μεταποιημένων τροφίμων και ποτών (έτος 2022)	22
Σχήμα 5. Κατανομή δαπάνης νοικοκυριών (2014, 2021)	24
Σχήμα 6. Προβλήματα του αγροτικού τομέα της ΠΑΜΘ	45
Σχήμα 7. Προβλήματα της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΠΑΜΘ	46
Σχήμα 8. Πλεονεκτήματα των αγροδιατροφικών επιχειρήσεων της ΠΑΜΘ	48
Σχήμα 9. Μέτρα ενίσχυσης του επαγγέλματος του επιχειρηματία-αγρότη στην ΠΑΜΘ	49
Σχήμα 10. Μέτρα ενίσχυσης της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΠΑΜΘ	51
Σχήμα 11. Απόψεις των experts για τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροδιατροφικών προϊόντων στην ΠΑΜΘ	54
Σχήμα 12. Οι μεγαλύτερες προκλήσεις του αγροδιατροφικού τομέα της ΠΑΜΘ για το άμεσο μέλλον	56
Σχήμα 13. Προσδοκώμενες αλλαγές στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ	58
Σχήμα 14. Εκπαίδευση συμμετεχόντων (ποσοστό % του συνόλου) (N=450)	60
Σχήμα 15. Οικογενειακή κατάσταση συμμετεχόντων (N=450)	61
Σχήμα 16. Προμήθεια-αγορά τροφίμων (N=450)	63
Σχήμα 17. Κριτήρια επιλογής τροφίμων (N=450)	64
Σχήμα 18. Κατανάλωση βιολογικών προϊόντων (N=450)	65
Σχήμα 19. Βαθμός ενημέρωσης των καταναλωτών για τα φιλικά προς το περιβάλλον αγροδιατροφικά προϊόντα (N=450)	65
Σχήμα 20. Απόψεις καταναλωτών για τα πιστοποιημένα αγροδιατροφικά προϊόντα βάσει προγραμμάτων ποιότητας (N=450)	75

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΑΜΘ	Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης
ΠΕ	Περιφερειακή Ενότητα
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΛΣΤΑΤ	Ελληνική Στατιστική Αρχή
FA	Factor Analysis (Ανάλυση Παραγόντων)
CA	Cluster Analysis (Ανάλυση Ομάδων)
PCA	Principal Component Analysis
ΚΑΠ	Κοινή Αγροτική Πολιτική

Εισαγωγή

Ο σύγχρονος αγροδιατροφικός τομέας

Ο αγροδιατροφικός τομέας αποτελεί βασικό πυλώνα της εγχώριας οικονομίας, έχοντας κληθεί να αντιμετωπίσει τις σύγχρονες τεχνολογικές προκλήσεις, να επενδύσει στις δράσεις έρευνας και καινοτομίας, να στηρίξει το γεωργικό εισόδημα και να ενισχύσει το επίπεδο γεωργικής εκπαίδευσης των αγροτών, προσφέροντας παράλληλα ασφαλή και επαρκή τρόφιμα στον καταναλωτή. Σήμερα ο πρωτογενής τομέας συνεισφέρει γύρω στο 4,7% της συνολικής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας, ενώ παράλληλα αποτελεί σημαντικό παράγοντα κοινωνικής συνοχής, καθώς προσφέρει σημαντικό αριθμό θέσεων εργασίας διασφαλίζοντας περίπου το 10% της συνολικής απασχόλησης. Συγχρόνως ο αγροδιατροφικός μεταποιητικός κλάδος αποτελεί τον μεγαλύτερο εργοδότη της εγχώριας μεταποίησης απασχολώντας γύρω στο 39% του εργατικού δυναμικού, ενώ τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει μεγάλη εξωστρέφεια, με τα ελληνικά αγροδιατροφικά προϊόντα να σημειώνουν αξιόλογη εξαγωγική πορεία καταλαμβάνοντας σημαντική θέση στις προτιμήσεις των καταναλωτών τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.

Την τελευταία δεκαετία ο αγροδιατροφικός κλάδος διεθνώς βρίσκεται αντιμέτωπος με τεράστιες προκλήσεις, έχοντας ωστόσο τις δυνατότητες να εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες για ανάπτυξη που προσφέρει το νέο τεχνολογικό, πολιτικό και κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα, και μέχρι το 2050, η παραγωγή τροφίμων θα πρέπει να αυξηθεί κατά 70% ώστε να μπορέσει να καλύψει την κατά 40% πληθυσμιακή αύξηση, ενώ η καλλιεργήσιμη γη δε θα σημειώσει ανάλογη άνοδο, παρά μόνο της τάξης του 10%. Η πίεση που θα ασκηθεί μελλοντικά στον αγροδιατροφικό κλάδο γίνεται αντιληπτή αν αναλογιστούμε ότι το 1970 η καλλιεργήσιμη γη ανά άτομο ήταν περίπου 3,8 στρέμματα, η οποία μετέπειτα μειώθηκε στα 2,3 στρέμματα το 2000, ενώ αναμένεται να διαμορφωθεί στα 1,5 στρέμματα το 2050. Παράλληλα η κλιματική κρίση και οι επιπτώσεις της δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στον αγροδιατροφικό κλάδο που χρίζουν αναγκαία τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπισή τους, ώστε να μπορέσει η παραγωγική δυναμική να συγχρονιστεί με την αυξανόμενη ζήτηση τροφίμων. Σήμερα, η ποιότητα του 75% των χερσαίων εδαφών του πλανήτη έχει υποβαθμιστεί σημαντικά, ενώ αναμένεται να αυξηθεί στο 95% έως το 2050 απειλώντας την αγροτική παραγωγή και την κάλυψη των διατροφικών αναγκών. Συγχρόνως οι καταναλωτικές ανάγκες μεταβάλλονται συνεχώς με τους σύγχρονους καταναλωτές να εμφανίζονται πιο ενημερωμένοι από ποτέ, αφού η αύξηση της πρόσβασης στο διαδίκτυο τους παρέχει τη δυνατότητα γρήγορης πληροφόρησης πάνω σε θέματα που επηρεάζουν τις αγοραστικές προτιμήσεις τους, τη συμβολή τους στη διαμόρφωση των νέων καταναλωτικών και διατροφικών προτύπων και την αφοσίωσή τους στα προϊόντα που επιλέγουν.

Σε ό,τι αφορά τον πρωτογενή τομέα στην Ελλάδα, πέρα από τις παγκόσμιες προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει, θα πρέπει να προσαρμοστεί και σε κάποιους ιδιαίτερους παράγοντες που επηρεάζουν καθοριστικά την παρουσία του στο σύγχρονο αγροδιατροφικό περιβάλλον. Ειδικότερα, θα χρειαστεί να δοθεί λύση στον χαμηλό βαθμό υιοθέτησης και εφαρμογής των τεχνολογικών καινοτομιών, ώστε να ενισχυθεί η παραγωγική διαδικασία και η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων. Για τον λόγο αυτό, θα χρειαστεί να αυξηθεί και το επίπεδο γεωργικής εκπαίδευσης των Ελλήνων παραγωγών, το οποίο συγκριτικά με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) βρίσκεται αρκετά χαμηλά. Επιπλέον το μικρό μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και οι ελλειπείς συνεργασίες με τη μεταποιητική βιομηχανία αποτελούν μία ακόμα πρόκληση, η οποία θα χρειαστεί να αντιμετωπιστεί μέσα στα επόμενα χρόνια.

Η σημασία του αγροδιατροφικού τομέα για την εγχώρια οικονομία είναι αδιαμφισβήτητη. Η γεωργική εκμετάλλευση του μέλλοντος θα χρειαστεί να αξιοποιήσει τις νέες ευκαιρίες που προσφέρει η τεχνολογική εξέλιξη, ώστε να μπορέσει ο Έλληνας παραγωγός να πάρει τις σωστές αποφάσεις στην παραγωγική διαδικασία και στη διάθεση του παραγόμενου προϊόντος. Επιπλέον οι παραγωγικές

καινοτομίες, τόσο στον πρωτογενή τομέα όσο και στην αγροδιατροφική μεταποιητική βιομηχανία, θα μπορέσουν να συμβάλλουν στη μείωση του κόστους παραγωγής, στον περιορισμό του περιβαλλοντικού αποτυπώματος και στην καλύτερη εξυπηρέτηση των ολοένα αυξανόμενων καταναλωτικών αναγκών.

Στόχοι μελέτης – Ερευνητικό σχέδιο

Βασικός στόχος της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση και η αξιολόγηση των προβλημάτων του αγροδιατροφικού τομέα της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (ΠΑΜΘ). Για τον λόγο αυτόν πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου σε παραγωγούς-επιχειρηματίες, μεταποιητικές αγροδιατροφικές μονάδες και καταναλωτές για την αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης, και την ανάδειξη των ευκαιριών που προσφέρει η σύγχρονη εφοδιαστική αλυσίδα.

Για την επίτευξη των στόχων διεκπεραιώθηκε ένα μεικτό σχέδιο έρευνας που περιλάμβανε δύο στάδια. Κατά το πρώτο στάδιο διεξήχθη ποιοτική έρευνα με τη μέθοδο των ημιδομημένων προσωπικών-σε βάθος συνεντεύξεων σε ένα δείγμα παραγωγών-επιχειρηματιών του πρωτογενούς τομέα και επιχειρηματιών της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας με βασικό εργαλείο συλλογής δεδομένων ένα ημιδομημένο ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Τα θέματα που αναλύθηκαν αφορούσαν την ταυτοποίηση και την ιεράρχηση των σημαντικότερων προβλημάτων του αγροτικού τομέα της ΠΑΜΘ, την ύπαρξη δράσεων για την κυκλική οικονομία, την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών (όπως χρήση παρασιτοκτόνων φιλικών προς το περιβάλλον, βιολογική γεωργία, περιορισμό της χρήσης των λιπασμάτων, ορθολογική χρήση νερού, εκτίμηση περιβαλλοντικού αποτυπώματος των υφιστάμενων καλλιεργειών, κ.ά), τις απόψεις ως προς την ανάπτυξη βραχείων αλυσίδων προσφοράς αγροτικών προϊόντων και την υιοθέτηση καινοτόμων εργαλείων στην παραγωγική διαδικασία.

Κατά το δεύτερο στάδιο πραγματοποιήθηκε ποσοτική έρευνα με βασικό στόχο να διερευνηθούν οι στάσεις των καταναλωτών ως προς τα φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα και οι αντιλήψεις τους απέναντι στις βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροτικών προϊόντων. Επιπλέον εξετάστηκε το καταναλωτικό τους προφίλ και η συμμετοχή στην αγορά/προθυμία αγοράς για αγροτικά προϊόντα που έχουν οριστεί βάσει των προγραμμάτων ποιότητας τροφίμων (ΠΟΠ, ΠΓΕ κτλ.). Η συλλογή των δεδομένων διεκπεραιώθηκε μέσω δομημένων ερωτηματολογίων με ερωτήσεις κλειστού τύπου, τα οποία συμπληρώθηκαν από ένα δείγμα 450 καταναλωτών της ΠΑΜΘ.

Διάρθρωση μελέτης

Η παρούσα μελέτη αποτελείται από τις παρακάτω ενότητες:

Συγκεκριμένα, η πρώτη ενότητα σκιαγραφεί την υφιστάμενη κατάσταση στον σύγχρονο αγροδιατροφικό τομέα και παρουσιάζει τους στόχους της έρευνας και τη διάρθρωση της μελέτης.

Η δεύτερη ενότητα αναλύει τις βασικές συνιστώσες του αγροδιατροφικού κλάδου και τον ρόλο του στην εγχώρια οικονομία. Μεταξύ άλλων παρουσιάζει στατιστικά στοιχεία για την απασχόληση και το επίπεδο εκπαίδευσης/κατάρτισης των επαγγελματιών του κλάδου, την αγροτική παραγωγή, τις γεωργικές εκτάσεις και τις γεωργικές καλλιέργειες, τις τιμές των αγροτικών εισροών και των αγροτικών προϊόντων. Επίσης αναφέρεται στη σύγχρονη ελληνική μεταποιητική βιομηχανία, παρουσιάζοντας τη διάρθρωσή της, καθώς και στοιχεία για το μέγεθος των επιχειρήσεων και το ανθρώπινο δυναμικό.

Η τρίτη ενότητα δίνει μία σφαιρική εικόνα της κατανάλωσης των αγροδιατροφικών προϊόντων, περιγράφοντας αναλυτικά τις καταναλωτικές τάσεις, τις δαπάνες για αγορά τροφίμων και την πορεία των τιμών των τροφίμων.

Η τέταρτη ενότητα σκιαγραφεί τη διάρθρωση και τα βασικά χαρακτηριστικά του αγροτικού τομέα της ΠΑΜΘ. Αναφέρεται επίσης στην απασχόληση στον κλάδο, στην κατανομή των γεωργικών και κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων, καθώς και σε στοιχεία για τη βιολογική καλλιέργεια και την κτηνοτροφία.

Η πέμπτη ενότητα περιγράφει τη μεικτή μέθοδο έρευνας που εφαρμόστηκε, αναλύοντας για το ποιοτικό και το ποσοτικό σχέδιο τη μέθοδο δειγματοληψίας, τη συλλογή των δεδομένων και τις μεθόδους ανάλυσης.

Στην έκτη ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας στο δείγμα των επιχειρηματιών του πρωτογενούς τομέα και της μεταποιητικής βιομηχανίας, σύμφωνα με τη σειρά των ερωτήσεων που περιλάμβανε το μη δομημένο ερωτηματολόγιο στις προσωπικές-σε-βάθος συνεντεύξεις.

Αντίστοιχα στην έβδομη ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας των καταναλωτών της ΠΑΜΘ, σύμφωνα με τη θεματολογία του δομημένου ερωτηματολογίου, φανερώνοντας τις σύγχρονες καταναλωτικές τάσεις και αγοραστικές συνήθειες.

Τέλος στην όγδοη ενότητα συνοψίζονται τα κύρια αποτελέσματα και γίνονται προτάσεις για το πώς θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη του αγροδιατροφικού τομέα της ΠΑΜΘ.

Ο αγροδιατροφικός κλάδος και ο ρόλος του στην εγχώρια οικονομία

Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα

Ο αγροτικός τομέας αποτελεί βασικό πυλώνα της οικονομίας, δεδομένης της συνεισφοράς του στην επισιτιστική ασφάλεια και της άμεσης σύνδεσής του με τη μεταποιητική βιομηχανία και τους κλάδους των μεταφορών, του χονδρεμπορίου και του λιανικού εμπορίου. Επιπλέον, υποστηρίζει την εγχώρια βιομηχανία γεωργικών εφοδίων και μηχανημάτων, επηρεάζει τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της χώρας και αποτελεί παράγοντα κοινωνικής συνοχής, αφού είναι σημαντική πηγή πλήρους και μερικής απασχόλησης. Παράλληλα, η λειτουργία και η συνοχή του συνδέεται με τη διαχείριση του περιβάλλοντος, την πολιτιστική κληρονομία και την κουλτούρα της χώρας.

Τα τελευταία χρόνια ο πρωτογενής τομέας έχει να αντιμετωπίσει και να προσαρμοστεί σε μία σειρά προκλήσεων που ξεκίνησαν με την εξάπλωση της πανδημίας COVID-19 και των άμεσων επιπτώσεων της στον αγροδιατροφικό κλάδο, και συνεχίστηκαν με τον πόλεμο στην Ουκρανία και την επακόλουθη εκτίναξη στις τιμές των αγροδιατροφικών προϊόντων και την ενεργειακή κρίση. Η έναρξη της πανδημίας βρήκε την ελληνική γεωργία να ανακάμπτει από την χρηματοοικονομική κρίση του 2008-2018 και έκανε φανερό τη σημαντικότητα της διαχείρισης της εφοδιαστικής αλυσίδας σε περιόδους κρίσεων. Η αυξημένη ζήτηση ανεφοδιασμού σε συνδυασμό με την ανάγκη για προστασία της υγείας των εργαζομένων αποτέλεσαν παράγοντες που επηρέασαν τη λειτουργία και τη βιωσιμότητα των αγροδιατροφικών επιχειρήσεων. Η πρωτογενής παραγωγή επηρεάστηκε σε μικρότερο βαθμό και έδειξε να προσαρμόζεται ευκολότερα στις αλυσιδωτές επιπτώσεις της πανδημίας, σε αντίθεση με τον κλάδο της μεταποίησης, των μεταφορών και της εστίασης, όπου οι αρνητικές συνέπειες ήταν πρωτόγνωρες (Καραντινής, 2020).

Σήμερα ο αγροδιατροφικός κλάδος έχει να αντιμετωπίσει τη συνεχή αύξηση των τιμών των αγροτικών προϊόντων εξαιτίας της ταυτόχρονης αύξησης των τιμών σε όλο το φάσμα των βασικών γεωργικών εισροών και την απότομη μείωση στην παραγωγή και στη διάθεση στην αγορά βασικών αγροτικών προϊόντων, μετά την εισβολή στην Ουκρανία, και κυρίως μετά τις πρόσφατες φυσικές καταστροφές στη Θεσσαλία και τον Έβρο. Οι προκλήσεις που αναδείχτηκαν απαιτούν συντονισμένες προσπάθειες σε διάφορα επίπεδα της εφοδιαστικής αλυσίδας για την άμβλυνση των μακροπρόθεσμων επιπτώσεων των έκτακτων συνθηκών και των φυσικών καταστροφών. Οι επενδύσεις σε ανθεκτικές γεωργικές πρακτικές, η αποτελεσματική διαχείριση και τα ολοκληρωμένα ασφαλιστικά συστήματα είναι απαραίτητα για τη διαφύλαξη της ασφάλειας των τροφίμων, τη μείωση του πληθωρισμού στα τρόφιμα και τον μετριασμό των επιπτώσεων στην αγορά αγροτικής εργασίας. Επιπλέον, οι σύγχρονες τεχνολογίες θα μπορούσαν να συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στην επίτευξη μίας ασφαλούς και βιώσιμης παραγωγικής διαδικασίας. Τα συστήματα ευφυούς γεωργίας, η εξέλιξη της βιοτεχνολογίας και η τεχνητή νοημοσύνη θα μπορούσαν να βελτιώσουν τη γεωργική αποτελεσματικότητα, να και να προστατεύσουν τους αγροτικούς πόρους και το περιβάλλον.

Απασχόληση και επίπεδο εκπαίδευσης/κατάρτισης

Σήμερα οι αγροτικές περιοχές αντιστοιχούν στο 63% της ελληνικής επικράτειας και οι κάτοικοι τους αντιπροσωπεύουν το 31% του ελληνικού πληθυσμού, ποσοστό υψηλότερο από τον μέσο όρο της ΕΕ (γύρω στο 44,6% στην ΕΕ). Ο ελληνικός γεωργικός τομέας απασχολεί περίπου 400.000 άτομα, αριθμός που αντιστοιχεί στο 10% της απασχόλησης σε όλους τους τομείς. Σύμφωνα με τα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, οι απασχολούμενοι στον πρωτογενή τομέα συνολικά (γεωργία, δασοκομία και αλιεία), για το 2020, ανήλθαν σε 412.000 άτομα,

ενώ το 2001 ανέρχονταν σε περίπου 665.000 άτομα. Η μείωση του πλήθους των εργαζόμενων είναι της τάξεως του 38% και διαφέρει μεταξύ των περιφερειών της χώρας (Πίνακας 1). Στο διάστημα της περιόδου 2001-2020, η μεγαλύτερη πτώση σε απόλυτο αριθμό αναφέρεται στην Κεντρική Μακεδονία (-46.600 χιλ. απασχολούμενοι), ενώ ακολουθούν οι Περιφέρειες της Κρήτης (-37.400 χιλ.) και της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (-34.900 χιλ.). Οι περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου φαίνεται να διατηρούν το αγροτικό δυναμικό τους, παρουσιάζοντας τη μικρότερη μείωση. Ποσοστιαία, τη μεγαλύτερη μείωση εμφανίζει η Περιφέρεια Ιονίων Νήσων (-64%) και ακολουθείται από την Κρήτη (-48%) και την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (-45%) (Τράπεζα Πειραιώς, 2022).

Πίνακας 1. Σύνολο απασχολούμενων στον αγροτικό τομέα

Περιφέρεια	Σύνολο απασχολούμενων (σε χιλιάδες)			Σύνολο απασχολούμενων σε γεωργία, δασοκομία, αλιεία (σε χιλιάδες)			Απασχολούμενοι σε γεωργία, δασοκομία και αλιεία επί του συνόλου απασχολούμενων	
	2001	2020	Μεταβολή 2001-2020	2001	2020	Μεταβολή 2001-2020	2020	2001
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	203,6	235,0	-13%	41,8	76,7	-45%	21%	33%
Κεντρική Μακεδονία	638,8	712,3	-10%	72,2	118,8	-39%	11%	17%
Δυτική Μακεδονία	87,1	103,3	-16%	16,1	19,0	-15%	19%	18%
Ήπειρος	108,8	120,7	-10%	15,0	25,7	-42%	14%	21%
Θεσσαλία	252,1	276,0	-9%	48,2	81,4	-41%	19%	29%
Ιόνια Νησιά	72,1	82,1	-12%	7,3	20,2	-64%	10%	25%
Δυτική Ελλάδα	216,6	261,8	-17%	52,1	84,8	-39%	24%	32%
Στερεά Ελλάδα	188,9	194,3	-3%	37,6	43,6	-14%	20%	22%
Αττική	1.471,7	1.550,6	-5%	11,8	20,1	-41%	1%	1%
Πελοπόννησος	213,9	218,7	-2%	52,9	78,0	-32%	25%	36%
Βόρειο Αιγαίο	72,8	68,2	7%	9,8	12,1	-19%	13%	18%
Νότιο Αιγαίο	117,6	118,6	-1%	6,4	7,9	-19%	5%	7%
Κρήτη	231,5	260,4	-11%	40,6	78,0	-48%	18%	30%
Σύνολο χώρας	3.875,5	4.202,1	-8%	412,0	666,3	-38%	11%	16%

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Ετήσιες Χρονοσειρές (1981-2020) ΕΛΣΤΑΤ

Διαθέσιμα στοιχεία από την ΕΛΣΤΑΤ, επίσης δείχνουν μία ανάλογη μείωση στην απασχόληση των κατόχων και των μελών της οικογένειάς τους στη γεωργική/κτηνοτροφική εκμετάλλευση (δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία αποκλειστικά για την απασχόληση στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις), όπου τόσο η αποκλειστική απασχόληση όσο και η κύρια με άλλη δευτερεύουσα απασχόληση, αλλά και η δευτερεύουσα με άλλη κύρια απασχόληση ακολουθούν φθίνουσα πορεία κατά τη χρονική περίοδο 2009-2020 (Πίνακας 2) (ΕΛΣΤΑΤ, 2022). Το κυρίως εργατικό δυναμικό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αποτελούν τα μέλη της οικογένειας, τα οποία εξασφαλίζουν και τις ανάγκες της εκμετάλλευσής τους σε εργατικά χέρια. Η ανεργία στις αγροτικές περιοχές εξακολουθεί να αποτελεί

τροχοπέδη, ιδίως για τους νέους, και οδηγεί σε βαθμιαία συρρίκνωση του εργατικού δυναμικού. Επιπλέον το «ηλικιακό» και «εκπαιδευτικό» έλλειμμα δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο τον ελληνικό αγροτικό τομέα. Μόλις το 3,7% του συνόλου των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι ηλικίας μικρότερης των 35 ετών, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία σε ποσοστό 60,9% είναι άνω των 55 ετών. Η φυλετική ανισοκατανομή είναι επίσης έντονη με τις γυναίκες να αναλαμβάνουν τα ηνία στη γεωργική εκμετάλλευση μόνο στο 27,5% των περιπτώσεων.

Παράλληλα, το γεγονός ότι το επίπεδο γεωργικής εκπαίδευσης των αγροτών στη χώρα μας είναι από τα χαμηλότερα που καταγράφονται στην Ε.Ε. (η Ελλάδα και η Ρουμανία βρίσκονται στις τελευταίες θέσεις στην ΕΕ) δυσχεραίνει την ανάπτυξη και θέτει υπό αμφισβήτηση το μέλλον του αγροτικού τομέα. Για το έτος 2016, το 93% του συνόλου των αρχηγών γεωργικής εκμετάλλευσης φαίνεται να έχει λάβει μόνο πρακτική εκπαίδευση, ενώ μόλις το 0,6% του συνόλου των αγροτών (4.060 αγρότες) δηλώνει πλήρη γεωργική κατάρτιση, όταν ο μέσος όρος στην Ε.Ε. είναι σε ποσοστό 9,1%. Το ποσοστό αυτό, παρόλο που είναι ελαφρώς υψηλότερο για τους νεότερους αρχηγούς γεωργικής εκμετάλλευσης (<40 ετών) και ανέρχεται σε 2,2% (1.280 αγρότες), παραμένει ιδιαίτερα χαμηλό συγκριτικά με το 19% στην Ε.Ε. Σε ό,τι αφορά τη βασική γεωργική εκπαίδευση των αγροτών, παρατηρείται μία αύξηση που ανέρχεται στο 6,2%, αν και συνεχίζει να υπολείπεται του αντίστοιχου ποσοστού στην ΕΕ (22,5%) (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2019; Τράπεζα Πειραιώς, 2022).

Πίνακας 2. Απασχόληση κατόχων (και μελών της οικογένειας) στη γεωργική/κτηνοτροφική εκμετάλλευση

Είδος απασχόλησης	2009-2020 (Μεταβολή %)
Αποκλειστική	-29,7
Κύρια με άλλη δευτερεύουσα	-56,7
Δευτερεύουσα με άλλη κύρια	-31,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Αγροτική παραγωγή

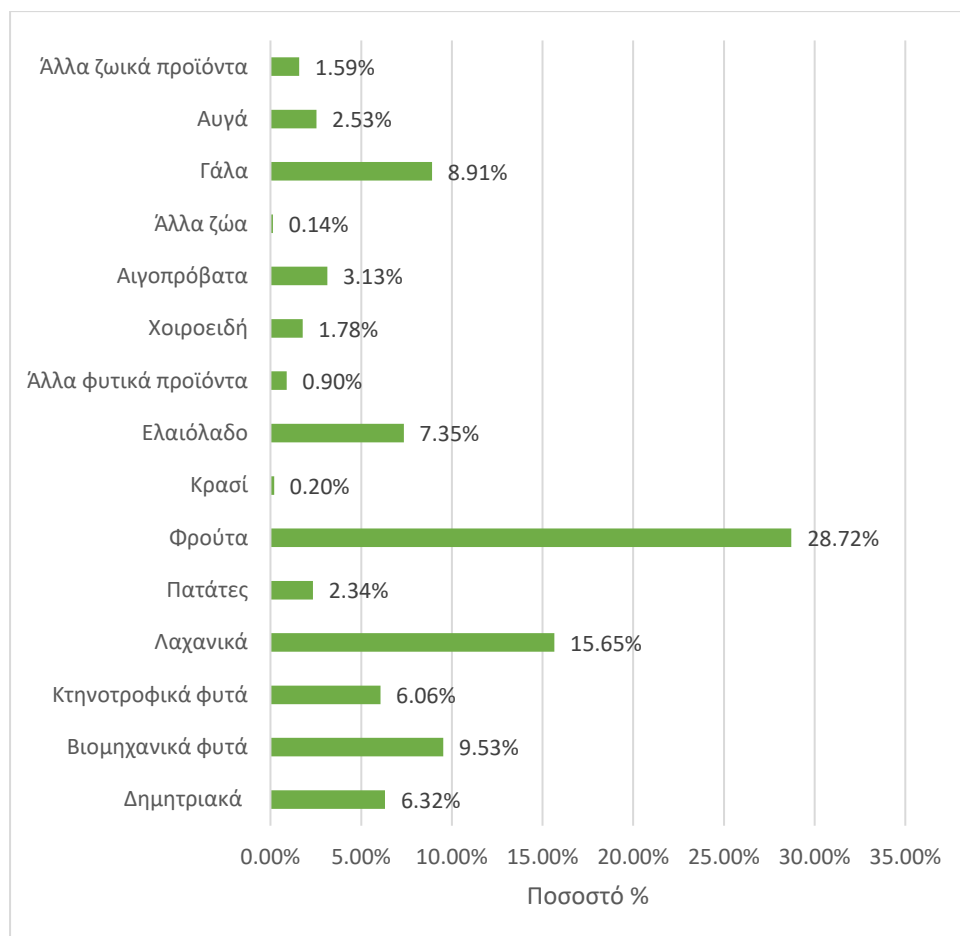
Ο πρωτογενής τομέας στην Ελλάδα έχει ιδιαίτερη οικονομική σημασία. Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, το 2021 δημιούργησε ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (ΑΠΑ) ύψους 7,13 δις Ευρώ, η οποία αντιστοιχεί στο 4,7% της συνολικής ΑΠΑ, στο 3,9% του ΑΕΠ και βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο από το μέσο όρο (1,6%) των χωρών της ΕΕ. Επίσης για το ίδιο έτος οι εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων καλύπτουν το 8,2% των συνολικών εξαγωγών και περίπου το 18% των εξαγωγών αγαθών (Σκυλακάκη και Μπένος, 2022a).

Η αξία της συνολικής αγροτικής παραγωγής στη χώρα μας αντιστοιχεί περίπου στο 2,8% της συνολικής αγροτικής παραγωγής των χωρών της ΕΕ. Σε ό,τι αφορά τη σύνθεση της, το 69% του συνόλου (έναντι του 53% στην ΕΕ) καλύπτουν τα φυτικά προϊόντα και το 21% του συνόλου (έναντι του 38% στην ΕΕ) καλύπτουν τα προϊόντα ζωικής προέλευσης. Επιπλέον οι γεωργικές υπηρεσίες καταλαμβάνουν το 3% της συνολικής αξίας της αγροτικής παραγωγής (έναντι 5% στην ΕΕ), ενώ οι μη γεωργικές μη διαχωρίσιμες δευτερεύουσες δραστηριότητες των γεωργικών μονάδων (υλοτομία, τουρισμός, κ.ά) αντιστοιχούν στο 7% (έναντι 4% στην ΕΕ). Σύμφωνα με τα στοιχεία των Οικονομικών Λογαριασμών Γεωργίας της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, η αξία της παραγωγής τα τελευταία 20 έτη παρουσιάζει μικρές διακυμάνσεις. Η αξία της ζωικής παραγωγής κυμαίνεται σταθερά, από το 2001, κοντά στα 2,5 δις Ευρώ, ενώ η αξία της φυτικής παραγωγής, από τα 6,5 δις Ευρώ του 2001, πλέον ανέρχεται σε περίπου 8 δις Ευρώ.

Πίνακας 3. Αξία αγροτικής παραγωγής σε τιμές παραγωγού (σε εκατ. Ευρώ)

Είδος παραγωγής	2001	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Φυτική	6.542	7.665	7.205	7.910	7.704	7.992	7.994
Ζωική	2.610	2.536	2.447	2.451	2.417	2.302	2.290

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Σχήμα 1. Η σύνθεση της αξίας της γεωργικής παραγωγής (2020)

Πηγή: Eurostat

Όπως φαίνεται και στο Σχήμα 1, η ελληνική αγροτική παραγωγή είναι κατά βάση φυτική. Επίσης τα μεγαλύτερα ποσοστά του συνόλου της αξίας της αγροτικής παραγωγής καλύπτουν κατηγορίες προϊόντων που σχετίζονται με τη Μεσογειακή Διατροφή, όπως είναι τα φρούτα, τα λαχανικά και το ελαιόλαδο σε ποσοστό 28,72%, 15,65% και 7,35% αντίστοιχα (Σκυλακάκη και Μπένος, 2022a). Αξίζει να σημειωθεί ότι η ελληνική παραγωγή περιλαμβάνει και έναν σημαντικό αριθμό κατοχυρωμένων προϊόντων στα συστήματα ποιότητας γεωργικών προϊόντων της ΕΕ, και ειδικότερα στα Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ), στα Προϊόντα Γεωγραφικής Ένδειξης (ΠΓΕ), και στα Εγγυημένα Παραδοσιακά Ιδιότυπα Προϊόντα (ΕΠΙΠ). Με βάση τα πιο πρόσφατα δημοσιευμένα στοιχεία, η Ελλάδα έχει κατοχυρώσει 113 ονομασίες εδώδιμων προϊόντων (6,8% του συνόλου), 147

ονομασίες οίνων (9% του συνόλου) και 15 ονομασίες οινοπνευματωδών ποτών (5,8% του συνόλου) (Σκυλακάκη και Μπένος, 2022b). Ο μεγάλος αριθμός κατοχυρωμένων προϊόντων στα συστήματα ποιότητας σχετίζεται εν μέρει και με την ετερογένεια της χώρας μας, η οποία αποτελεί ισχυρό συγκριτικό πλεονέκτημα ως προς την παραγωγή μεγάλης ποικιλίας ποιοτικών γεωργικών προϊόντων, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν και μοχλό ανάπτυξης της γεωργικής δραστηριότητας σε μία περιοχή (Τράπεζα Πειραιώς, 2022).

Γεωργικές εκτάσεις και γεωργικές καλλιέργειες

Οι γεωργικές εκτάσεις ανέρχονται σε περίπου 28.244,500 χιλ. στρέμματα (28.112 χιλ. στρέμματα καθαρή έκταση για το 2020, 28.420 χιλ. στρέμματα για το 2021), εκ των οποίων το 47,9% αποτελούν οι αροτραίες καλλιέργειες, το 27,4% οι δενδρώδεις καλλιέργειες, το 2,1% τα αμπέλια, το 0,2% τα θερμοκήπια και το υπόλοιπο 22,4% περιλαμβάνει τους οικογενειακούς λαχανόκηπους, τα μόνιμα λιβάδια και τα βοσκοτόπια τους άγονους βοσκότοπους, τα φυτώρια και τις αγραναπαύσεις. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τελευταίας Απογραφής «Γεωργίας-Κτηνοτροφίας» από την Ελληνική Στατιστική Αρχή παρατηρείται μία αξιοσημείωτη μείωση της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης κατά 18,8% τη χρονική περίοδο 2009-2020 (ΕΛΣΤΑΤ, 2022). Η ελληνική γεωργία συνίσταται σε περίπου 700.000 γεωργικές εκμεταλλεύσεις, μικρού μεγέθους στην πλειοψηφία τους, με τη μέση γεωργική εκμετάλλευση να μην ξεπερνά τα 53,8 στρέμματα. Πάνω από το 70% των γεωργικών εκτάσεων της Ελλάδας αντιμετωπίζει φυσικά ή άλλα ειδικά μειονεκτήματα, όπως ιδιαίτερα μορφολογικά/ποιοτικά χαρακτηριστικά του εδάφους (π.χ. απότομες πλαγιές, ξηρότητα, δυσμενή υφή, χαμηλές θερμοκρασίες) που επηρεάζουν σημαντικά τη την καλλιέργεια και την παραγωγική διαδικασία (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022).

Ο Πίνακας 4 παρουσιάζει την κατανομή των αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά κατηγορίες, καθώς και τη μεταβολή % κατά τη χρονική περίοδο 2009-2020. Σε όλες της κατηγορίες χρήσης υπάρχει αξιοσημείωτη μείωση, η οποία είναι περισσότερο έκδηλη στις αροτραίες καλλιέργειες (-34,6%), στα αμπέλια και τα σταφιδάμπελα (-41,3%) και τις δενδρώδεις καλλιέργειες (-22,8%).

Πίνακας 4. Κατανομή των αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά κατηγορίες χρήσης

Αγροτικές εκμεταλλεύσεις (αριθμός)	2009	2020	Μεταβολή %
Αροτραίες καλλιέργειες	287.776	187.573	-34,6
Αμπέλια και σταφιδάμπελα	131.753	77.389	-41,3
Δενδρώδεις καλλιέργειες	520.626	401.909	-22,8
Θερμοκήπια	8.894	8.319	-6,5
Λοιπές εκτάσεις	265.889	233.816	-15,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Παρά τη ραγδαία εξάπλωση της πανδημίας του COVID-19, ιδιαίτερα κατά το χρονικό διάστημα 2020-2021, και των δυσχερών συνεπειών της στους περισσότερους τομείς της οικονομίας, ο γεωργικός παραγωγικός κλάδος φαίνεται να επηρεάζεται σε μικρότερο βαθμό. Έτσι η συνολική γεωργική γη (καθαρή έκταση) για το 2021 ανήλθε σε 28.420 χιλιάδες στρέμματα σημειώνοντας αύξηση κατά 1,1% σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Ειδικότερα, το 2021, το 56,9% της γεωργικής γης καταλαμβάνουν οι αροτραίες καλλιέργειες, το 1,7% οι κηπευτικές, το 36,2% οι μόνιμες καλλιέργειες, ενώ το 5,1% αποτελούν οι εκτάσεις σε αγραναπαύση. Σε ό,τι αφορά την κατηγορία καλλιέργειας και τη χρήση γης παρατηρούνται μικρές αυξήσεις ανάμεσα στα δύο έτη από 0,1-2,2 %

στις αροτραίες καλλιέργειες, τις μόνιμες καλλιέργειες και την έκταση που διατίθεται για αγροανάπαυση. Αντίθετα μεγάλη αύξηση κατά 11,5% σημειώνεται στη χρήση γης για καλλιέργεια κηπευτικών (ΕΛΣΤΑΤ, 2022). Μία αναλυτική παρουσίαση της χρήσης γης ανά κατηγορία καλλιέργειας κατά τη χρονική περίοδο 2020-2021 δίνεται στον Πίνακα 5.

Πίνακας 5. Γεωργική γη (καθαρή έκταση) κατά κατηγορία καλλιέργειας (2020-2021)

Κατηγορία καλλιέργειας (σε χιλ. στρέμματα)	2020	2021	Μεταβολή (%) 2020-2021
Συνολική γεωργική γη	28.112,0	28.420,0	1,1
Αρδευθείσες	12.119,2	12.190,8	0,6
Αροτραίες καλλιέργειες	16.143,0	16.178,9	0,8
Αρδευθείσες	7.343,8	7.341,1	0,0
Κηπευτική γη	442,8	493,5	11,5
Αρδευθείσες	447,2	479,2	7,2
Μόνιμες Καλλιέργειες	10.075,4	10.295,7	2,2
Αρδευθείσες	4.328,2	4.370,6	1,0
Αγροαναπαύσεις	1.450,9	1.451,9	0,1

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Σχετικά με τη χρήση γεωργικής και το είδος καλλιέργειας παρατηρούνται μεταβολές στο σύνολο της χώρας σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία της διετίας 2020-2021 (Πίνακας 6). Σε ό,τι αφορά τα σημαντικότερα με βάση την έκταση ειδή αροτραίων καλλιεργειών σημειώνεται μία αύξηση στη χρήση γης στο σκληρό σιτάρι, τον αραβόσιτο και τη μηδική κατά 15,3%, 3,2% και 2,4% αντίστοιχα. Αντίθετα μείωση στις καλλιεργούμενες εκτάσεις παρουσιάζουν το κριθάρι, το βαμβάκι, ο ηλίανθος και η ελαιοκράμβη κατά 20,8%, 5,5%, 4,9% και 9,2% αντίστοιχα.

Πίνακας 6. Γεωργική γη κατά κατηγορία και είδος καλλιέργειας

Κατηγορία καλλιέργειας (σε χιλ. στρέμματα)	2020	2021	Μεταβολή (%) 2020-2021
1. Αροτραίες καλλιέργειες	16.199,1	16.228,8	0,2
1.1. Σιτηρά για καρπό	6.597,4	6.861,1	4,0
Σιτάρι μαλακό	836,1	934,7	11,8
Σιτάρι σκληρό	2.712,0	3.127,8	15,3
Κριθάρι	1.247,4	988,4	-20,8
Αραβόσιτος	878,9	906,9	3,2
Λοιπά σιτηρά για καρπό	923,0	903,2	-2,1
1.2. Βρώσιμα όσπρια	296,6	301,8	1,7
1.3. Βιομηχανικά φυτά	4.044,3	3.788,5	-6,3
Καπνός	123,5	101,8	-17,5
Βαμβάκι	2.782,2	2.628,2	-5,5
Ηλίανθος	852,2	810,3	-4,9
Ελαιοκράμβη	209,7	190,4	-9,2
Λοιπά βιομηχανικά φυτά	76,8	57,7	-24,9

Λοιπά βιομηχανικά φυτά	76,8	57,7	-24,9
1.4. Αρωματικά φυτά	83,0	91,3	10,0
1.5. Κτηνοτροφικά φυτά	4.893,7	4.902,5	0,2
1.5.1. για καρπό	777,7	701,7	-9,8
Βίκος	401,2	325,8	-18,8
Λούπινα	133,5	116,1	-13,0
Μπιζέλια κτηνοτροφικά (πίσο)	124,0	119,0	-4,0
Λοιπά κτηνοτροφικά φυτά για καρπό	119,1	140,8	18,2
1.5.2. για σανό	4.116,0	4.200,8	2,1
Κριθάρι για σανό	133,8	129,1	-3,5
Βρώμη για σανό	203,3	212,0	4,3
Βίκος για σανό	216,2	239,9	11,0
Μηδική	1.650,8	1.691,0	2,4
Τριφύλλια ετήσια και λοιπά πολυετή	392,6	385,0	-1,9
Κοφτολίβαδα	891,7	898,0	0,7
Αραβόσιτος χλωρός ή για ενσίρωση	296,8	307,5	3,6
Λοιπά κτηνοτροφικά φυτά για σανό	330,8	338,3	2,3
1.6. Σπόρος τριφυλλιών	50,5	48,6	-3,8
1.7. Πεπονοειδή	113,2	110,8	-2,1
1.8. Πατάτες	119,2	124,2	4,2
2. Κηπευτικές εκτάσεις	471,5	517,8	9,8
3. Μόνιμες καλλιέργειες	10.075,4	10.295,7	2,2
3.1 Αμπέλια (σύνολο)	701,8	697,0	-0,7
Αμπέλια για οινοποίηση	389,7	390,9	0,3
Αμπέλια, επιτραπέζια	122,9	125,3	1,9
Σταφιδάμπελα	189,2	180,9	-4,4
3.2. Κανονικοί δενδρόνες	9.373,6	9.598,6	2,4
3.2.1. Εσπεριδοειδή	390,8	401,5	2,7
Λεμονιές	27,6	28,8	4,2
Πορτοκαλιές	271,8	277,8	2,2
Μανταρινιές	89,3	92,8	4,0
Λοιπά εσπεριδοειδή	2,1	2,1	0,8
3.2.2. Οπωροφόρα	319,5	334,0	4,5
Αχλαδιές	44,0	42,0	-4,5
Μηλιές	92,8	94,2	1,5
Ακτινίδια	112,9	125,8	11,5
Λοιπά οπωροφόρα	69,8	71,9	3,1
3.2.3. Πυρηνόκαρπα	650,0	653,3	0,5
Ροδακινιές - Νεκταρινιές	380,6	371,3	-2,4
Κερασιές	161,6	167,2	3,4
Βερικοκιές	83,4	89,9	7,9
Λοιπά πυρηνόκαρπα	24,5	24,8	1,5
3.2.4. Ακρόδρυα	452,5	480,6	6,2
Αμυγδαλιές	162,7	173,2	6,5
Καρυδιές	148,9	157,4	5,7
Καστανιές ήμερες	84,0	88,1	4,9

Λοιπά ακρόδρυα	56,9	61,9	8,8
3.2.5. Ελαιώνες	7.362,0	7.531,6	2,3
3.2.6. Λοιπά δένδρα	198,9	197,6	-0,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Ανάλογες αυξομειώσεις παρατηρούνται και στις μόνιμες καλλιέργειες. Ειδικότερα στο σύνολο των αμπελώνων σημειώνεται μία μείωση της τάξεως του 0,7% το 2021 σε σχέση με το 2020, ενώ η χρήση γης στους πορτοκαλεώνες αυξάνει κατά 2,2%. Επίσης αύξηση στην καλλιεργούμενη έκταση εμφανίζουν και οι ελαιώνες κατά 2,3% το 2021, όπου οι εκτάσεις ανέρχονται σε 7.531,6 χιλ. στρέμματα, ενώ η καλλιέργεια ροδάκινου-νεκταρινιού μειώνεται κατά 2,4% το 2021 σε σχέση με το 2020 φτάνοντας τις 371,3 χιλ. στρέμματα.

Οι μεταβολές στην παραγωγή γεωργικών προϊόντων των σημαντικότερων ειδών καλλιεργειών βάσει της παραγωγής σε σύνολο χώρας δίνονται αμέσως παρακάτω στον Πίνακα 7. Παρά τα προβλήματα που επέφερε η πανδημία του COVID-19 στον αγροδιατροφικό τομέα παρατηρούμε ότι η αγροτική παραγωγή επηρεάστηκε σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με άλλους τομείς της οικονομίας (όπως ο αγροδιατροφικός μεταποιητικός κλάδος). Μάλιστα ορισμένα προϊόντα, όπως το σκληρό σιτάρι, ο αραβόσιτος, η τομάτα, και τα μήλα εμφανίζουν αύξηση παραγωγής κατά 14,8%, 4,5%, 1,0% και 0,7% αντίστοιχα, το χρονικό διάστημα 2020-2021. Αντίθετα σημαντικές μειώσεις στο παραγόμενο προϊόν παρουσιάζουν καλλιέργειες, όπως το βαμβάκι, τα πορτοκάλια και το ελαιόλαδο κατά 2,4%, 9,6%, και 7,6% αντίστοιχα (ΕΛΣΤΑΤ, 2023).

Πίνακας 7. Παραγωγή βασικών γεωργικών προϊόντων

Γεωργικά προϊόντα (σε χιλιάδες τόνους)	2020	2021	Μεταβολή (%) 2020-2021
Σιτάρι μαλακό	258,5	287,4	11,2
Σιτάρι σκληρό	813,8	934,6	14,8
Κριθάρι	384,0	291,3	-24,1
Βρώμη	99,1	99,0	-0,1
Αραβόσιτος	1.043,2	1.090,5	4,5
Ρύζι	240,6	254,7	5,9
Βαμβάκι	868,6	847,4	-2,4
Ηλίανθος	247,1	206,3	-16,5
Ελαιοκράμβη	43,0	38,5	-10,3
Βίκος κτηνοτροφικός για καρπό	73,3	61,3	-16,3
Λούπινα κτηνοτροφικά για καρπό	24,2	21,3	-12,2
Μπιζέλια κτηνοτροφικά για καρπό (πίσο)	26,6	24,9	-6,5
Κριθάρι για σανό	47,2	42,3	-10,3
Βρώμη για σανό	79,4	81,5	2,7
Βίκος για σανό	90,8	102,0	12,3
Μηδική	1.895,8	1.901,7	0,3
Τριφύλλια ετήσια και λοιπά πολυετή	441,7	408,9	-7,4
Κοφτολίβαδα	342,7	341,1	-0,5
Αραβόσιτος χλωρός ή για ενσίρωση	1.252,5	1.301,1	3,9
Καρπούζια	353,2	346,8	-1,8
Πεπόνια	74,0	71,9	-2,8
Πατάτες	355,3	355,2	-0,1

Κρεμμύδια ξερά	92,2	90,8	-1,5
Τομάτες	653,4	659,8	1,0
Αγγούρια	138,9	130,1	-6,3
Πιπεριές	129,8	128,4	-1,1
Φράουλες	78,7	80,3	2,0
Ελαιόκαρπος	3.051,4	3.045,1	-0,2
Ελαιόλαδο	276,7	255,7	-7,6
Σταφύλια	696,2	695,6	-0,1
Μούστος	264,6	263,7	-0,3
Λεμόνια	57,7	53,3	-7,7
Πορτοκάλια	698,3	631,1	-9,6
Μανταρίνια	176,6	166,6	-5,7
Αχλάδια	101,5	85,0	-16,3
Μήλα	299,4	301,5	0,7
Ακτινίδια	276,4	298,6	8,0
Ροδάκινα - Νεκταρίνια	623,8	352,0	-43,6
Κεράσια	108,2	91,6	-15,3
Βερίκοκα	98,5	67,0	-32,0
Αμύγδαλα	56,6	60,4	6,6
Καρύδια	47,6	50,1	5,3
Κάστανα	37,3	37,6	0,8
Ρόδια	45,4	45,7	0,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Τιμές αγροτικών εισροών

Την τελευταία τριετία ο αγροτικός τομέας στη χώρα μας έχει να αντιμετωπίσει μία σημαντική αύξηση τιμών στις αγροτικές εισροές, και κυρίως στα λιπάσματα, τα φυτοπροστατευτικά σκευάσματα, τους σπόρους και τις ζωοτροφές (Eurostat, 2023). Παρά την εμφανή πτώση τιμής σε είδη όπως τα λιπάσματα και οι ζωοτροφές σε επίπεδο ΕΕ, στην Ελλάδα καταγράφεται αυξητική τάση. Ειδικότερα, η μέση τιμή των λιπασμάτων και εδαφοβελτιωτικών σκευασμάτων αυξήθηκε κατά 5,93% το 2023, ακολουθώντας την εκρηκτική άνοδο τιμών κατά 53,57% του 2022. Επίσης, αύξηση στις τιμές των λιπασμάτων καταγράφηκε και στην Κύπρο κατά 13,54%, στη Μάλτα κατά 9,36%, αλλά και στη Ρουμανία κατά 3,06%. Αντίθετα, σε επίπεδο ΕΕ, η μέση τιμή μειώθηκε κατά 22,51% σε σύγκριση με την τιμή που είχε διαμορφωθεί το 2022, μετά τη ραγδαία αύξηση της τάξης του 88,98% του προηγούμενου έτους. Η μεγαλύτερη μείωση τιμών σημειώθηκε στο Λουξεμβούργο κατά 46,27%, στην Ιρλανδία κατά 30,38%, στη Σλοβενία κατά 28,1% και στη Γαλλία κατά 24,37%.

Σε ό,τι αφορά τις τιμές των φυτοπροστατευτικών σκευασμάτων και των φυτοφαρμάκων, εμφανίζουν αυξητική πορεία, το 2023 αν και θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο ρυθμός αύξησης είναι χαμηλότερος από τον αντίστοιχο σε επίπεδο ΕΕ. Συγκεκριμένα, η μέση αύξηση τιμών στην Ελλάδα ήταν 5,38% (σ.σ. +9,51% το 2022) έναντι 9,31% στην ΕΕ-27 (+10,40% το 2022). Οι μεγαλύτερες αυξήσεις τιμών παρατηρήθηκαν στην Ολλανδία κατά 43,44%, στην Τσεχία κατά 24,89% και στην Ουγγαρία κατά 20,80%. Αντίθετα μειώσεις τιμών εμφάνισαν η Λετονία κατά 22,66%, η Βουλγαρία κατά 10,02%, η Κροατία κατά 5,86% και η Πορτογαλία κατά 0,96%.

Οι τιμές στο πολλαπλασιαστικό υλικό στην Ελλάδα σημείωσαν αύξηση και τα δύο τελευταία χρόνια (+7,59% το 2022, +6,24% το 2023), ενώ η ίδια ανοδική πορεία καταγράφηκε στο σύνολο της

ΕΕ (+10,64% το 2022, +9,21% το 2023), με την Ουγγαρία, την Ιταλία και την Ισπανία να παρουσιάζουν τις υψηλότερες αυξήσεις κατά 25,34%, 10,64% και 10,32% αντίστοιχα. Σχετικά με τις τιμές των ζωοτροφών, παρόλο που στην ΕΕ παρατηρήθηκε μείωση γύρω στο 3,9% το 2023 μετά από αύξηση 30,68% το 2022, στη χώρα μας η άνοδος των τιμών κατά 24,02% το 2022 συμπαρέσυρε τις τιμές και το επόμενο έτος που παρουσίασαν αύξηση γύρω στο 3% (Eurostat, 2023; Τσατσάκης, 2024). Στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 8) δίνονται συνοπτικά οι μεταβολές στη μέση τιμή των κυριότερων γεωργικών εισροών ανά κατηγορία.

Πίνακας 8. Μεταβολή μέσης τιμής γεωργικών εισροών (2022-2023)

Γεωργικές εισροές	Μεταβολή %	
	Ελλάδα	ΕΕ
Λιπάσματα-Εδαφοβελτιωτικά σκευάσματα	+5,93	-22,51
Φυτοπροστατευτικά-Φυτοφάρμακα	+5,38	+9,31
Σπόροι-Γενετικό υλικό	+6,24	+9,21
Ζωοτροφές	+3,03	-3,91

Πηγή: Eurostat; Τσατσάκης 2024

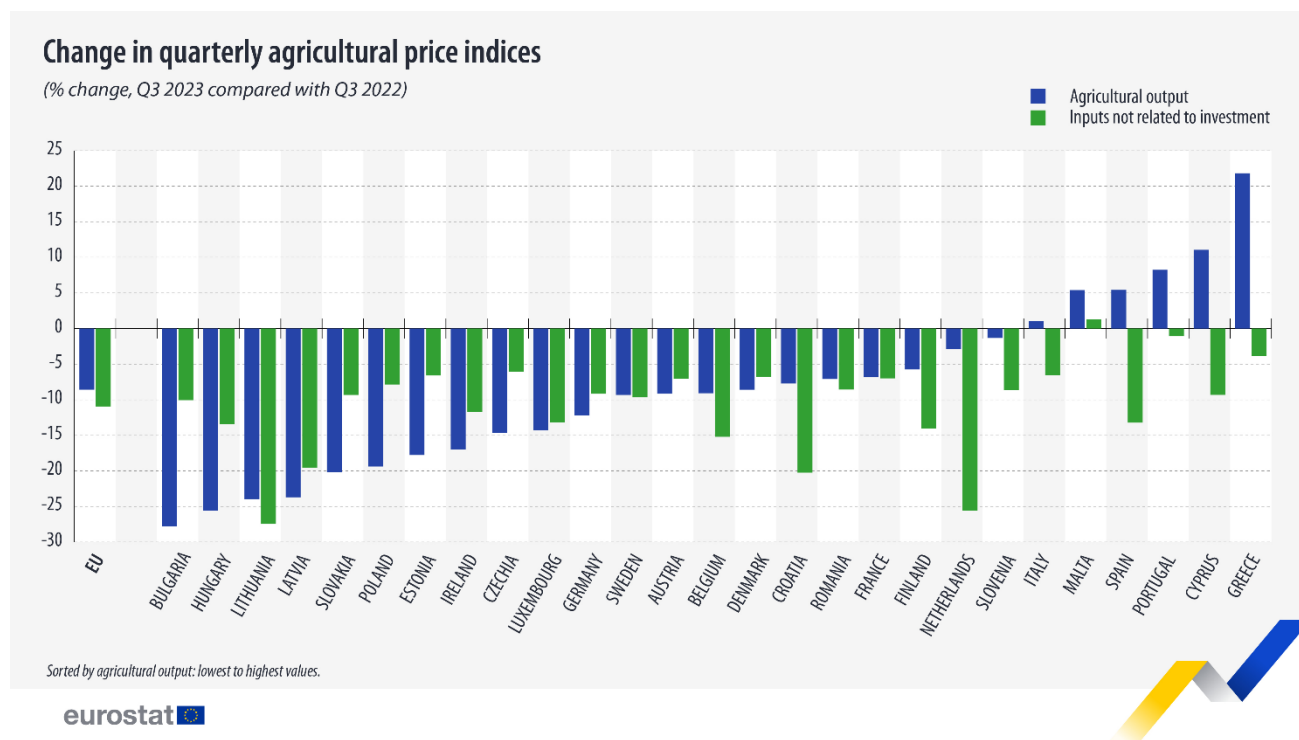
Τιμές αγροτικών προϊόντων

Σύμφωνα με τη Eurostat, στη χώρα μας παρατηρούνται κατά μέσο όρο τα δύο τελευταία χρόνια οι μεγαλύτερες αυξήσεις στις τιμές των αγροτικών προϊόντων (Eurostat, 2023). Οι αυξήσεις των τιμών της αγροτικής παραγωγής κορυφώθηκαν το τρίτο τρίμηνο του 2022 (+30% σε σύγκριση με το ίδιο τρίμηνο του 2021) (Γεωργίου 2023). Μόνο για το τελευταίο έτος, η άνοδος αυτή ανήλθε στο 15,31% και είναι εμφανώς υψηλότερη από την αντίστοιχη αύξηση της τάξης του 2,02% που σημείωσαν τα υπόλοιπα κράτη της ΕΕ κατά μέσο όρο. Το γεγονός ότι το κόστος των εισροών σημείωσε οριακή άνοδο κατά 0,22% όταν στην ΕΕ υποχώρησε κατά 4,56% προβληματίζει τον αγροδιατροφικό κλάδο και πιέζει ακόμα περισσότερο τις τιμές των προϊόντων.

Σε εθνικό επίπεδο, η πλειονότητα των χωρών της ΕΕ (17 από τις 27) συνέχισε να παρουσιάζει αυξήσεις στις τιμές των γεωργικών προϊόντων το δεύτερο τρίμηνο του 2023 σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του 2022. Οι ταχύτεροι ρυθμοί αύξησης καταγράφηκαν στην Πορτογαλία (+22%), την Ελλάδα (+21%) και την Ισπανία (+16%). Αντίθετα, η Λιθουανία (-26%) και η Εσθονία (-15%) κατέγραψαν τη μεγαλύτερη πτώση τιμών (Παϊσιάδης, 2023). Οι πιο απότομες αυξήσεις τιμών το δεύτερο τρίμηνο του 2023 μεταξύ των κύριων ομάδων προϊόντων παραγωγής ήταν για τα εσπεριδοειδή (κατά μέσο όρο +89%), το ελαιόλαδο (+48%) και τις πατάτες (+38%). Αυτές οι αυξήσεις τιμών αντανακλούσαν σε μεγάλο βαθμό τους μειωμένους όγκους παραγωγής που επηρεάστηκαν από την ξηρασία. Αξίζει επίσης να επισημανθούν οι ισχυρές αυξήσεις τιμών για τα αυγά (+31%) και τους χοίρους (+28%). Αντίθετα, οι τιμές των δημητριακών μειώθηκαν (-31%), ενώ αυτές των πουλερικών (+4%) και του γάλακτος (-2%) παρέμειναν πιο σταθερές (Παϊσιάδης, 2023).

Το τρίτο τρίμηνο του 2023, οι τιμές των αγροτικών προϊόντων στην Ελλάδα συνεχίζουν την ανοδική τους πορεία (+22% κατά μέσο όρο). Η έκρηξη στην τιμή του ελληνικού ελαιόλαδου κατά 101% σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2022 λόγω της μεγάλης μείωσης της παραγωγής, ως αποτέλεσμα των φυσικών καταστροφών του ίδιου διαστήματος, φαίνεται ότι συμπαρέσυρε τις τιμές και των υπόλοιπων αγροτικών προϊόντων. Αντίθετα σε 21 από τις 27 χώρες της ΕΕ καταγράφηκε

μείωση των μέσων τιμών, όπως φαίνεται και στο Σχήμα 2. Παρά τη γενικότερη μείωση στις μέσες τιμές, παρατηρούνται διαφορές μεταξύ των επιμέρους προϊόντων. Για παράδειγμα η μέση τιμή των δημητριακών μειώθηκε κατά το ένα τρίτο περίπου (-32%), με τις μεγαλύτερες μειώσεις να επισημαίνονται στη σίκαλη και το κριθάρι. Επίσης μείωση τιμής σημειώθηκε και στο γάλα (-15%), τα φρούτα (-5%) και τα πουλερικά (3%). Αντίθετα, αυξήσεις τιμών υπήρξαν στο ελαιόλαδο (+73%) σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του προηγούμενου έτους, στις φυτικές ύλες που χρησιμοποιούνται για πλέξιμο κατά 50%, στις πατάτες για κατανάλωση (+30%) και στα ζαχαρότευτλα (κατά 44%) (Eurostat, 2023; Γεωργίου, 2023).

Σχήμα 2. Διαφορά % μέσης τιμής μεταξύ 3^{ου} τριμήνου του 2022 και 3^{ου} τριμήνου του 2023 στα αγροτικά προϊόντα

Πηγή: Eurostat

Όπως παρατηρούμε στο Σχήμα 2, οι μεγαλύτερες μειώσεις τιμών πραγματοποιήθηκαν στη Βουλγαρία κατά 28%, στην Ουγγαρία κατά 26%, στη Λιθουανία κατά 24%, στη Λετονία επίσης κατά 24% και στη Σλοβακία κατά 20%. Η μείωση αυτή ήταν άμεση συνέπεια της μείωσης που σημειώθηκε στις τιμές στα δημητριακά και το γάλα, δεδομένου ότι οι προαναφερθείσες χώρες έχουν υψηλή εξειδίκευση στα προϊόντα αυτά. Αντίθετα, στην Ελλάδα, την Κύπρο, την Πορτογαλία, την Ισπανία και τη Μάλτα, οι τιμές των αγροτικών προϊόντων αυξήθηκαν κατά 22%, 11%, 8%, 5% και 1% αντίστοιχα. Η αύξηση αυτή φαίνεται ότι ήταν αλυσιδωτή αντίδραση στην απότομη αύξηση της τιμής του ελαιόλαδου 103% στην Ισπανία, κατά 101% στην Ελλάδα, κατά 99% στην Πορτογαλία και κατά 31% στην Ιταλία (Eurostat, 2023; Γεωργίου, 2023).

Ο αγροδιατροφικός μεταποιητικός κλάδος

Η βιομηχανία τροφίμων και ποτών αποτελεί έναν από τους βασικότερους κλάδους της μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΕΕ, ενώ συγχρόνως αποτελεί και έναν από τους καίριους πυλώνες της οικονομίας. Οι μεταποιητές, ιδιωτικές επιχειρήσεις ή συνεταιρισμοί, επεξεργάζονται το προϊόν, δημιουργώντας το πρώτο επίπεδο προστιθέμενης αξίας του. Σε όρους αξίας παραγωγής, ο κλάδος των τροφίμων και των ποτών κατατάσσεται πρώτος στους ευρωπαϊκούς κλάδους της μεταποίησης, ενώ καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση σε όρους κύκλου εργασιών και ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, συγκεντρώνοντας το 14,3% και το 11,4% αντίστοιχα του συνόλου της μεταποίησης. Επίσης ο αγροδιατροφικός μεταποιητικός κλάδος παραμένει και ο μεγαλύτερος πάροχος θέσεων εργασίας στον τομέα της μεταποίησης, καθώς απασχολεί σχεδόν τέσσερα εκατομμύρια εργαζόμενους, δηλαδή περίπου το 15,1% του συνόλου των εργαζομένων στην ευρωπαϊκή βιομηχανία (Τράπεζα Πειραιώς, 2022).

Η Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών αποτελεί μοχλό ανάπτυξης της παραγωγικής δραστηριότητας και έναν από τους πιο σημαντικούς πυλώνες του δευτερογενή τομέα της εγχώριας οικονομίας. Συμβάλλει ουσιαστικά στην αναπτυξιακή τροχιά της χώρας και διακρίνεται για την επενδυτικότητα, την έντονη εξωστρέφεια, τη δυναμική και την υψηλή ανάμειξη, τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και στην παγκόσμια αγορά. Η βιομηχανία εστιάζει επισταμένα στην Έρευνα & Καινοτομία, στοχεύοντας στη βελτίωση των προϊόντων της, καθώς και στο σχεδιασμό και την ανάπτυξη καινούριων προϊόντων με βιώσιμες μεθόδους σύμφωνα με τις αρχές της κυκλικής οικονομίας. Επιπλέον θέτει στο επίκεντρο την παραγωγή προϊόντων με μειωμένο περιβαλλοντικό αποτύπωμα που θα μπορούν να καλύψουν τις ολοένα αυξανόμενες ανάγκες και απαιτήσεις του σύγχρονου καταναλωτή για καινοτόμες διατροφικές επιλογές. Η σύνδεση της βιομηχανίας τροφίμων με τον πρωτογενή τομέα της οικονομίας, αλλά και με τον τομέα των υπηρεσιών, όπως χώροι και υπηρεσίες εστίασης, ξενοδοχεία και τουριστικές μονάδες, σε συνδυασμό με τις συνέργειες που αναπτύσσονται στην εφοδιαστική αλυσίδα, καθιστά καθοριστική την επίδραση του κλάδου σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών αγροδιατροφικών προϊόντων σχετίζεται άμεσα και από το εργασιακό δυναμικό, μέσω την εκπαίδευσης και της εξειδίκευσής του. Η συνεχής επιμόρφωση και η επιστημονική κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού, καθώς και η ανάπτυξη νέων σύγχρονων ειδικοτήτων επιδρούν θετικά στη βελτίωση και την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών μεταποιημένων αγροτικών προϊόντων και τροφίμων (IOBE, 2022).

Τα τελευταία χρόνια, η πανδημία του COVID-19 ανέδειξε νέες προκλήσεις για την αγροδιατροφική μεταποιητική βιομηχανία που σηματοδοτήθηκαν από ραγδαίες αλλαγές στις καταναλωτικές συνήθειες και τις αγοραστικές προτιμήσεις, στροφή της ζήτησης στις υπηρεσίες παράδοσης κατ' οίκον και τις ηλεκτρονικές πλατφόρμες παραγγελιών, αύξηση στις τιμές των αγροδιατροφικών αγαθών, και νέες πρακτικές στο μίγμα προώθησης. Στο συνεχώς μεταβαλλόμενο σύγχρονο περιβάλλον, η ελληνική βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών θα πρέπει να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις του σύγχρονου καταναλωτή για ασφαλή τρόφιμα με χαμηλό περιβαλλοντικό αποτύπωμα, και για νέα καινοτόμα προϊόντα, καθώς και στις νέες προκλήσεις της αγοράς, αποτέλεσμα ως ένα σημείο της υγειονομικής κρίσης (IOBE, 2022).

Διάρθρωση της μεταποιητικής βιομηχανίας

Στον Πίνακα 9 παρουσιάζονται συνοπτικά τα βασικά διαρθρωτικά μεγέθη, και συγκεκριμένα ο αριθμός των επιχειρήσεων, ο κύκλος εργασιών, η αξία παραγωγής, η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και ο αριθμός των εργαζομένων, των πέντε πρώτων κλάδων της μεταποιητικής βιομηχανίας στην Ελλάδα και την ΕΕ-27. Από την ανάλυση των στοιχείων γίνεται αντιληπτός ο θεμελιώδης ρόλος της

Βιομηχανίας Τροφίμων και Ποτών τόσο σε εγχώριο όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του Ιδρύματος Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE, 2023), η εγχώρια βιομηχανία τροφίμων και ποτών καλύπτει το 28,4% του συνόλου των επιχειρήσεων της ελληνικής μεταποίησης, γεγονός που την κατατάσσει πρώτη ανάμεσα στους κλάδους της μεταποίησης (Πίνακας 9). Επίσης αποτελεί και τον κυριότερο πάροχο θέσεων εργασίας της εγχώριας μεταποίησης δεδομένου ότι καλύπτει το 37,3% του συνόλου των απασχολούμενων. Η βιομηχανία τροφίμων και ποτών βρίσκεται ανάμεσα στους πρώτους κλάδους της μεταποίησης ως προς τα κύρια οικονομικά μεγέθη, με τον κύκλο εργασιών να αγγίζει το 28,8% και να βρίσκεται στην πρώτη θέση, την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία να διαμορφώνεται στο 32,4% και επίσης να βρίσκεται στην πρώτη θέση, και την αξία παραγωγής να φτάνει στο 21%. Παρομοίως, η ευρωπαϊκή βιομηχανία τροφίμων και ποτών αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους κλάδους της μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΕΕ, ενώ αναδεικνύεται σταθερά ανάμεσα στους πρώτους κλάδους της ευρωπαϊκής οικονομίας (Πίνακας 9). Σε όρους ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, κύκλου εργασιών και αριθμού εργαζομένων καταλαμβάνει την πρώτη θέση στον κλάδο της μεταποίησης. Συγκεκριμένα, ο κύκλος εργασιών της ευρωπαϊκής βιομηχανίας τροφίμων-ποτών καλύπτει το 15,1% της ευρωπαϊκής μεταποίησης, ενώ το μερίδιο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανέρχεται στο 11,4% του συνόλου της μεταποίησης. Η βιομηχανία τροφίμων και ποτών παραμένει ο μεγαλύτερος εργοδότης στον τομέα της μεταποίησης και στην ΕΕ, καθώς απασχολεί περίπου το 15,5% του συνόλου των εργαζομένων. Σε ό,τι αφορά την αξία παραγωγής καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση, με το σχετικό δείκτη να ανέρχεται στο 12,1% της μεταποίησης στην ΕΕ (IOBE, 2023). Σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό κλάδο της μεταποίησης τροφίμων και ποτών, η εγχώρια βιομηχανία έχει μεγαλύτερη συμβολή στον τομέα της μεταποίησης, σε όλες τις κατηγορίες οικονομικών μεγεθών, γεγονός που αντικατοπτρίζει την εγχώρια δυναμική της.

Το έτος 2020, το οποίο σηματοδοτήθηκε από την εμφάνιση και τη ραγδαία εξάπλωση της πανδημίας του COVID-19, τα ποσοστά μεταβολής στα βασικά διαρθρωτικά μεγέθη της εγχώριας βιομηχανίας τροφίμων σε σχέση με το 2019 δείχνουν μείωση του αριθμού των επιχειρήσεων στον κλάδο των τροφίμων και στον κλάδο των ποτών κατά 2,2% και 0,3%, αντίστοιχα, όπως και στο σύνολο του κλάδου της μεταποίησης κατά 1,7% (Πίνακας 10). Αρνητική τάση παρατηρείται και στον κύκλο εργασιών στον κλάδο των τροφίμων κατά 0,8%, ενώ στον κλάδο των ποτών η τάση αυτή διαμορφώνεται πολύ εντονότερα και αγγίζει το 21,4%. Έντονη υποχώρηση καταγράφεται επίσης στην αξία παραγωγής στον κλάδο των ποτών κατά 22,4%, ενώ στο σύνολο του κλάδου της μεταποίησης η μείωση φτάνει το 11,7%. Όσον αφορά την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, παρατηρείται μεγάλη μείωση στον κλάδο των ποτών κατά 20,7%, μικρότερη μείωση στο σύνολο του μεταποιητικού τομέα κατά 13,3%, ενώ αντιθέτως ο κλάδος των τροφίμων ενισχύεται κατά 1,9%. Πτωτική πορεία παρατηρείται στον αριθμό των εργαζομένων στον κλάδο των τροφίμων κατά 2,1% το 2020, αλλά και στον κλάδο των ποτών κατά 3,7%. Η πτωτική τάση βασικών διαρθρωτικών μεγεθών το 2020 σε σχέση με το 2019 αποτελεί απόρροια των μέτρων περιορισμού και κοινωνικής απομόνωσης για την αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης.

Πίνακας 9. Ο αγροδιατροφικός μεταποιητικός κλάδος

Αριθμός επιχειρήσεων			
Ελλάδα		ΕΕ-27	
Μεταποίηση (56.040 επιχ.)	100,0%	Μεταποίηση (2.062.589 επιχ.)	100,0%
Τρόφιμα-Ποτά	28,4%	Μεταλλικά προϊόντα	19,0%
Μεταλλικά προϊόντα	13,9%	Τρόφιμα-Ποτά	14,1%
Άλλοι τομείς μεταποίησης	7,8%	Επισκευή μηχανημάτων και εξοπλισμού	10,2%
Είδη ένδυσης	7,4%	Άλλοι τομείς μεταποίησης	7,8%
Επισκευή μηχανημάτων και εξοπλισμού	6,4%	Προϊόντα ζύλου	7,6%
Κύκλος εργασιών			
Ελλάδα		ΕΕ-27	
Μεταποίηση (€53.799 εκατ.)	100,0%	Μεταποίηση (€7.170.000 εκατ.)	100,0%
Τρόφιμα-Ποτά	28,8%	Τρόφιμα-Ποτά	15,1%
Προϊόντα διύλισης πετρελαίου	20,4%	Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	13,8%
Βασικά μέταλλα	5,2%	Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού	9,8%
Μεταλλικά προϊόντα	5,0%	Χημικά προϊόντα	7,4%
Χημικά προϊόντα	5,0%	Μεταλλικά προϊόντα	6,2%
Αξία παραγωγής			
Ελλάδα		ΕΕ-27	
Μεταποίηση (€48.183 εκατ.)	100,0%	Μεταποίηση (€6.357.626 εκατ.)	100,0%
Προϊόντα διύλισης πετρελαίου	27,7%	Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	15,3%
Τρόφιμα-Ποτά	20,9%	Τρόφιμα-Ποτά	12,1%
Βασικά μέταλλα	5,2%	Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού	9,4%
Μεταλλικά προϊόντα	4,9%	Χημικά προϊόντα	7,3%
Χημικά προϊόντα	4,9%	Μεταλλικά προϊόντα	6,6%
Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία			
Ελλάδα		ΕΕ-27	
Μεταποίηση (€10.366 εκατ.)	100,0%	Μεταποίηση (€1.880.889 εκατ.)	100,0%
Τρόφιμα-Ποτά	32,4%	Τρόφιμα-Ποτά	11,4%
Προϊόντα διύλισης πετρελαίου	6,9%	Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού	10,1%
Μεταλλικά προϊόντα	6,7%	Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	9,2%
Βασικά μέταλλα	6,4%	Μεταλλικά προϊόντα	8,5%
Άλλα μη μεταλλικά ορυκτά προϊόντα	6,3%	Χημικά προϊόντα	7,6%
Αριθμός εργαζομένων			
Ελλάδα		ΕΕ-27	
Μεταποίηση (350.538 εργαζόμενοι)	100,0%	Μεταποίηση (29.400.531 εργαζόμενοι)	100,0%
Τρόφιμα-Ποτά	37,3%	Τρόφιμα-Ποτά	15,5%
Μεταλλικά προϊόντα	9,1%	Μεταλλικά προϊόντα	10,8%
Επισκευή μηχανημάτων	4,6%	Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού	10,2%
Μη μεταλλικά ορυκτά	4,6%	Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων	8,5%
Είδη ένδυσης	4,1%	Πλαστικά προϊόντα	5,5%

*Τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα διαρθρωτικά στοιχεία της έρευνας Structural Business Statistics αφορούν στο 2020..

Πηγή: Eurostat (Structural Business Statistics); IOBE

Πίνακας 10. Μεταβολή % βασικών μεγεθών της μεταποιητικής βιομηχανίας (2019-2020)

Μέγεθος	Μεταποίηση	Τρόφιμα	Ποτά
Αριθμός επιχειρήσεων	-1,7%	-2,2%	-0,3%
Κύκλος εργασιών	-11,7%	-0,8%	-21,4%
Αξία παραγωγής	-11,7%	-0,1%	-22,4%
Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία	-13,3%	1,9%	-20,7%
Αριθμός εργαζομένων	-0,5%	-2,1%	-3,7%

Πηγή: Eurostat (Structural Business Statistics); IOBE

Σε ό,τι αφορά την κατανομή των επιμέρους κλάδων της μεταποιητικής βιομηχανίας τροφίμων και ποτών βάσει των διαρθρωτικών μεγεθών προκύπτει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία έχουν η αρτοποιία και τα αλευρώδη με ποσοστό 19%, τα φρούτα και τα λαχανικά με ποσοστό 18%, και τα γαλακτοκομικά προϊόντα με ποσοστό 16%. Αναφορικά με την αξία παραγωγής, το υψηλότερο ποσοστό της σχετικής κατανομής λαμβάνουν τα γαλακτοκομικά, τα φρούτα και τα λαχανικά, καθώς και τα είδη αρτοποιίας και τα αλευρώδη κατά 18%, 17%, και 15% αντίστοιχα. Ως προς τον αριθμό των επιχειρήσεων του κλάδου, το μεγαλύτερο μερίδιο έχει η Αρτοποιία και τα αλευρώδη σε ποσοστό 58%, ενώ ακολουθούν τα έλαια και τα λίπη σε ποσοστό 11%, καθώς και τα «άλλα είδη διατροφής» και τα είδη ποτοποιίας σε ποσοστό 7%, αμφότερα. Σχετικά με τον κύκλο εργασιών, το υψηλότερο ποσοστό κατέχουν οι επιμέρους κλάδοι των γαλακτοκομικών προϊόντων, της αρτοποιίας και των αλευρωδών, των φρούτων και των λαχανικών, και του κρέατος κατά 17%, 16% και 13% αντίστοιχα. Τέλος, οι υποκλάδοι της αρτοποιίας και των αλευρωδών, τα φρούτα και τα λαχανικά, ο υποκλάδος των «άλλων ειδών διατροφής» και τα γαλακτοκομικά προϊόντα εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά ως προς τον αριθμό των εργαζόμενων κατά 42%, 14%, 19% και 19% αντίστοιχα (IOBE, 2023).

Ως προς τις ετήσιες μεταβολές στα βασικά μεγέθη των επιμέρους κλάδων της μεταποιητικής βιομηχανίας κατά το χρονικό διάστημα 2019-2020 που είχαμε την εμφάνιση και την εξάπλωση της πανδημίας του COVID-19 παρατηρούμε μία ισχυρή μείωση στα περισσότερα μεγέθη στον κλάδο της ποτοποιίας (Πίνακας 11). Συγκεκριμένα στον κύκλο εργασιών, στην αξία παραγωγής και στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία σημειώθηκε έντονη υπαναχώρηση της τάξεως του 21,4%, 22,4% και 20,7% αντίστοιχα. Σε ό,τι αφορά τον αριθμό των επιχειρήσεων, ενίσχυση καταγράφηκε μόνο στον κλάδο της ιχθυοκαλλιέργειας κατά 2,1%, του κρέατος κατά 1,5%, και των «Άλλων ειδών διατροφής» κατά 0,3%. Σχετικά με τον κύκλο εργασιών, αυξητική πορεία σημειώθηκε στον κλάδο των ζωοτροφών κατά 5,6%, στα «Έλαια και λίπη» κατά 4,7%, στον κλάδο των φρούτων και των λαχανικών κατά 4,5% και στον κλάδο των γαλακτοκομικών προϊόντων κατά 3,8%. Ως προς την αξία παραγωγής, τη μεγαλύτερη άνοδο εμφάνισε ο κλάδος των ζωοτροφών κατά 8,8% και των γαλακτοκομικών προϊόντων κατά 5,9%, ενώ αναφορικά με την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, την έντονη αυξητική πορεία χαρακτήρισε των κλάδο των ζωοτροφών, και των φρούτων και των λαχανικών κατά 18,8% και 17,9%, αντίστοιχα. Τέλος, σε ό,τι αφορά τον αριθμό εργαζομένων, καταγράφονται επίσης μικτές τάσεις, με την υψηλότερη άνοδο να σημειώνεται στον κλάδο των ελαίων και των λιπών κατά 4,4%, καθώς και στον κλάδο των φρούτων και των λαχανικών κατά 4,3%.

Πίνακας 11. Ετήσια μεταβολή % βασικών μεγεθών στους επιμέρους κλάδους τροφίμων και ποτών 2019-2020

Κλάδος	Αριθμός επιχειρήσεων	Κύκλος εργασιών	Αξία παραγωγής	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία	Αριθμός εργαζομένων
Τρόφιμα και Ποτά	-2,1%	-3,3%	-3,2%	-1,6%	-2,2%
Τρόφιμα	-2,2%	-0,8%	-0,1%	1,9%	-2,1%
Κρέας	1,5%	-3,3%	-2,8%	2,4%	-6,1%
Ψάρια	2,1%	-13,0%	-7,1%	-0,5%	-0,1%
Φρούτα και λαχανικά	-0,1%	4,5%	4,7%	17,9%	4,3%
Φυτικά και ζωικά έλαια και λίπη	-2,5%	4,7%	3,2%	5,0%	4,4%
Γαλακτοκομικά προϊόντα	-1,8%	3,8%	5,9%	6,3%	3,3%
Προϊόντα αλευρόμυλων	-4,4%	-1,3%	-1,4%	-1,3%	-1,1%
Αρτοποιία και αλευρώδη	-2,7%	-8,4%	-7,4%	-11,1%	-5,7%
Άλλα είδη διατροφής	0,3%	-5,3%	-6,6%	-5,1%	0,2%
Ζωοτροφές	-4,8%	5,6%	8,8%	18,8%	-0,4%
Ποτοποιία	-0,3%	-21,4%	-22,4%	-20,7%	-3,7%

Πηγή: Eurostat (Structural Business Statistics); ΕΕΑ-ΕΛΣΤΑΤ; IOBE

Μέγεθος επιχείρησης και απασχόληση

Ο Πίνακας 12 παρουσιάζει βασικά διαρθρωτικά στοιχεία του κλάδου των τροφίμων και ποτών σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του Ιδρύματος Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE, 2023). Το σύνολο των επιχειρήσεων στον κλάδο των τροφίμων και των ποτών ανέρχεται στις 15.907, εκ των οποίων η συντριπτική πλειοψηφία σε ποσοστό 92,8% (14.760) ανήκει στον κλάδο των τροφίμων. Αναφορικά με το είδος των επιχειρήσεων, τα υψηλότερα ποσοστά, τόσο στα Τρόφιμα όσο και στα Ποτά σε ποσοστό 87% (12.837 επιχειρήσεις) και 91% (1.043 επιχειρήσεις), αντίστοιχα, καταγράφονται στις πολύ μικρές επιχειρήσεις, δηλαδή σε εκείνες που ο αριθμός των εργαζομένων δεν ξεπερνά τα εννέα άτομα.

Σε όρους κύκλου εργασιών, τα υψηλότερα ποσοστά τόσο στα Τρόφιμα (39%) όσο και στα Ποτά (50%), καταγράφονται στις πολύ μεγάλες επιχειρήσεις, δηλαδή σε εκείνες τις οποίες ο αριθμός των εργαζομένων είναι άνω των 250 ατόμων (Πίνακας 12). Στα Τρόφιμα, αξιοσημείωτο ποσοστό στον κύκλο εργασιών κατέχουν και οι πολύ μικρές επιχειρήσεις (12%), κυρίως εξαιτίας της μεγάλης συγκέντρωσης και του υψηλού αριθμού των πολύ μικρών επιχειρήσεων (έως εννέα άτομα). Σε ό,τι αφορά την αξία παραγωγής και την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία στον κλάδο των τροφίμων, το υψηλότερο μερίδιο εντοπίζεται, όπως άλλωστε είναι αναμενόμενο, στις πολύ μεγάλες επιχειρήσεις (≥ 250 εργαζόμενοι), με τους σχετικούς δείκτες να ανέρχονται στο 41% και 44%, αντίστοιχα. Στον κλάδο των ποτών, οι πολύ μεγάλες επιχειρήσεις (≥ 250 εργαζόμενοι) αγγίζουν το 50% και το 56% σε όρους αξίας παραγωγής και ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας αντίστοιχα. Αναφορικά με τον αριθμό των εργαζομένων, στον κλάδο των τροφίμων το 28% του συνόλου των εργαζομένων καλύπτουν οι πολύ μικρές επιχειρήσεις, ενώ στον κλάδο των ποτών το μεγαλύτερο μερίδιο των εργαζομένων σε ποσοστό 37% απασχολούνται στις πολύ μεγάλες επιχειρήσεις (≥ 250 εργαζόμενοι) (IOBE, 2023).

Πίνακας 12. Μέγεθος αγροδιατροφικών μεταποιητικών επιχειρήσεων (έτος 2020)

Τρόφιμα						
Διαρθρωτικά στοιχεία ανά μέγεθος επιχειρήσεων	Σύνολο	0-9	10-19	20-49	50-249	≥250
Αριθμός επιχειρήσεων	14.760	12.837	1.055	549	262	57
Κύκλος εργασιών (εκατ. €)	13.949	1.710	949	1.738	4.161	5.390
Αξία παραγωγής (εκατ. €)	11.916	1.149	697	1.478	3.698	4.895
Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (εκατ. €)	2.942	213	195	351	881	1.303
Αριθμός εργαζομένων	121.573	33.668	14.144	16.078	27.357	30.326
Ποτά						
Διαρθρωτικά στοιχεία ανά μέγεθος επιχειρήσεων	Σύνολο	0-9	10-19	20-49	50-249	≥250
Αριθμός επιχειρήσεων	1.147	1.043	40	31	28	5
Κύκλος εργασιών (εκατ. €)	1.537	150	63	153	405	765
Αξία παραγωγής (εκατ. €)	1.453	140	62	152	376	724
Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (εκατ. €)	420	30	18	52	85	236
Αριθμός εργαζομένων	9.235	1.938	523	867	2.516	3391

Πηγή: Eurostat (Structural Business Statistics); IOBE

Η αγροδιατροφική βιομηχανία συμβάλλει σημαντικά στη συνολική απασχόληση της ελληνικής μεταποιητικής βιομηχανίας. Συγκεκριμένα τη βιομηχανία τροφίμων και ποτών απασχολούνται 121.724 άτομα, εκ των οποίων η συντριπτική πλειοψηφία (111.606 εργαζόμενοι) απασχολείται στον κλάδο των τροφίμων. Τα τελευταία χρόνια σημειώθηκε μεγάλη αύξηση του εργατικού δυναμικού στη βιομηχανία τροφίμων και ποτών και ενώ το 2012 κυμαίνονταν στο 29,6% της απασχόλησης του συνόλου της εγχώριας μεταποιητικής βιομηχανίας, το 2022 ανήλθε στο 39,3%. Επιπλέον, το 2022, οι απασχολούμενοι στη βιομηχανία τροφίμων και ποτών αυξήθηκαν κατά 13,7%, ξεπερνώντας σχεδόν τους 157 χιλιάδες, ενώ η αντίστοιχη αύξηση στο σύνολο της μεταποίησης ήταν αρκετά μικρότερη, της τάξεως του 5,2% (IOBE, 2023).

Βάσει των διαθέσιμων στοιχείων από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ γίνεται αντιληπτή η αυξητική τάση του εργατικού δυναμικού τη χρονική περίοδο 2020-2021 τόσο στον κλάδο των τροφίμων όσο και στον κλάδο της ποτοποιίας κατά 13,9% και 28% αντίστοιχα (Πίνακας 13). Σε ό,τι αφορά τους επιμέρους κλάδους της βιομηχανίας τροφίμων, τρεις μόνο κλάδοι παρουσίασαν αύξηση του εργατικού δυναμικού το 2021 σε σχέση με το 2020. Ειδικότερα ανοδική πορεία στο σύνολο του εργατικού δυναμικού εμφάνισε ο κλάδος «Άλλα είδη διατροφής» κατά 40,8%, ο κλάδος αρτοποιίας και αλευρωδών προϊόντων κατά 37,5% και ο κλάδος του κρέατος κατά 23,6%. Επίσης, σημαντική άνοδο της απασχόλησης σημείωσε και ο κλάδος της ποτοποιίας κατά 28%, με τον αριθμό των εργαζομένων να ανέρχεται να ανέρχεται σχεδόν στους 12.951. Αντίθετα ισχυρή πτωτική τάση στον αριθμό των εργαζομένων παρατηρήθηκε στον κλάδο προϊόντων αλευρόμυλων κατά 46,4%, στον κλάδο των ελαίων και λιπών κατά 26,1% και στα γαλακτοκομικά προϊόντα κατά 25,1%.

Πίνακας 13 . Απασχόληση στους υποκλάδους τροφίμων και στα ποτά

Κλάδος	Αριθμός εργαζομένων 2020	Αριθμός εργαζομένων 2021	% μεταβολή 2021-2020
Κρέας	7.057	8.720	23,6%
Ψάρια	3.841	3.326	-13,4%
Φρούτα και λαχανικά	13.878	13.451	-3,1%
Φυτικά και ζωικά έλαια και λίπη	6.154	4.548	-26,1%
Γαλακτοκομικά προϊόντα	16.258	12.180	-25,1%
Προϊόντα αλευρόμυλων	3.390	1.818	-46,4%
Αρτοποιία και αλευρώδη	50.046	68.805	37,5%
Άλλα είδη διατροφής	9.066	12.763	40,8%
Ζωοτροφές	1.916	1.455	-24,0%
Ποτοποιία	10.118	12.951	28,0%
Τρόφιμα	111.606	127.066	13,9%
Τρόφιμα και Ποτά	121.724	140.017	15,0%

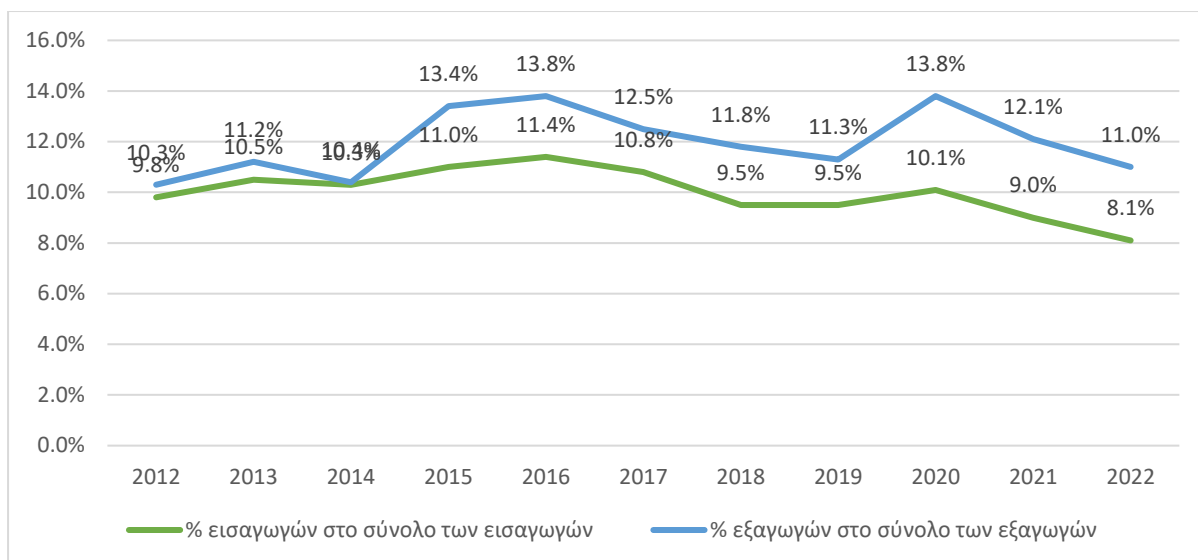
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ; IOBE

Εισαγωγές - Εξαγωγές

Σε ό,τι αφορά το εξωτερικό εμπόριο προϊόντων της ελληνικής βιομηχανίας τροφίμων και ποτών, παρατηρήθηκε αύξηση των εξαγωγών κατά 23,8% το χρονικό διάστημα 2021-2022, με τη συνολική αξία να ανέρχεται στα 5,9 δις Ευρώ. Παρομοίως, αυξητική ήταν και η πορεία των εισαγωγών κατά 31,1% που έφτασαν τα 7,5 δις Ευρώ. Το γεγονός ότι οι εισαγωγές υπερτέρησαν των εξαγωγών είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του εμπορικού ελλείμματος κατά 70% (1,56 δις Ευρώ).

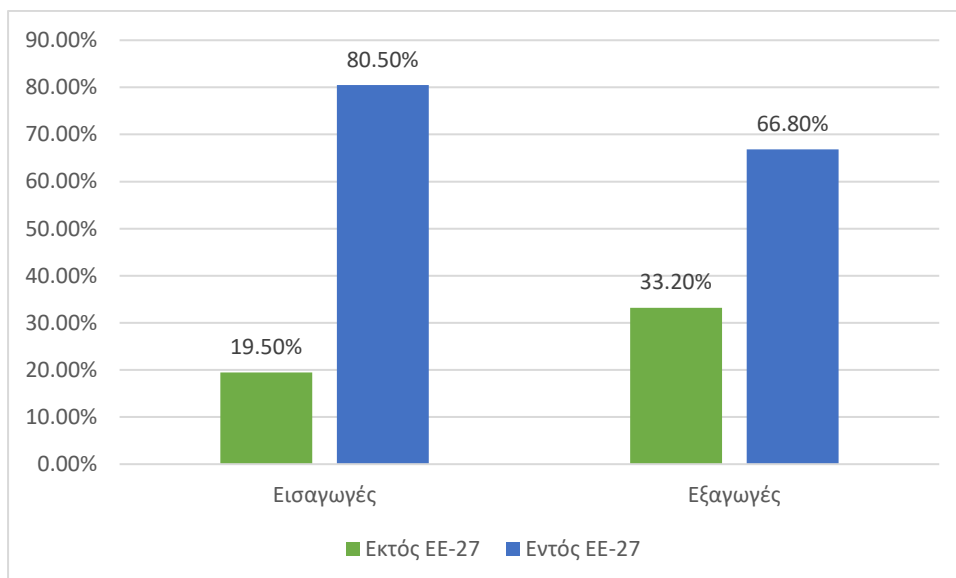
Στο Σχήμα 3 απεικονίζεται γραφικά η συμμετοχή των μεταποιημένων τροφίμων στο σύνολο των εξαγωγών – εισαγωγών κατά το χρονικό διάστημα 2012-2022. Παρατηρούμε ότι στο σύνολο των εξαγωγίμων προϊόντων, τα μεταποιημένα τρόφιμα και ποτά που εξάγονται παρουσιάζουν αυξομειώσεις από έτος σε έτος, εμφανίζοντας στο τέλος της δεκαετίας μία σχετική άνοδο από το 10,3% το 2012 στο 11% το 2022. Παρόλα αυτά η καθοδική τάση τα τρία τελευταία χρόνια προκαλεί προβληματισμό και χρήζει περαιτέρω διερεύνησης ώστε να εντοπιστούν τα αίτια και να ενισχυθεί περαιτέρω η εξαγωγική δραστηριότητα της εγχώριας μεταποιητικής βιομηχανίας. Από την άλλη πλευρά, παρατηρούμε ότι στο σύνολο των εισαγωγών, τα εισαγόμενα τρόφιμα και ποτά εμφανίζουν μία πτωτική τάση, κυρίως από το 2016 και μετά, όπου από το 11,4% μειώνονται στο 8,1% το 2022. Στο σύνολο των εξαγωγών της μεταποιητικής βιομηχανίας, το μερίδιο των εξαγωγών του κλάδου των τροφίμων και ποτών διαμορφώθηκε στο 13% το 2022 από 14% το 2021, ενώ οι εισαγωγές της αποτελούσαν το 12,3% των εισαγωγών της μεταποιητικής βιομηχανίας (από 12,2% το 2021) (IOBE, 2023).

Σχετικά με τους γεωγραφικούς προορισμούς των εγχώριων εξαγωγίμων μεταποιημένων τροφίμων και ποτών, το 66,8% εξάγεται σε χώρες τις ΕΕ-27, ενώ το υπόλοιπο 33,2% καταλήγει σε χώρες εκτός αυτής. Επίσης η συντριπτική πλειοψηφία των εισαγόμενων μεταποιημένων τροφίμων σε ποσοστό 80,5% προέρχεται από την ΕΕ-27, όπως φαίνεται και στο Σχήμα 4.

Σχήμα 3. Συμμετοχή μεταποίησης τροφίμων στο σύνολο εξαγωγών – εισαγωγών (2022)

Πηγή: Eurostat, International trade; IOBE

Σχήμα 4. Ποσοστό εισαγωγών και εξαγωγών μεταποιημένων τροφίμων και ποτών (έτος 2022)

Πηγή: Eurostat-International Trade; IOBE

Κατανάλωση μεταποιημένων αγροδιατροφικών προϊόντων

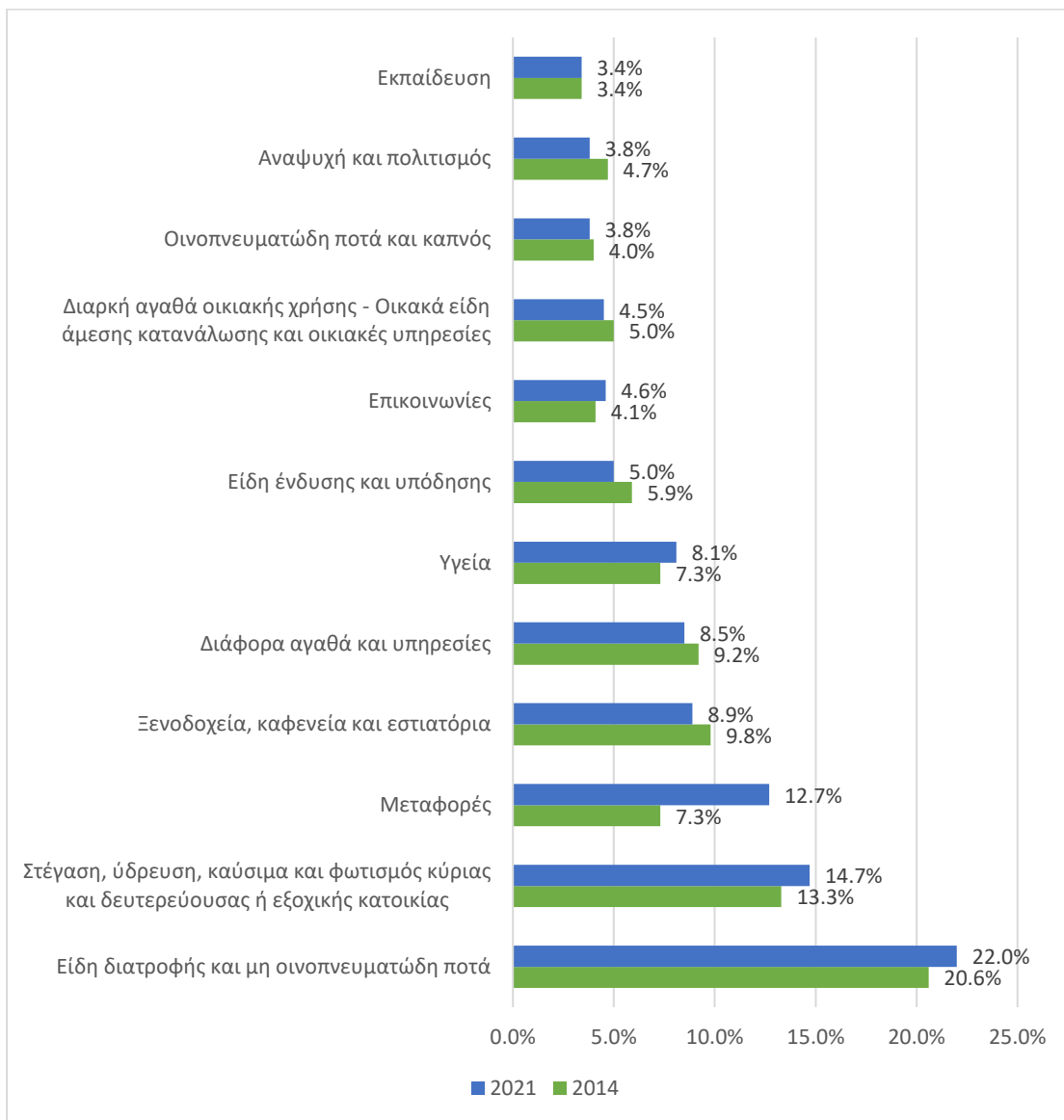
Καταναλωτικές τάσεις

Στην παρούσα ενότητα αναλύονται οι πρόσφατες καταναλωτικές τάσεις σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία που είναι διαθέσιμα από έρευνες του Ιδρύματος Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) και του Ινστιτούτου Έρευνας Λιανεμπορίου Καταναλωτικών Αγαθών (ΙΕΛΚΑ). Σύμφωνα με την κατανομή της μέσης μηνιαίας δαπάνης των νοικοκυριών στις δώδεκα βασικές κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών για τα έτη 2014 και 2021 παρατηρήθηκαν ήπιες αυξομειώσεις, με εξαίρεση τον κλάδο των μεταφορών, όπου η μέση δαπάνη εμφάνισε μεγαλύτερη μεταβολή σημειώνοντας αύξηση κατά 5,4%. Παράλληλα ο κλάδος των τροφίμων και των ποτών εμφάνισε αύξηση κατά 1,4% και η μέση μηνιαία δαπάνη ανήρθε στο 22,0% του συνόλου (Σχήμα 5) (IOBE, 2023).

Τα τελευταία χρόνια οι επιπτώσεις της υγειονομικής κρίσης στην εφοδιαστική αλυσίδα, ο πόλεμος στην Ουκρανία και η επακόλουθη ενεργειακή κρίση, καθώς και οι φυσικές καταστροφές ως απόρροια της κλιματικής αλλαγής επέφεραν ραγδαίες αλλαγές στις καταναλωτικές συνήθειες και τις αγοραστικές προτιμήσεις, κυρίως λόγω της μεγάλης ανόδου των τιμών στον κλάδο των τροφίμων και των ποτών και την αλματώδη αύξηση του πληθωρισμού. Για το 2022 η ετήσια κατά κεφαλήν εγχώρια δαπάνη για είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά κυμάνθηκε στα 1.485 Ευρώ, έχοντας μειωθεί κατά 2,3% σε σχέση με το 2009. Παρά τη σχετική μείωση, το ποσοστό της δαπάνης διατροφής επί του συνόλου των αγορών αυξήθηκε κατά 3,5% το ίδιο χρονικό διάστημα και διαμορφώθηκε στο 19,7% του συνόλου για το 2022 έναντι του 16,2% για το 2009 (Πίνακας 14). Παρομοίως, η ετήσια κατά κεφαλήν δαπάνη για το σύνολο των ειδών παντοπωλείου μειώθηκε κατά 5,8% το 2022 σε σχέση με το 2009, φτάνοντας τα 1.825 Ευρώ, ενώ κατά το χρονικό διάστημα 2009-2022 το ποσοστό της δαπάνης για το σύνολο των ειδών παντοπωλείου αυξήθηκε κατά 3,5%. Με βάση τα στοιχεία αυτά εκτιμάται ότι η συνολική δαπάνη των Ελλήνων για είδη παντοπωλείου ανέρχεται σε 20,28 δις ευρώ για το 2022 έναντι 22,10 δις ευρώ για το 2009 (ΙΕΛΚΑ, 2023).

Μέση μηνιαία δαπάνη για αγορά τροφίμων

Στον Πίνακα 15 παρουσιάζεται η μέση μηνιαία δαπάνη για διάφορες κατηγορίες τροφίμων για τα έτη 2009 και 2022, καθώς και η ποσοστιαία μεταβολή κατά το χρονικό διάστημα 2009-2022. Από τα στοιχεία του πίνακα είναι φανερό ότι η δαπάνη ανά κατηγορία προϊόντων έχει διαφοροποιηθεί σε σημαντικό βαθμό, ως αποτέλεσμα των αλλαγών στις διατροφικές επιλογές και τις αγοραστικές προτιμήσεις. Για παράδειγμα, ενώ η μηνιαία δαπάνη για γάλα νωπό πλήρες μειώνεται κατά 30%, η δαπάνη για γάλα νωπό με χαμηλή περιεκτικότητα σε λιπαρά αυξάνει κατά 65%, γεγονός που μαρτυρά τη στροφή των καταναλωτών σε προϊόντα με λιγότερα λιπαρά. Παρομοίως, ενώ η μέση μηνιαία δαπάνη για κρέας από προβατοειδή και αιγοειδή μειώνεται κατά 40%, αυξάνει η μηνιαία δαπάνη για κρέας από πουλερικά κατά 14%. Επιπλέον διαφαίνεται μία ανοδική τάση στην προτίμηση βασικών πηγών υδατανθράκων, όπως είναι το ψωμί και τα είδη αρτοποιίας, αλλά και στα όσπρια και τους ξηρούς καρπούς κατά 12%, 44% και 48% αντίστοιχα. Ως προς το ελαιόλαδο, υπάρχει μία πτωτική τάση στη μηνιαία δαπάνη που φτάνει το 17% κατά το χρονικό διάστημα 2009-2022, ενώ επίσης μειούμενη δείχνει να είναι και η μηνιαία δαπάνη για νωπά φρούτα και νωπά λαχανικά κατά 7% και 43% αντίστοιχα (Πίνακας 15) (ΙΕΛΚΑ, 2023).

Σχήμα 5. Κατανομή δαπάνης νοικοκυριών (2014, 2021)

Πηγή: ΕΟΠ, ΕΛΣΤΑΤ; IOBE 2022

Πίνακας 14. Ετήσια δαπάνη κατά κεφαλήν και συνολικά είδη παντοπωλείου, 2009-2022

ΣΥΝΟΛΟ ΕΤΗΣΙΩΝ ΑΓΟΡΩΝ	2009	2023	Μεταβολή
		9.351 €	7.531 €
A. Είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά	1.519 €	1.485 €	-2,3%
% Δαπάνης διατροφής επί συνόλου αγορών	16,2%	19,7%	+3,5%
B. Λοιπά είδη παντοπωλείου	420 €	341 €	-18,8%
% Δαπάνης λοιπών ειδών παντοπωλείου επί συνόλου αγορών	4,5%	4,5%	0,0%
Σύνολο ειδών παντοπωλείου (A+B)	1.938 €	1.825 €	-5,8%
% Δαπάνης συνόλου ειδών παντοπωλείου επί συνόλου αγορών	20,7%	24,2%	+3,5%

Πηγή: ΙΕΛΚΑ, 2023

Πίνακας 15. Μέση μηνιαία δαπάνη για αγορά τροφίμων (2009-2022)

Προϊόντα	2009	2022	Μεταβολή
ΥΔΑΤΑΝΘΡΑΚΕΣ			
Ρύζι	1,20 €	1,36 €	13%
Ψωμί και είδη αρτοποιίας	11,89 €	13,35 €	12%
Ζυμαρικά	1,79 €	2,11 €	18%
ΚΡΕΑΣ	31,70 €	29,06 €	-8%
Κρέας από βοοειδή	13,27 €	10,92 €	-18%
Κρέας από χοιροειδή	4,78 €	5,11 €	7%
Κρέας από προβατοειδή και αιγοειδή	4,11 €	2,47 €	-40%
Κρέας από πουλερικά	5,17 €	5,89 €	14%
Αλλαντικά και κρέατα αλίπαστα	3,72 €	3,11 €	-16%
ΨΑΡΙ	10,77 €	9,33 €	-13%
Ψάρια	7,92 €	6,55 €	-17%
Λοιπά είδη αλιευμάτων (θαλασσινά)	1,70 €	1,91 €	13%
ΓΑΛΑΚΤΟΜΙΚΑ	23,44 €	21,16 €	-10%
Γάλα νοπό πλήρες	4,42 €	3,11 €	-30%
Γάλα νοπό με χαμηλή περιεκτικότητα σε λιπαρά	1,05 €	1,73 €	65%
Γάλα συντηρημένο	1,88 €	0,50 €	-73%
Γιαούρτι	2,98 €	3,05 €	2%
Τυρί	10,91 €	9,68 €	-11%
Λοιπά γαλακτοκομικά προϊόντα	0,88 €	0,91 €	4%
Αυγά	1,32 €	2,17 €	64%

ΛΙΠΗ ΚΑΙ ΕΛΑΙΑ	7,21 €	6,42 €	-11%
Βούτυρο	0,20 €	0,43 €	116%
Φυτικό βούτυρο	0,98 €	0,78 €	-21%
Ελαιόλαδο	5,15 €	4,30 €	-17%
Σπορέλαια	0,87 €	0,90 €	4%
ΦΡΟΥΤΑ και ΛΑΧΑΝΙΚΑ			
Φρούτα νωπά	9,03 €	8,40 €	-7%
Φρούτα ξηρά, ξηροί καρποί	0,95 €	1,40 €	48%
Λαχανικά νωπά	15,25 €	8,72 €	-43%
Μαρούλια, σαλάτες	0,55 €	0,93 €	69%
Αγγούρια	0,63 €	0,61 €	-4%
Τομάτες	2,37 €	1,97 €	-17%
Αποξηραμένα λαχανικά	2,00 €	4,46 €	123%
Όσπρια	1,29 €	1,86 €	44%
Κρεμμύδια ξερά	0,59 €	0,82 €	39%
Πατάτες	2,41 €	2,11 €	-13%
ΖΑΧΑΡΩΔΗ	7,82 €	6,23 €	-20%
Ζάχαρη	0,63 €	0,39 €	-39%
Μέλι και μαρμελάδες	1,04 €	1,86 €	79%
Σοκολάτες	1,11 €	1,18 €	7%
Παγωτά	1,03 €	0,88 €	-14%
ΜΗ ΑΛΚΟΟΛΟΥΧΑ ΠΟΤΑ	8,00 €	7,28 €	-9%
Καφές	2,37 €	3,27 €	38%
Τσάι	0,18 €	0,27 €	48%
Μεταλλικά νερά	1,03 €	0,65 €	-37%
Αναψυκτικά	2,59 €	1,51 €	-42%
Χυμοί φρούτων	1,66 €	1,44 €	-14%
ΑΛΚΟΟΛΟΥΧΑ ΠΟΤΑ	5,87 €	9,87 €	68%
Αποστάγματα	2,51 €	4,27 €	70%
Κρασί από σταφύλια ή άλλα φρούτα	1,86 €	3,46 €	86%
Μπύρα	1,49 €	2,15 €	44%

Πηγή: ΙΕΛΚΑ, 2023

Μέση μηνιαία κατανάλωση τροφίμων

Στη συνέχεια, τα στοιχεία του Πίνακα 16 για τη μέση μηνιαία κατανάλωση σε διάφορες κατηγορίες προϊόντων ενισχύουν ακόμα περισσότερο τις μεταβολές στις αγοραστικές τάσεις που κατέγραψε ο προηγούμενος Πίνακας για τη χρονική περίοδο 2009-2022. Ως προς τα γαλακτοκομικά προϊόντα παρατηρείται μεγάλη μείωση στην κατανάλωση συντηρημένου γάλατος κατά 67,6% και στην κατανάλωση πλήρους νωπού γάλατος κατά 41,6%, ενώ αντίθετα αυξάνει η κατανάλωση γάλατος με χαμηλή περιεκτικότητα σε λιπαρά κατά 40,9%. Αισθητή μείωση παρουσιάζει και η κατανάλωση κρέατος από βοοειδή, προβατοειδή και αιγοειδή, καθώς και η κατανάλωση αλλαντικών και κρεάτων αλίπαστων κατά 31,3%, 42,9% και 27,5% αντίστοιχα, ενώ ενισχύεται η μέση μηνιαία κατανάλωση κρέατος από πουλερικά κατά 15,1%. Οι μεταβολές αυτές στις προτιμήσεις προϊόντων κρέατος έχει να κάνει αφενός

με τη αύξηση του ενδιαφέροντος των καταναλωτών για λιγότερο λιπαρές τροφές και αφετέρου με τη χαμηλότερη τιμή του κρέατος πουλερικών που το καθιστά περισσότερο ελκυστικό. Επίσης ενώ διαφαίνεται μία σημαντική πτωτική τάση στην κατανάλωση νωπών φρούτων και λαχανικών κατά 14,5% και 17,7% αντίστοιχα, υπάρχει ταυτόχρονα αύξηση στην κατανάλωση έτοιμης σαλάτας κατά 11,8% δείχνοντας την προτίμηση των καταναλωτών σε προϊόντα που απαιτείται λιγότερος χρόνος προετοιμασίας. Ως προς τα λίπη και τα έλαια, καταγράφεται σημαντική μείωση στην κατανάλωση του ελαιόλαδου, των σπορέλαιων και του φυτικού βούτυρου κατά 29,3%, 23,2% και 36,1% αντίστοιχα, ενώ αντίθετα φαίνεται να στρέφεται ο καταναλωτής στο βούτυρο, το οποίο εμφανίζει αυξημένη κατανάλωση κατά 66,9% (ΙΕΛΚΑ, 2023).

Πίνακας 16. Μέση μηνιαία κατανάλωση τροφίμων (αγορές και απολαβές) (2009-2022)

Προϊόντα	2009	2022	Μεταβολή
ΥΔΑΤΑΝΘΡΑΚΕΣ			
Ρύζι	472,0	503,2	6,6%
Ψωμί και είδη αρτοποιίας	4.167,0	3.919,8	-5,9%
Ζυμαρικά	970,4	968,9	-0,2%
ΚΡΕΑΣ	4.773,9	3.990,8	-16,4%
Κρέας από βοοειδή	1.563,5	1.074,5	-31,3%
Κρέας από χοιροειδή	864,6	841,3	-2,7%
Κρέας από προβατοειδή και αιγοειδή	557,4	318,1	-42,9%
Κρέας από πουλερικά	1.242,8	1.430,9	15,1%
Αλλαντικά και κρέατα αλίπαστα	445,2	322,9	-27,5%
Λοιπά είδη κρέατος	22,9	-	
ΨΑΡΙ			
Ψάρια	1.055,6	825,0	-21,8%
Λοιπά είδη αλιευμάτων (θαλασσινά)	302,2	196,8	-34,9%
ΓΑΛΑΚΤΟΜΙΚΑ			
Γάλα νωπό πλήρες	3.674,7	2.146,3	-41,6%
Γάλα νωπό με χαμηλή περιεκτικότητα σε λιπαρά	849,7	1.197,6	40,9%
Γάλα συντηρημένο	628,7	203,5	-67,6%
Γιαούρτι	693,5	719,3	3,7%
Τυρί	1.382,6	1.008,6	-27,0%
Λοιπά γαλακτοκομικά προϊόντα	200,7	185,6	-7,5%
Αυγά	6,8	7,8	15,5%
ΛΙΠΗ ΚΑΙ ΕΛΑΙΑ			
Βούτυρο	19,7	32,9	66,9%
Φυτικό βούτυρο	186,1	118,9	-36,1%
Ελαιόλαδο	1.699,2	1.200,7	-29,3%
Σπορέλαια	396,2	304,4	-23,2%
ΦΡΟΥΤΑ και ΛΑΧΑΝΙΚΑ			

Φρούτα νοπά	7.659,6	6.549,5	-14,5%
Φρούτα ξηρά, ξηροί καρποί	133,1	123,2	-7,5%
Λαχανικά νοπά	6.556,1	5.396,6	-17,7%
Μαρούλια, σαλάτες	382,3	427,6	11,8%
Αγγούρια	464,2	391,1	-15,7%
Τομάτες	1.819,2	1.312,9	-27,8%
Αποξηραμένα λαχανικά	1.347,8	2.128,6	57,9%
Όσπρια	443,4	527,3	18,9%
Κρεμμύδια ξερά	877,7	1.004,8	14,5%
Πατάτες	3.339,9	2.376,2	-28,9%
ZAXAPΩΔH			
Ζάχαρη	698,8	362,0	-48,2%
Μέλι και μαρμελάδες	186,2	213,0	14,4%
Σοκολάτες	113,1	111,5	-1,4%
Παγωτά	155,1	127,6	-17,7%
MH AΛKOOΛOYXHA ΠOTA			
Καφές	172,7	155,1	-10,2%
Τσάι	7,9	9,2	16,1%
Μεταλλικά νερά	2.984,0	2.707,5	-9,3%
Αναψυκτικά	2.029,0	1.241,5	-38,8%
Χυμοί φρούτων	1.144,2	917,1	-19,8%
AΛKOOΛOYXHA ΠOTA			
Αποστάγματα	218,9	239,7	9,5%
Κρασί από σταφύλια ή άλλα φρούτα	692,2	737,0	6,5%
Μπύρα	802,5	852,3	6,2%

Πηγή: ΙΕΛΚΑ, 2023

Οι τιμές των τροφίμων

Οι μεγάλες αυξήσεις στις τιμές των τροφίμων τα τελευταία χρόνια αποτυπώνονται στον Πίνακα 17 που δίνει τη μέση δαπάνη ανά μονάδα μέτρησης προϊόντος για τα έτη 2009 και 2022, και επιπλέον την ποσοστιαία μεταβολή της για το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Παρατηρούμε ότι σε όλα τα προϊόντα υπάρχουν αυξήσεις, με εξαίρεση το συντηρημένο γάλα, το γιαούρτι, το κρέας πουλερικών και το μεταλλικό νερό, όπου υπάρχει μείωση τιμής της τάξεως του 18%, 1%, 4% και 30% αντίστοιχα. Σε κάποια προϊόντα, όπως είναι τα ξηρά φρούτα και οι ξηροί καρποί, τα μαρούλια και οι σαλάτες, τα αποξηραμένα λαχανικά, το μέλι, οι μαρμελάδες και ο καφές, η αύξηση της τιμής είναι αλματώδης και ξεπερνά το 40% (ΙΕΛΚΑ, 2023).

Πίνακας 17. Δαπάνη για αγορά ειδών διατροφής ανά μονάδα μέτρησης (2009-2022)

ΕΙΔΗ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ	Ποσότητα	2009	2022	Μεταβολή
ΥΔΑΤΑΝΘΡΑΚΕΣ				
Ρύζι	1 κιλό	2,53€	2,70€	7%
Ψωμί και είδη αρτοποιίας	1 κιλό	2,86€	3,42€	19%
Ζυμαρικά	1 κιλό	1,90€	2,20€	16%
ΚΡΕΑΣ				
Κρέας από βοοειδή	1 κιλό	8,57€	10,21€	19%
Κρέας από χοιροειδή	1 κιλό	5,82€	6,16€	6%
Κρέας από προβατοειδή και αιγοειδή	1 κιλό	8,47€	9,00€	6%
Κρέας από πουλερικά	1 κιλό	4,50€	4,32€	-4%
Αλλαντικά και κρέατα αλίπαστα	1 κιλό	8,40€	9,68€	15%
ΨΑΡΙ				
Ψάρια	1 κιλό	7,62€	8,07€	6%
ΓΑΛΑΚΤΟΚΟΜΙΚΑ				
Γάλα νοπό πλήρες	1 λίτρο	1,22€	1,45€	19%
Γάλα νοπό με χαμηλή περιεκτικότητα σε λιπαρά	1 λίτρο	1,23€	1,45€	17%
Γάλα συντηρημένο	1 λίτρο	2,99€	2,47€	-18%
Γιαούρτι	1 κιλό	4,31€	4,27€	-1%
Τυρί	1 κιλό	8,03€	9,74€	21%
Λοιπά γαλακτοκομικά προϊόντα	1 κιλό	4,36€	4,92€	13%
ΛΙΠΗ ΚΑΙ ΕΛΑΙΑ				
Βούτυρο	1 κιλό	10.51€	13.20€	26%
Φυτικό βούτυρο	1 κιλό	5.29€	6.56€	24%
Ελαιόλαδο	1 λίτρο	4.21€	5.00€	19%
Σπορέλαια	1 λίτρο	2.19€	2.97€	35%
ΦΡΟΥΤΑ ΚΑΙ ΛΑΧΑΝΙΚΑ				
Φρούτα ξηρά, ξηροί καρποί	1 κιλό	7.25€	11.69€	61%
Μαρούλια, σαλάτες	1 κιλό	1.43€	2.37€	65%
Αγγούρια	1 κιλό	1.37€	1.67€	22%
Τομάτες	1 κιλό	1.30€	1.62€	24%
Αποξηραμένα λαχανικά	1 κιλό	1.52€	2.13€	41%
Όσπρια	1 κιλό	2.95€	3.55€	20%
Κρεμμύδια ξερά	1 κιλό	0.69€	0.83€	21%
Πατάτες	1 κιλό	0.74€	0.91€	23%
ΖΑΧΑΡΩΔΗ				
Ζάχαρη	1 κιλό	0.91€	1.07€	18%
Μέλι και μαρμελάδες	1 κιλό	6.02€	8.86€	47%
Σοκολάτες	1 κιλό	9.78€	10.63€	9%
Παγωτά	1 κιλό	6.62€	6.88€	4%
ΜΗ ΑΛΚΟΟΛΟΥΧΑ ΠΟΤΑ				

Καφές	1 λίτρο	13.72€	21.09€	54%
Τσάι	1 λίτρο	27.24€	30.53€	12%
Μεταλλικά νερά	1 λίτρο	0.34€	0.24€	-30%
Αναψυκτικά	1 λίτρο	1.28€	1.21€	-5%
Χυμοί φρούτων	1 λίτρο	1.45€	1.57€	8%
ΑΛΚΟΟΛΟΥΧΑ ΠΟΤΑ				
Αποστάγματα	1 λίτρο	12.38€	18.52€	50%
Κρασί από σταφύλια ή άλλα φρούτα	1 λίτρο	3.97€	4.88€	23%
Μπύρα	1 λίτρο	1.86€	2.53€	36%

Πηγή: ΙΕΛΚΑ, 2023

Ο αγροτικός τομέας της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (ΠΑΜΘ)

Βασικά διαρθρωτικά στοιχεία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τελευταίας Απογραφής για τη Γεωργία και την Κτηνοτροφία της ΕΛΣΤΑΤ, ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων το 2020 μειώθηκε στις 36.188 από τις 53.148 που ήταν το 2009 σημειώνοντας αισθητή πτώση κατά 31,9% (Πίνακας 18). Παρομοίως, η χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση το 2020 ανήλθε στα 3.092.124,2 στρέμματα, σημειώνοντας μείωση κατά 10,8% σε σχέση με το 2009, ενώ το μέγεθος της μέσης γεωργικής εκμετάλλευσης κυμάνθηκε στα 87,1 στρέμματα. Σε ό,τι αφορά την κατανομή των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ανά είδος χρήσης, το 80,2% καλύπτουν οι αροτραίες καλλιέργειες, το 1,3% τα αμπέλια, το 5,5% οι δενδρώδεις καλλιέργειες και το υπόλοιπο 13% περιλαμβάνει οικογενειακούς λαχανόκηπους, μόνιμα λιβάδια και βοσκοτόπους, φυτώρια, λοιπές πολυετείς φυτείες και αγραναπαύσεις (ΕΛΣΤΑΤ, 2022).

Πίνακας 18. Αριθμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων και χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση

Αριθμός εκμεταλλεύσεων/γεωργική έκταση	2009	2020	Μεταβολή (%)
Αριθμός εκμεταλλεύσεων	53.148	36.188	-31,9
Εκμεταλλεύσεις με χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση	51.952	35.512	-31,6
Χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση (στρέμματα)	3.467.535,9	3.092.124,2	-10,8
Εκμεταλλεύσεις με αρδευθείσες εκτάσεις	40.589	26.950	-33,6
Αρδευθείσες εκτάσεις (στρέμματα)	1.479.633,0	1.296.887,3	-12,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2022

Ως προς τον τύπο της εκμετάλλευσης, η συντριπτική πλειοψηφία αφορά τις αμιγώς γεωργικές εκμεταλλεύσεις που κυμάνθηκαν στις 30.291, ενώ ακολουθούν σε αριθμούς οι μεικτές εκμεταλλεύσεις και οι αμιγώς κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις που έφτασαν τις 4.888 και τις 1.008 αντίστοιχα. Παρόλα αυτά, από τα στοιχεία του Πίνακα 19 παρατηρούμε ότι και οι τρεις τύποι κατέγραψαν μείωση τη χρονική περίοδο 2009-2020 κατά 27,3%, 50,9% και 34,2% αντίστοιχα.

Πίνακας 19. Αμιγώς γεωργικές, αμιγώς κτηνοτροφικές και μεικτές εκμεταλλεύσεις

Αγροτικές εκμεταλλεύσεις	2009	2020	Μεταβολή (%)
Αμιγώς γεωργικές	41.667	30.291	-27,3
Αμιγώς κτηνοτροφικές	1.531	1.008	-34,2
Μεικτές	9.950	4.888	-50,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2022

Κατανομή γεωργικών και κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων

Ο Πίνακας 20 παρουσιάζει την κατανομή των γεωργικών εκμεταλλεύσεων κατά κατηγορία χρήσης. Παρατηρούμε μία αισθητή μείωση του αριθμού των εκμεταλλεύσεων στα περισσότερα είδη καλλιέργειας,

με τη μεγαλύτερη πτώση να σημειώνεται στις αροτραίες καλλιέργειες (-32,4%) και τα αμπέλια και τα σταφιδάμπελα (-21,9%). Αντίθετα, σημαντική αύξηση μπορούμε να διακρίνουμε στον αριθμό των θερμοκηπιακών καλλιεργειών, οι οποίες από τις 252 το 2009 ανήλθαν στις 280 το 2020, αυξανόμενες κατά 11,1%.

Πίνακας 20. Κατανομή των εκμεταλλεύσεων σύμφωνα με την κατηγορία χρήσης

Είδος καλλιέργειας	2009	2020	Μεταβολή (%)
Αροτραίες καλλιέργειες	41.606	28.125	-32,4
Αμπέλια και σταφιδάμπελα	4.678	3.654	-21,9
Δενδρώδεις καλλιέργειες	14.465	12.686	-12,3
Θερμοκήπια	252	280	+11,1
Λοιπές εκτάσεις	25.815	22.438	-13,1

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2022

Σε ό,τι αφορά τη χρήση γης, οι αροτραίες και οι δενδρώδεις καλλιέργειες καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της γεωργικής έκτασης (2.478.192,3 και 170.524 στρέμματα αντίστοιχα για το 2020). Παρόλα αυτά στις αροτραίες καλλιέργειες σημειώθηκε μείωση έκτασης κατά 13,3%, ενώ στις δενδρώδεις καλλιέργειες η χρήση γης αυξήθηκε κατά 6,9% από το 2009 έως το 2020 (Πίνακας 21). Οι θερμοκηπιακές καλλιέργειες δεν κατέγραψαν αύξηση μόνο στον αριθμό τους, αλλά και στη χρήση γης κατά 2,6%.

Πίνακας 21. Κατανομή της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης των εκμεταλλεύσεων κατά βασικές κατηγορίες χρήσης (στρέμματα)

Γεωργική έκταση	2009	2020	Μεταβολή (%)
Αροτραίες καλλιέργειες	2.857.749,4	2.478.192,3	-13,3
Αμπέλια και σταφιδάμπελα	41.143,3	40.222,9	-2,2
Δενδρώδεις καλλιέργειες	159.531,8	170.524,0	+6,9
Θερμοκήπια	866,9	889,7	+2,6
Λοιπές εκτάσεις	408.244,5	402.295,4	-1,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2022

Ως προς τις κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις, μείωση του αριθμού τους παρατηρείται σε όλους τους τύπους, και μάλιστα η ποσοστιαία πτώση από το 2009 έως το 2020 είναι πολύ μεγαλύτερη από τις ποσοστιαίες μεταβολές στον αριθμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Τη μεγαλύτερη πτώση εμφανίζουν τα ορνιθοτροφεία και τα χοιροστάσια που κατέγραψαν μείωση της τάξεως του 66,6% και του 75,3% αντίστοιχα (Πίνακας 22).

Πίνακας 22. Κατανομή εκμεταλλεύσεων με ζωικό κεφάλαιο

Εκμεταλλεύσεις	2009	2020	Μεταβολή %
Βοοειδή	3.373	1.919	-43,1
Προβατοειδή	4.220	2.537	-39,9
Αιγοειδή	2.877	1.735	-39,7
Χοίροι	1.152	284	-75,3
Πουλερικά	19.839	6.635	-66,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2022

Βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία

Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία από την Απογραφή της Γεωργίας-Κτηνοτροφίας (2022), στην ΠΑΜΘ υπήρξε μεγάλη ανάπτυξη της βιολογικής γεωργίας και κτηνοτροφίας κατά τη χρονική περίοδο 2009-2020. Συγκεκριμένα, ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων βιολογικής γεωργίας σημείωσε μεγάλη άνοδο της τάξης του 66,9% και από τις 1.055 εκμεταλλεύσεις το 2009 ανήλθε στις 1.761 εκμεταλλεύσεις το 2020. Ανάλογη αύξηση κατέγραψε και η έκταση της βιολογικής καλλιέργειας που από τα 130.008 στρέμματα έφτασε τα 230.593 στρέμματα το χρονικό διάστημα 2009-2020 (+77,4%) (Πίνακας 23).

Ως προς τη βιολογική κτηνοτροφία, το σύνολο των βιολογικών εκμεταλλεύσεων κατέγραψε αλματώδη αύξηση κατά 230,9% στο σύνολο και έφτασε τις 225 το 2020 (Πίνακας 24). Αναλυτικότερα, σχεδόν όλοι οι κλάδοι της βιολογικής κτηνοτροφίας είχαν έντονη αυξητική πορεία με τον αριθμό των εκμεταλλεύσεων στα βοοειδή, τα προβατοειδή, τα αιγοειδή και τα πουλερικά να αυξάνουν κατά 1.171,4%, 275,9%, 322,2% και 150% αντίστοιχα. Εξαίρεση αποτέλεσαν τα χοιροστάσια, των οποίων ο αριθμός μειώθηκε από τις 33 μονάδες το 2009 στις 14 το 2020 (-57,6%).

Πίνακας 23. Εκμεταλλεύσεις βιολογικής γεωργίας

Εκμεταλλεύσεις βιολογικής γεωργίας	2009	2020	Μεταβολή (%)
Εκμεταλλεύσεις	1.055	1.761	+66,9
Εκτάσεις (στρέμματα)	130.008,1	230.593,2	+77,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2022

Πίνακας 24. Αριθμός κτηνοτροφικών μονάδων βιολογικής κτηνοτροφίας

Αριθμός κτηνοτροφικών μονάδων	2009	2020	Μεταβολή (%)
Βοοειδή	7	89	+1.171,4
Προβατοειδή	29	109	+275,9
Αιγοειδή	18	76	+322,2
Χοίροι	33	14	-57,6
Πουλερικά	2	5	+150,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2022

Απασχόληση

Διαθέσιμα στοιχεία από την ΕΛΣΤΑΤ δείχνουν μείωση στην απασχόληση των κατόχων και των μελών της οικογένειάς τους στη γεωργική/κτηνοτροφική εκμετάλλευση (δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία αποκλειστικά για την απασχόληση στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις), όπου τόσο η «αποκλειστική απασχόληση», όσο και η «κύρια με άλλη δευτερεύουσα απασχόληση», αλλά και η «δευτερεύουσα με άλλη κύρια απασχόληση» ακολουθούν φθίνουσα πορεία κατά τη χρονική περίοδο 2009-2020 (Πίνακας 25) (ΕΛΣΤΑΤ, 2022). Τη μεγαλύτερη μείωση κατέγραψε η «κύρια με άλλη δευτερεύουσα απασχόληση» κατά 57,9%, ακολουθούμενη από τη «δευτερεύουσα με άλλη κύρια απασχόληση» και την «αποκλειστική απασχόληση» που εμφάνισαν πτωτική τάση κατά 42% και 34,4% αντίστοιχα. Το κυρίως εργατικό δυναμικό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αποτελούν τα μέλη της οικογένειας, τα οποία εξασφαλίζουν και τις ανάγκες της εκμετάλλευσής τους σε εργατικά χέρια. Η συνεχής γήρανση του πληθυσμού, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές και η μετακίνηση των νέων στα αστικά κέντρα δημιουργεί προβληματισμό για τη μελλοντική εξασφάλιση του απαραίτητου εργατικού δυναμικού για τη βιωσιμότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων.

Πίνακας 25. Απασχόληση κατόχων - μελών οικογένειάς στη γεωργία - κτηνοτροφία

Είδος απασχόλησης	2009	2020	Μεταβολή (%)
Αποκλειστική	74.482	48.866	-34,4
Κύρια με άλλη δευτερεύουσα	3.282	1.381	-57,9
Δευτερεύουσα με άλλη κύρια	17.082	9.910	-42,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2022

Μεθοδολογία έρευνας

Μεικτή μέθοδος έρευνας

Η παρούσα έρευνα περιλαμβάνει τον σχεδιασμό και τη διεξαγωγή ερευνητικών σχεδίων για τον εντοπισμό, την κατανόηση και την αξιολόγηση των βασικότερων προβλημάτων και των ευκαιριών που αναδύονται στη σύγχρονη αγροδιατροφική αλυσίδα στην ΠΑΜΘ. Για τον λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκαν τα κατάλληλα ερευνητικά εργαλεία και πραγματοποιήθηκε συλλογή ατομικών δεδομένων από παραγωγούς, επιχειρηματίες της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας και καταναλωτές, τα οποία αναλύθηκαν με στόχο να προσφέρουν μία ολοκληρωμένη εικόνα του σύγχρονου γεωργικού περιβάλλοντος, της αγροδιατροφικής επιχειρηματικότητας και της καταναλωτικής αγοράς.

Για την επίτευξη των στόχων της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκε ένας συνδυασμός μεθόδων ποιοτικής και ποσοτικής διερεύνησης (Hall, 2020; Strijker et al., 2020; Flick, 2022). Η μεικτή αυτή μέθοδος θεωρήθηκε ως η καταλληλότερη προκειμένου να χρησιμοποιηθούν συγχρόνως ο θετικισμός και ο εξηγητισμός ως ερευνητικές προσεγγίσεις για την καλύτερη κατανόηση και αποκωδικοποίηση του μοτίβου εμπειρίας/άποψης/στάσης. Η πρόσφατη βιβλιογραφία παρουσιάζει πλήθος ερευνών, στις οποίες χρησιμοποιήθηκε μικτό σχέδιο και τα δομικά γνωρίσματά αναλύθηκαν με ποσοτικές μεθόδους, ενώ οι διαδικαστικές πλευρές με ποιοτικές προσεγγίσεις. Επίσης σε αρκετές μελέτες η ποιοτική έρευνα αποτέλεσε το στήριγμα της ποσοτικής ή και αντίστροφα (Mancini et al., 2019; Shaw & Mac Con Iomaire, 2019; Filimonau et al., 2022).

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν ξεχωριστά ο σχεδιασμός της ποιοτικής και της ποσοτικής έρευνας, η μεθοδολογία δειγματοληψίας και τα εργαλεία συλλογής δεδομένων.

Ποιοτική έρευνα: δείγμα και συλλογή δεδομένων

Το ποιοτικό σχέδιο χρησιμοποιήθηκε ως ερευνητική προσέγγιση για την εμπειριστατωμένη εξέταση των απόψεων των αγροτών και των επιχειρηματιών της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας επάνω α) στις προκλήσεις, τα προβλήματα και της αναδύμενες ευκαιρίες του σύγχρονου αγροδιατροφικού περιβάλλοντος, β) το βαθμό ενημέρωσής τους πάνω σε θέματα κυκλικής οικονομίας και την προθυμία ανάληψης σχετικών δράσεων, γ) τις στάσεις τους ως προς την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών (π.χ. χρήση παρασιτοκτόνων φυλικών προς το περιβάλλον, βιολογική γεωργία, περιορισμό της χρήσης των λιπασμάτων, ορθολογική χρήση νερού και τη διάθεσή τους για εκτίμηση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος των υφιστάμενων καλλιεργειών, κ.ά), δ) τη στάση τους απέναντι στην ανάπτυξη βραχείων αλυσίδων προσφοράς αγροτικών προϊόντων και ε) την υιοθέτηση καινοτόμων εργαλείων στην παραγωγική διαδικασία. Δεδομένης της ετερογένειας που χαρακτηρίζει τους γεωργούς και τους επιχειρηματίες της αγροδιατροφικής βιομηχανίας, καθώς και του χαμηλού βαθμού απόκρισης σε μεθόδους online συλλογής ποσοτικών δεδομένων, θεωρήθηκε καταλληλότερη η υιοθέτηση ενός σχεδίου ποιοτικής έρευνας (Evans & Mathur, 2018).

Μέθοδος δειγματοληψίας ποιοτικής έρευνας

Για τη διεκπεραίωση των στόχων της έρευνας και την αποκρυπτογράφηση των απόψεων των αγροτών και των επιχειρηματιών της μεταποιητικής βιομηχανίας επάνω σε θέματα οργάνωσης και λειτουργίας της αγροδιατροφικής αλυσίδας, κυκλικής οικονομίας, έρευνας και καινοτομίας και φιλοπεριβαλλοντικών καλλιεργητικών πρακτικών, θεωρήθηκε σκόπιμο οι ερευνητές να απευθυνθούν για τη συλλογή των δεδομένων σε εξειδικευμένα στελέχη (experts) της αγροδιατροφικής βιομηχανίας. Με αυτόν τον τρόπο θα διευκολύνονταν η διεξαγωγή της ερευνητικής διαδικασίας και θα υπήρχε μεγαλύτερος πλουραλισμός στις απαντήσεις. Οι συμμετέχοντες θα έπρεπε να έχουν κύρια απασχόληση στον αγροδιατροφικό τομέα

είτε ως αγρότες-αρχηγοί ή μάνατζερ γεωργικών εκμεταλλεύσεων, είτε ως επιχειρηματίες ή διευθυντικά στελέχη/μάνατζερ αγροδιατροφικής επιχείρησης. Επίσης για να εξασφαλιστεί η εμπειρία των συμμετεχόντων θα έπρεπε οι ίδιοι να απασχολούνται στον αγροδιατροφικό τομέα για τουλάχιστον δέκα έτη, να έχουν τίτλο σπουδών από ίδρυμα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, και η αγροδιατροφική επιχείρηση ή η γεωργική εκμετάλλευση που εκπροσωπούν να έχει τουλάχιστον 15 χρόνια λειτουργίας. Παρόμοιες προϋποθέσεις έχουν θέσει και άλλες έρευνες για να διασφαλιστεί η εξειδίκευση και η εμπειρία των συμμετεχόντων (experts) (Miet, 2008).

Η επιλογή των συμμετεχόντων της παρούσα έρευνας πραγματοποιήθηκε μέσω δειγματοληψίας κρίσεως, και συγκεκριμένα μέσω δειγματοληψίας χιονοστιβάδας (Noy, 2008). Τα δείγματα κρίσεως επιλέγονται σύμφωνα με το πώς ο ερευνητής κρίνει ότι μία συγκεκριμένη κατηγορία μονάδων δειγματοληψίας από τη φύση ή τη θέση της έχει τη δυνατότητα να ανταποκριθεί καλύτερα σε σχέση με κάποιες τυχαίες μονάδες δειγματοληψίας στις απαιτήσεις μίας έρευνας (Τηλικίδου, 2011). Επίσης, στη μέθοδο της χιονοστιβάδας πραγματοποιείται μία τυχαία επιλογή ατόμων από έναν πληθυσμό, όπου το κάθε άτομο στο δείγμα επιλέγει k άτομα του πληθυσμού (π.χ. άτομα με τα οποία συναναστρέφεται πιο συχνά, κλπ.). Στην παρούσα έρευνα, αφού έγινε καθορισμός των κριτηρίων επιλογής της δειγματοληπτικής μονάδας κατονομάστηκαν οι πρώτοι συμμετέχοντες στο δείγμα. Στη συνέχεια σε καθέναν από αυτούς ζητήθηκε να κατονομάσει k άτομα με βάση τα κριτήρια επιλογής. Η ίδια διαδικασία συνεχίστηκε μέχρι την επιλογή των μελών του δείγματος. Όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα ενημερώθηκαν για το σκοπό της, και έλαβαν τη διαβεβαίωση ότι οι απαντήσεις τους ήταν εμπιστευτικές και τα προσωπικά τους στοιχεία δε θα δημοσιοποιηθούν.

Σε ό,τι αφορά τον αριθμό των συμμετεχόντων, η συντριπτική πλειοψηφία των ποιοτικών ερευνών χρησιμοποιεί δείγματα μικρότερα των 20 ατόμων, και πολύ σπάνια συναντούμε δείγματα μεγέθους άνω των 20 συμμετεχόντων (Mills et al., 2012). Επιπλέον δύο είναι οι γενικοί δείκτες που συνήθως χρησιμοποιούνται για να καθοριστεί εάν η επιλογή των συμμετεχόντων είναι επαρκής. Ο πρώτος είναι ο βαθμός στον οποίο οι επιλεγμένοι συμμετέχοντες αντιπροσωπεύουν το εύρος των εν δυνάμει συμμετεχόντων στο περιβάλλον. Για τον λόγο αυτό η συγκεκριμένη έρευνα φρόντισε να συμπεριλάβει συμμετέχοντες από όλες τις περιφερειακές ενότητες της ΠΑΜΘ που να καλύπτουν διαφορετικά είδη καλλιέργειας. Ο δεύτερος δείκτης είναι ο πλεονασμός των πληροφοριών που δίνουν οι συμμετέχοντες. Όταν ο ερευνητής αρχίζει να συλλέγει τις ίδιες σκέψεις, απόψεις και απαντήσεις από τους περισσότερους από τους ερωτηθέντες, δεν χρειάζονται επιπλέον συμμετέχοντες για τη διερεύνηση αυτού του θέματος. Το σημείο αυτό αποτελεί το σημείο κορεσμού των δεδομένων, και στην παρούσα έρευνα επιτεύχθηκε μετά τη 12^η συνέντευξη. Για τη διεκπεραίωση των στόχων της παρούσας έρευνας επιλέγησαν 18 experts εκ των οποίων οι 13 είναι αγρότες-επιχειρηματίες και οι υπόλοιποι πέντε είναι ιδιοκτήτες-μάνατζερ αγροδιατροφικής μεταποιητικής επιχείρησης.

Συλλογή δεδομένων ποιοτικής έρευνας

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο των «σε-βάθος συνεντεύξεων», οι οποίες πάντα διενεργούνται ατομικά και σε άμεση επαφή με τον αποκρινόμενο για να τον βοηθήσουν να εκφράσει ανοιχτά και με λεπτομέρειες τις απόψεις και τις στάσεις του σχετικά με μία κατάσταση, με κάποιο προϊόν ή με κάποια ιδέα (Σιώμκος 2018). Συχνά ο αποκρινόμενος παίρνει τον έλεγχο της αδόμητης αυτής συνέντευξης, οπότε απαιτούνται ειδικευμένες ικανότητες για την ανάλυση των δεδομένων και την εξαγωγή των συμπερασμάτων.

Το βασικό εργαλείο συλλογής των δεδομένων αποτέλεσε ένα μη δομημένο ερωτηματολόγιο με 12 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου που κάλυπτε πλήρως τα υπό μελέτη θέματα και μπορούσε να εγείρει τον εποικοδομητικό διάλογο μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενου (Παράρτημα Α). Η μέση χρονική διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν γύρω στα 50 λεπτά και η πλειοψηφία τους πραγματοποιήθηκε online μέσω Skype ή Viber, κυρίως λόγω έλλειψης χρόνου και αυξημένου φόρτου εργασίας των συμμετεχόντων που δυσχέραινε τον προγραμματισμό μίας δια ζώσης συνάντησης. Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας και η

συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε το χρονικό διάστημα Σεπτέμβριος-Οκτώβριος του 2023.

Ανάλυση δεδομένων ποιοτικής έρευνας

Η ανάλυση των δεδομένων της ποιοτικής έρευνας διεκπεραιώθηκε με την μέθοδο της «ανάλυσης περιεχομένου» (content analysis). Η θεματική ανάλυση συνίσταται στη συστηματική αναγνώριση, οργάνωση και κατανόηση επαναλαμβανόμενων μοτίβων νοήματος εντός ενός συνόλου δεδομένων. Με αυτό τον τρόπο, ο ερευνητής αποκτά γνωστική πρόσβαση σε συλλογικούς τρόπους νοηματοδότησης και εμπειρίας. Ο ερευνητής μπορεί να ανιχνεύσει πολυάριθμα μοτίβα νοήματος εντός των δεδομένων του. Εστιάζει, ωστόσο, σε εκείνα που είναι σχετικά με το θέμα το οποίο μελετά και, ειδικότερα, σε εκείνα που είναι κατάλληλα για την απάντηση των ερευνητικών του ερωτημάτων. Επομένως, τα ερευνητικά ερωτήματα λειτουργούν ως οδηγός κατά τη διαδικασία της θεματικής ανάλυσης (Τσιώλης, 2018). Τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας χρησιμοποιήθηκαν για τον σχεδιασμό του ερωτηματολογίου της ακόλουθης ποσοτικής έρευνας

Ποσοτική έρευνα: δείγμα και συλλογή δεδομένων

Η ποσοτική έρευνα στηρίχτηκε σε πρωτογενή στοιχεία που συγκεντρώθηκαν μέσω δομημένων ερωτηματολογίων. Ο σχεδιασμός και η κατασκευή του ερωτηματολογίου βασίστηκε στα αποτελέσματα της προγενέστερης ποιοτικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε με τη διεξαγωγή 18 σε-βάθος συνεντεύξεων σε experts του αγροδιατροφικού τομέα, και η συμπλήρωσή του έγινε με προσωπικές συνεντεύξεις. Στόχος της ποσοτικής έρευνας ήταν η μελέτη της καταναλωτικής συμπεριφοράς, και κυρίως η διερεύνηση των απόψεων ως προς φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα και ως προς την αγορά και κατανάλωση προϊόντων για την παραγωγή των οποίων χρησιμοποιούνται φιλοπεριβαλλοντικά παρασιτοκτόνα και υπόκεινται σε περιορισμένη χρήση των λιπασμάτων. Επιπλέον εξετάστηκαν οι στάσεις και οι αντιλήψεις απέναντι στις βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροτικών προϊόντων, καθώς και η απόφαση/προθυμία αγοράς αγροτικών προϊόντων που έχουν οριστεί βάσει των προγραμμάτων ποιότητας τροφίμων.

Μέθοδος δειγματοληψίας ποσοτικής έρευνας

Η ποσοτική έρευνα έλαβε χώρα στην ΠΑΜΘ και συμπεριέλαβε αντιπροσωπευτικό δείγμα προερχόμενο από τον αντίστοιχο πληθυσμό, με σκοπό οι εκτιμήσεις που θα προκύψουν από τις αναλύσεις των δεδομένων να γενικευτούν στο σύνολο του. Πιο συγκεκριμένα, ο πληθυσμός της παρούσας έρευνας αναφέρεται στο σύνολο των ενήλικων κατοίκων των Περιφερειακών Ενοτήτων (ΠΕ) της ΠΑΜΘ (ΠΕ Έβρου, ΠΕ Ξάνθης, ΠΕ Ροδόπης, ΠΕ Καβάλας, ΠΕ Δράμας, ΠΕ Θάσου) σύμφωνα με τα δημοσιευμένα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για το έτος 2021.

Το μέγεθος του δείγματος υπολογίστηκε στα 384 άτομα αφού λήφθηκε υπόψιν ο συνολικός πληθυσμός των ενηλίκων άνω των 18 ετών στην ΠΑΜΘ (562.201 κάτοικοι) για 5% περιθώριο σφάλματος και 95% διάστημα εμπιστοσύνης. Το συνολικό μέγεθος του δείγματος «μοιράστηκε» μέσω της απλής αναλογικής στις ΠΕ της ΠΑΜΘ.

Συλλογή δεδομένων ποσοτικής έρευνας

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω προσωπικών δομημένων συνεντεύξεων, για την επίτευξη των οποίων υπήρξαν οι παρακάτω προϋποθέσεις: α) η αμεροληψία του απογραφέα, β) η σαφής

κατανόηση του ερωτηματολογίου της ποσοτικής έρευνας, γ) η παροχή των ενδεχομένως απαραίτητων διευκρινίσεων προς τους ερωτώμενους, και δ) η δημιουργία καλού κλίματος μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενου. Βασικό πλεονέκτημα της μεθόδου είναι η προσωπική επαφή μεταξύ ερευνητή και συμμετέχοντα, ενώ θεωρητικά το μοναδικό μειονέκτημα της μεθόδου είναι το υψηλότερο κόστος (Τηλικίδου, 2011). Η μέθοδος αυτή θεωρήθηκε η καταλληλότερη, έναντι των εναλλακτικών της, και κυρίως έναντι της ηλεκτρονικής συνέντευξης, προκειμένου να διασφαλιστεί η συμμετοχή των πολιτών της ΠΑΜΘ. Μάλιστα η αναλογική κατανομή του δείγματος εξασφαλίζει την «ισοδύναμη» συμμετοχή των πολιτών από τις ΠΕ της ΠΑΜΘ. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν έξω από μεγάλα σουπερμάρκετ στα μεγάλα αστικά κέντρα της κάθε ΠΕ. Οι συμμετέχοντες έλαβαν τη διαβεβαίωση από τους ερευνητές ότι οι απαντήσεις τους είναι εμπιστευτικές και πως θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για επιστημονική έρευνα. Επίσης σε οποιοδήποτε στάδιο της συνέντευξης μπορούσαν να αρνηθούν τη συμμετοχή τους στην έρευνα και να σταματήσει η διαδικασία συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου.

Βασικό εργαλείο για τη συλλογή των δεδομένων της ποσοτικής έρευνας ήταν ένα δομημένο ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις κλειστού τύπου. Το ερωτηματολόγιο αποτελούνταν από τέσσερις ενότητες, οι οποίες πέρα από τις ερωτήσεις για τη σκιαγράφιση του κοινωνικοδημογραφικού προφίλ των συμμετεχόντων και των αγοραστικών συνηθειών, περιείχαν ερωτήσεις για τη διερεύνηση των στάσεων και των απόψεων των καταναλωτών ως προς τη χρήση φυτοφαρμάκων/λιπασμάτων και τα φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα, τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροτικών προϊόντων, και την προθυμία αγοράς αγροτικών προϊόντων που έχουν οριστεί βάσει των προγραμμάτων ποιότητας τροφίμων (Παράρτημα Β). Μόλις ολοκληρώθηκε ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου, έγινε ένας αρχικός πιλοτικός διαμοιρασμός σε μικρή κλίμακα ώστε να επιλυθούν τυχόν προβλήματα και ασάφειες (pre-testing). Η πιλοτική εφαρμογή πραγματοποιήθηκε online μέσω Google Forms και τα αποτελέσματά οδήγησαν στην τελική διαμόρφωση του ερωτηματολογίου των καταναλωτών.

Συνολικά συγκεντρώθηκαν 450 πλήρως απαντημένα και αξιόπιστα ερωτηματολόγια από 450 συμμετέχοντες, οι οποίοι κατανεμήθηκαν αναλογικά ως εξής: 85 άτομα από την ΠΕ Ροδόπης, 70 άτομα από την ΠΕ Δράμας, 107 άτομα από την ΠΕ Έβρου, 95 άτομα από την ΠΕ Καβάλας και 90 άτομα από την ΠΕ Ξάνθης. Η χρονική διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου και η διάρκεια της συνέντευξης υπολογίστηκε γύρω στα 7-8 λεπτά ώστε να αποφευχθεί η κόπωση και η δυσφορία των συμμετεχόντων. Η χρονική περίοδος συλλογής των ερωτηματολογίων ήταν ο μήνας Νοέμβριος του 2023 .

Ανάλυση δεδομένων ποσοτικής έρευνας

Αμέσως παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά οι κυριότερες μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση των δεδομένων της ποσοτικής έρευνας:

i) Ανάλυση Παραγόντων (Factor Analysis – FA)

Η Ανάλυση Παραγόντων (Factor Analysis - FA) χρησιμοποιείται κυρίως από τους ερευνητές των κοινωνικών επιστημών και της ανθρώπινης συμπεριφοράς, σε προβλήματα όπου σημαντικές μεταβλητές δεν μπορούν να μετρηθούν απευθείας ή δεν παρατηρούνται. Με την παραγοντική ανάλυση προσπαθούμε να συνδέσουμε τις μη παρατηρούμενες μεταβλητές (παράγοντες ή συνιστώσες), με μεταβλητές που παρατηρούμε και για τις οποίες έχουμε μετρήσεις, επιτυγχάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και μια ομαδοποίηση των παρατηρούμενων μεταβλητών σε κοινές συνιστώσες. Οι παράγοντες είναι πραγματικές λανθάνουσες μεταβλητές, οι οποίες προκαλούν τη συνδιακύμανση μεταξύ των μεταβλητών. Δηλαδή μία λανθάνουσα μεταβλητή δεν μπορεί να μετρηθεί άμεσα, αλλά συσχετίζεται με μία ομάδα μετρήσιμων μεταβλητών.

Η FA χρησιμοποιείται στην επιστημονική έρευνα, μεταξύ άλλων για να:

- Καθορίσει τους βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη στάση των καταναλωτών για ένα προϊόν.
- Καθορίσει ποιες ερωτήσεις ενός ερωτηματολογίου μετρούν μία κοινή έννοια ή ιδέα.

- Διερευνήσει τις διαστάσεις μίας κλίμακας (π.χ. μίας κλίμακας Likert)
- Ελέγξει εάν οι διαστάσεις μίας κλίμακας επαληθεύονται στα δεδομένα μίας έρευνας αγοράς.
- Καθορίσει ποια χαρακτηριστικά είναι τα σημαντικότερα στην ομαδοποίηση των καταναλωτικών απόψεων, ιδεών ή στάσεων.
- Χρησιμοποιηθούν οι εξαγόμενες διατάσεις ως μεταβλητές ή αξίες για άλλες αναλύσεις ή περαιτέρω διερεύνηση.
- Ελέγξει αν μία ομάδα παραγόντων συσχετίζονται μεταξύ τους (Σιώμοκος & Βασιλικοπούλου, 2005).

Στην παρούσα έρευνα εφαρμόστηκε η FA στις πενταβάθμιες πολυθεματικές μεταβλητές Likert, αφενός για να μειωθεί ο αριθμός των μεταβλητών και αφετέρου για να καθοριστούν ποιοι είναι οι κύριοι παράγοντες που επηρεάζουν τις στάσεις και τις απόψεις των καταναλωτών ως προς τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροτικών προϊόντων, τα φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα και τα φιλοπεριβαλλοντικά παρασιτοκτόνα και τα αγροδιατροφικά προϊόντα που έχουν οριστεί βάσει των προγραμμάτων ποιότητας τροφίμων. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την εξαγωγή των παραγόντων ήταν η Principal Component, ενώ ως μέθοδος περιστροφής επιλέχτηκε η Varimax περιστροφή. Επιπλέον, μετά την εξαγωγή των παραγόντων εξετάστηκε η αξιοπιστία καθενός από αυτούς. Η ανάλυση αξιοπιστίας που ακολούθησε πραγματοποιήθηκε με τον υπολογισμό του συντελεστή Cronbach α . Στην περίπτωση των παραγόντων που αποτελούνταν από δύο μεταβλητές, η ανάλυση αξιοπιστίας διεκπεραιώθηκε με τον υπολογισμό του συντελεστή Spierman-Brown (Eisinga et al., 2012). Μία αναλυτική παρουσίαση της FA δίνεται από τους Σιώμοκο και Βασιλικοπούλου (2005) και τον Field (2017).

ii) *Ανάλυση Ομάδων (Cluster Analysis – CA)*

Η Ανάλυση Ομάδων (Cluster Analysis – CA) κατατάσσει τις παρατηρήσεις μίας έρευνας αγοράς ή καταναλωτικής συμπεριφοράς σε δύο ή περισσότερες αμοιβαία αποκλειόμενες άγνωστες ομάδες και βασίζεται σε συνδυασμούς μεταβλητών. Ο σκοπός της CA είναι ο προσδιορισμός ενός συστήματος διαχωρισμού των παρατηρήσεων σε ομάδες, των οποίων τα μέλη έχουν κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Η CA χρησιμοποιείται ευρύτατα στην έρευνα αγοράς. Η πιο διαδεδομένη εφαρμογή της CA είναι η τμηματοποίηση αγορών και καταναλωτών. Επίσης χρησιμοποιείται για τον εντοπισμό ομογενών ομάδων καταναλωτών ή για τον εντοπισμό ευκαιριών για νέα προϊόντα.

Στην παρούσα έρευνα εφαρμόστηκε η CA για τον προσδιορισμό ομάδων καταναλωτών με κοινά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά σε ό,τι αφορά τις απόψεις/στάσεις ως προς τις φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές στην παραγωγή προϊόντων, την κατανάλωση φιλικών ως προς το περιβάλλον τροφίμων, τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς των αγροτικών προϊόντων, και τις καταναλωτικές συνήθειες. Επειδή ο αριθμός των ομάδων που θα εξαχθούν από την CA δεν είναι γνωστός, χρησιμοποιήθηκε σε πρώτο στάδιο η ιεραρχική ανάλυση ομάδων (hierarchical clustering) με τη μέθοδο “between groups linkage”. Επομένως, αρχικά εφαρμόστηκε η ιεραρχική ανάλυση για να εντοπίσει τον αριθμό των ομάδων, στις οποίες ταξινομήθηκαν οι παρατηρήσεις. Στη συνέχεια, εφαρμόστηκε η μέθοδος k-means, κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η εισαγωγή του αριθμού των ομάδων που προέκυψαν στο πρώτο στάδιο, ώστε να ολοκληρωθεί η εφαρμογή και να λάβουμε το output της CA. Μία αναλυτική παρουσίαση της CA δίνεται από τους Σιώμοκο και Βασιλικοπούλου (2005).

iii) *Probit Analysis*

Παρακάτω δίνεται μία συνοπτική παρουσίαση του μοντέλου probit, σύμφωνα με το οποίο ο καταναλωτής επιλέγει μία από τις δύο εναλλακτικές, δηλαδή να καταναλώσει ή να μην καταναλώσει ένα προϊόν. Στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, το probit μοντέλο χρησιμοποιείται για να εκφράσει την απόφαση/προθυμία αγοράς για αγροτικά προϊόντα που έχουν οριστεί βάσει των προγραμμάτων ποιότητας τροφίμων (όπως είναι τα ΠΟΠ, τα ΠΓΕ κτλ.). Οπότε στην πράξη ο καταναλωτής έχει δύο επιλογές,

δηλαδή να καταναλώσει ή να μην καταναλώσει ένα προϊόν που έχει οριστεί ανάλογα. Μία αναλυτική παρουσίαση του probit μοντέλου δίνεται από τον Wooldridge (2005) και τον Jones (2008). Η μαθηματική έκφραση του probit υποδείγματος παρατίθεται συνοπτικά παρακάτω:

$$\begin{aligned} Z_i^* &= \gamma W_i + u_i \\ Z_i &= 1 \text{ εάν } Z_i^* > 0 \\ Z_i &= 0 \text{ εάν } Z_i^* \leq 0 \end{aligned} \tag{1}$$

όπου Z_i^* αντιπροσωπεύει την τάση για αγορά/κατανάλωση, δηλαδή την επιθυμία του καταναλωτή να αγοράσει/καταναλώσει το προϊόν, W_i είναι το διάνυσμα των επεξηγηματικών μεταβλητών που συνδέονται με το αποτέλεσμα της αφανούς μεταβλητής, γ ένα διάνυσμα αγνώστων παραμέτρων που πρέπει να εκτιμηθούν και u_i ο όρος λάθους με $u_i \sim N(0,1)$. Η διχοτόμος μεταβλητή Z_i είναι το αντιληπτό αποτέλεσμα και ισούται με 1 για καταναλωτές που αποφασίζουν να αγοράσουν/καταναλώσουν το προϊόν και με 0 στην αντίθετη περίπτωση, ενώ $i=1,2,\dots,n$ ο αριθμός των μελών του δείγματος, δηλαδή ο αριθμός των παρατηρήσεων των επεξηγηματικών μεταβλητών. Βάσει του μοντέλου probit, η πιθανότητα της συμμετοχής στην κατανάλωση/αγορά του προϊόντος και η πιθανότητα της μη συμμετοχής στην κατανάλωση/αγορά του προϊόντος δίνονται αντίστοιχα από τις Εξισώσεις 2 και 3.

$$Prob(Z_i = 1) = \Phi(\gamma W_i) = \int_{-\infty}^{\gamma W_i} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \exp\left(-\frac{1}{2}z^2\right) dz \tag{2}$$

$$Prob(Z_i = 0) = 1 - \Phi(\gamma W_i) \tag{3}$$

όπου $\Phi(\cdot)$ είναι η αθροιστική συνάρτηση κατανομής μιας κανονικής μεταβλητής.

Αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας

Βασικός στόχος της ποιοτικής έρευνας ήταν η ενδελεχής μελέτη των απόψεων και των στάσεων των experts του αγροδιατροφικού κλάδου της ΠΑΜΘ σε ό,τι αφορά i) τα προβλήματα της σύγχρονης αγροδιατροφικής βιομηχανίας και την ιεράρχησή τους, ii) την ανάληψη πρωτοβουλιών και δράσεων για την κυκλική οικονομία, iii) την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών (όπως είναι η χρήση παρασιτοκτόνων φυλικών προς το περιβάλλον, η βιολογική γεωργία, ο περιορισμός της χρήσης των λιπασμάτων, η ορθολογική χρήση νερού και η διάθεσή τους για την εκτίμηση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος των υφιστάμενων καλλιεργειών), iv) την ανάπτυξη και τη λειτουργία των βραχείων αλυσίδων προσφοράς αγροτικών προϊόντων, και v) την υιοθέτηση καινοτόμων εργαλείων στην παραγωγική διαδικασία. Στη συνέχεια παρουσιάζεται το προφίλ των συμμετεχόντων και αναλύονται τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας σύμφωνα με σειρά των ερωτήσεων που παρατέθηκαν κατά τη διάρκεια των προσωπικών-σε βάθος συνεντεύξεων.

Προφίλ συμμετεχόντων

Στον Πίνακα 26 παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά των experts που συμμετείχαν στην παρούσα ποιοτική έρευνα. Επειδή οι απαντήσεις των συμμετεχόντων ήταν εμπιστευτικές, δίνεται σε καθέναν από αυτούς ένας κωδικός (πρώτη στήλη). Σε ό,τι αφορά την ενασχόληση των συμμετεχόντων, οι 13 από τους 18 είναι αρχηγοί ή μάνατζερ γεωργικής εκμετάλλευσης, ενώ οι υπόλοιποι είναι ιδιοκτήτες ή μάνατζερ μεταποιητικής επιχείρησης. Λόγω του ότι η επιλογή των μελών του δείγματος έγινε με τέτοιο τρόπο, ώστε πέρα από τις αρχικές προϋποθέσεις συμμετοχής να καλύπτονται γεωγραφικά όλες οι ΠΕ της ΠΑΜΘ, παρατηρούμε στον Πίνακα 26 και μία μεγάλη ποικιλία σε καλλιεργήσιμα είδη. Στην παρούσα έρευνα, παρόλο που επιδιώξαμε μία σχετική αναλογία ανδρών/γυναικών συμμετεχόντων στο δείγμα μας, δεν κατέστη δυνατό. Όλοι οι συμμετέχοντες ήταν άντρες, και μόνο δύο γυναίκες συμμετείχαν στην έρευνα εκπροσωπώντας τον πρωτογενή και τον αγροδιατροφικό μεταποιητικό κλάδο αντίστοιχα. Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να εξηγήσουμε ότι ο λόγος που δεν συμπεριλάβαμε περισσότερες γυναίκες ήταν ότι από τους διαθέσιμους καταλόγους παραγωγών δεν υπήρχαν παραγωγοί ή μεταποιητές του γυναικείου φύλου που να πληρούν τις προϋποθέσεις συμμετοχής των experts σε ό,τι αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης και την εργασιακή εμπειρία.

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν αναλυτικά οι απόψεις των συμμετεχόντων στα ερωτήματα που θέσαμε κατά τη διάρκεια των προσωπικών-σε βάθος συνεντεύξεων.

Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κυριότερα προβλήματα του αγροτικού τομέα της ΠΑΜΘ;

Ποικίλες ήταν οι απαντήσεις των συμμετεχόντων για τα προβλήματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος ο αγροτικός τομέας της ΠΑΜΘ. Όλοι όμως έδειξαν να συμφωνούν (100% των ερωτηθέντων) ότι το αυξημένο κόστος παραγωγής των αγροτικών προϊόντων, κυρίως λόγω του αυξημένου κόστους των αγροτικών εισροών, όπως είναι τα λιπάσματα και τα φυτοφάρμακα δυσχεραίνει πολύ τη βιωσιμότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Θεωρούν ότι η γεωγραφική απομόνωση της περιοχής σε συνδυασμό με την έλλειψη επαρκούς συγκοινωνιακού δικτύου αυξάνει κατά πολύ το κόστος παραγωγής. Επίσης και η μεταφορά των παραγόμενων προϊόντων είναι ιδιαίτερα κοστοβόρα εξαιτίας της μεγάλης απόστασης που θα πρέπει να διανύσουν για να πωληθούν σε άλλες περιοχές της χώρας (100% των συμμετεχόντων). Όπως τονίζουν, το καθαρό κέρδος είναι κατά πολύ μικρότερο συγκριτικά με αυτό που λαμβάνουν οι αγρότες άλλων αγροτικών περιφερειών θέτοντας σε σοβαρό κίνδυνο τη βιωσιμότητα του αγροτικού επαγγέλματος στην ΠΑΜΘ.

Πίνακας 26. Χαρακτηριστικά συμμετεχόντων

Συμμετέχων	Φύλο ¹	Ηλικία	Επίπεδο εκπαίδευσης	Τομέας	Είδος καλλιέργειας	Μέγεθος επιχείρησης ²	Μόνιμο προσωπικό	Εποχικό προσωπικό
Παραγωγοί								
Σ1	A	32	BSc	Γεωργία	Σιτάρι, καλαμπόκι, βαμβάκι, ρύζι, φασολάκια βιομηχανικά	500	1	6
Σ2	A	34	BSc	Γεωργία	Σιτάρι, καλαμπόκι, βαμβάκι	350	2	1
Σ3	A	37	PhD	Γεωργία	Βαμβάκι, καλαμπόκι, ηλίανθος, σιτάρι, μηδική, μήλα	1.200	3	1
Σ4	A	42	BSc	Γεωργία	Ροδιές	15	2	1
Σ5	A	41	BSc	Γεωργία	Αμπέλια	1500	12	14
Σ6	A	47	BSc	Γεωργία	Σιτάρι μαλακό, αραβόσιτος, φουντούκια, πατάτες, κρεμμύδια, ρεβίθια, φασόλια	1600	3	>15
Σ7	A	29	BSc	Γεωργία	Ακτινίδιο	80	2	40
Σ8	A	55	MSc	Γεωργία	Βαμβάκι, ηλίανθος, σιτάρι σκληρό, σιτάρι μαλακό, μηδική	400	2	1
Σ9	A	76	BSc	Γεωργία	Αμύγδαλα	150	2	5
Σ10	A	55	BSc	Γεωργία	Αρωματικά φυτά	170	1	3-4
Σ12	Γ	50	BSc	Γεωργία	Βαμβάκι, ηλίανθος, σιτάρι	200	1	-
Σ13	A	25	BSc	Γεωργία	Σιτάρι μαλακό, σιτάρι σκληρό, βαμβάκι, ηλίανθος	4500	4	3
Μεταποιητές								

Σ14	Γ	41	BSc	Γεωργία, Μεταποίηση	Ελιές, λάδι (ελαιοτριβείο)	13000 ελαιόδεντρα, 4 τόνοι /ώρα (ελιές)	7	20
Σ15	A	41	MSc	Γεωργία, Μεταποίηση	Αμπελώνες, κρασί (οινοποιείο)	-	52	12-30
Σ16	A	52	BSc	Μεταποίηση	Αλευρα	-	27	-
Σ17	A	46	BSc	Μεταποίηση	Κατεψυγμένο φασολάκι, αρακάς, μπάμιες, φασόλια χάντρες,	-	30	30
Σ18	A	41	BSc	Μεταποίηση	Αμπελώνες, κρασί (οινοποιείο)	120 στρεμ. αμπέλια 150000 φιάλες κρασί	6	5

¹ A: Άντρας, Γ: Γυναίκα

²Για τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, το μέγεθος της επιχείρησης εκφράζεται σε στρέμματα. Για τις αγροδιατροφικές επιχειρήσεις, το μέγεθος της επιχείρησης εκφράζεται σε αριθμό εργαζομένων.

Παράλληλα όλοι οι συμμετέχοντες εξέφρασαν την απογοήτευσή τους θεωρώντας ότι η Πολιτεία δείχνει αμέτοχη, ιδιαίτερα στα προβλήματα των αγροτών στις πιο απομακρυσμένες περιοχές της ΠΑΜΘ, και δε λαμβάνονται υπόψιν οι ιδιαίτερες συνθήκες λόγω γεωγραφικής απομάκρυνσης που επηρεάζουν σημαντικά τη λειτουργία και την οργάνωση του αγροτικού τομέα στην περιοχή (Σχήμα 6). Όπως χαρακτηριστικά τόνισε ο Σ2:

«Νιώθω πολύ απογοητευμένος. Τα σουπερμάρκετ πλουτίζουν και εγώ παλεύω να τα βγάλω πέρα. Τι να πρωτοπληρώσω; Τα λιπάσματα; Ξέρεις πόσο στοιχίζει για να τα φέρω εδώ πάνω?»

και όπως ανέφερε ο Σ4:

«Στην Ελλάδα η γεωργία είναι και δύο και τριών και πολλών ταχυτήτων. Σε εμάς το κόστος είναι πολύ μεγαλύτερο. Η τιμή όμως που πουλάμε δε διαφέρει πολύ. Μη σου πω κιόλας ότι τα προϊόντα όσο πιο κοντά στα μεγάλα αστικά πωλούνται και πιο ακριβά. Σε σχέση με τα προϊόντα άλλων μεγάλων αγροτικών περιοχών, εμείς πουλάμε σε χαμηλότερη τιμή»,

ενώ ο Σ8 συμπληρώνει ότι υπάρχει μεγάλο θέμα βιωσιμότητας του αγροτικού επαγγέλματος:

«Αν δυσκολεύομαι εγώ που θεωρώ ότι έχω το know-how, έχω σπουδάσει το αντικείμενο και παρακολουθώ τις εξελίξεις, ο άλλος τι θα κάνει? Νομίζω ότι μέσα στην επόμενη δεκαετία πολλοί θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν το επάγγελμα. Ακόμα και αν θέλεις να επενδύσεις στην καινοτομία, και όντως η ιδέα σου είναι καινοτόμα, πώς θα τη στηρίξεις αν το κόστος είναι δυσβάσταχτο?»

Σε σχέση με τον κίνδυνο που τίθεται για τη βιωσιμότητα του γεωργικού επαγγέλματος ο Σ9 ανέφερε:

«Αυτή τη στιγμή υπάρχει ένα τεράστιο κύμα διαμαρτυρίας σε όλες τις χώρες της Ευρώπης. Υπάρχει τεράστιο πρόβλημα γιατί υπάρχει ανισοκατανομή του κέρδους στη βιομηχανία τροφίμων. Όλοι προβληματιζόμαστε

με τις συνέπειες των αγροτικών κινητοποιήσεων, αλλά τι άλλο μένει να κάνουμε?»

και συνέχισε λέγοντας:

«Ο περισσότερος κόσμος δε γνωρίζει τη φύση του επαγγέλματός μας. Έχει κρατήσει στη μνήμη του εικόνες του παρελθόντος. Θεωρεί ότι ο αγρότης δουλεύει μόνο τέσσερις μήνες τον χρόνο και τον υπόλοιπο τον περνά στα καφενεία και τα κέντρα νυχτερινής διασκέδασης. Δεν έχει ιδέα το πώς παράγεται το φαγητό που τρώει και το οποίο έχει γίνει οικονομικά απρόσιτο, χωρίς όμως να ευθύνεται ο Έλληνας παραγωγός».

Επίσης από τη συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων συμπεριλήφθηκαν στα προβλήματα του αγροτικού τομέα στην ΠΑΜΘ παράγοντες που έχουν να κάνουν με τα χαρακτηριστικά του, όπως το μικρό μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης (89%) και ο κατακερματισμός τους (78%). Υπήρξε παραγωγός που μας ανέφερε ότι η γεωργική του εκμετάλλευση συνολικής έκτασης 150 στρεμμάτων είναι *«τεμαχισμένη σε 34 κομμάτια»*. Παράλληλα από μεγάλο ποσοστό των εξειδικευμένων στελεχών του κλάδου τονίστηκε ότι ο συνεχώς μειούμενος αριθμός νέων σε ηλικία αγροτών (44%), η δυσκολία εύρεσης εργατών (39%), η έλλειψη διάδοχης κατάστασης στην αγροτική εκμετάλλευση (56%) και η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού λόγω μετακίνησης των νέων στα μεγάλα αστικά κέντρα έχουν αρνητικές επιπτώσεις στον πρωτογενή τομέα της περιοχής με επακόλουθες κοινωνικοοικονομικές προεκτάσεις που όπως επισήμαναν θα γίνουν ιδιαίτερα αισθητές τα επόμενα χρόνια.

Στις αδυναμίες του αγροτικού τομέα στην ΠΑΜΘ συγκαταλέγονται και η έλλειψη γεωργικής επαγγελματικής κατάρτισης (83%), ενώ όπως χαρακτηριστικά εξήγησαν δύο από τους συμμετέχοντες πολλοί από τους νέους που αποφασίζουν να ασχοληθούν με το γεωργικό επάγγελμα, παίρνουν την απόφαση επειδή κατά τη γνώμη τους δεν υπάρχει άλλη επαγγελματική διέξοδος λόγω έλλειψης δεξιοτήτων ή γνώσεων για να ασκήσουν κάποιο άλλο επάγγελμα. Επομένως δεν έχουν και τη διάθεση να αποκτήσουν κάποια κατάρτιση ή κάποια εξειδίκευση πάνω στο επάγγελμα του γεωργού, ενώ η έλλειψη κινήτρων για ενασχόληση με τη γεωργία (56%) δυσχεραίνει την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα στην ΠΑΜΘ.

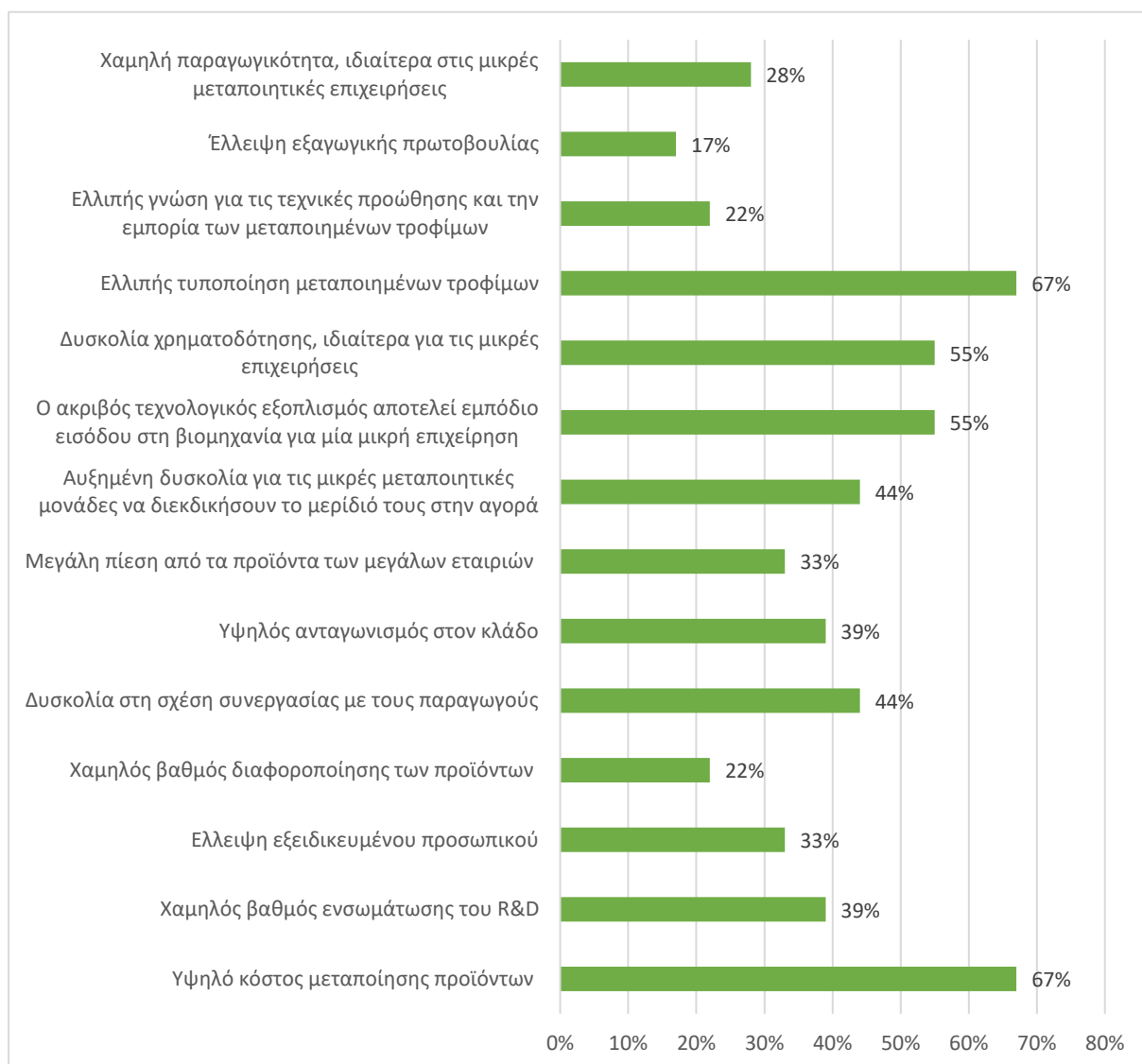
Παράλληλα, από μεγάλη μερίδα των συμμετεχόντων έγινε λόγος για έλλειψη φορέων και οργανισμών που θα παρέχουν ενημέρωση και συμβουλευτική υποστήριξη στους αγρότες (67%), και για έλλειψη συνεργασίας και συντονισμού μεταξύ των εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα (50%). Αν και αναφέρθηκαν από μικρότερο ποσοστό, εξίσου σημαντικοί είναι και οι παρακάτω παράγοντες που δυσχεραίνουν την αναπτυξιακή πορεία του πρωτογενούς τομέα. Συγκεκριμένα είναι η δυσκολία σύνδεσης της παραγωγικής διαδικασίας με τα υπόλοιπα στάδια της εφοδιαστικής αλυσίδας (22%), η έλλειψη επαρκούς τυποποίησης των αγροτικών προϊόντων με αποτέλεσμα να υπάρχουν δυσκολίες στην εμπορία τους και να δημιουργούνται προβλήματα στην εξαγωγική δραστηριότητα (28%), και η μειωμένη σύνδεση της επιστημονικής έρευνας με τον αγροτικό τομέα (33%) (Σχήμα 6).

Σχήμα 6. Προβλήματα του αγροτικού τομέα της ΠΑΜΘ

Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κυριότερα προβλήματα της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΠΑΜΘ;

Στο Σχήμα 7 παρουσιάζονται γραφικά τα κυριότερα προβλήματα της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΠΑΜΘ, σύμφωνα με τις απόψεις των συμμετεχόντων. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι όλοι οι εκπρόσωποι των μεταποιητικών επιχειρήσεων συμφώνησαν στη βαρύτητα όλων των παρακάτω, τα οποία αποτελούν κατά τη γνώμη τους τροχοπέδη για την ελληνική μεταποιητική βιομηχανία, και ιδιαίτερα στην περιοχή της ΠΑΜΘ.

Σχήμα 7. Προβλήματα της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΠΑΜΘ

Παρατηρούμε ότι τόσο το υψηλό κόστος της μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων (67%) όσο και η ελλιπής τυποποίηση (67%) αναφέρθηκαν ως τα κυριότερα προβλήματα της μεταποιητικής βιομηχανίας. Ακολουθούν σε σημαντικότητα η δυσκολία χρηματοδότησης, ιδιαίτερα για τις μικρές επιχειρήσεις (55%)

και ο ακριβός τεχνολογικός εξοπλισμός που αποτελεί εμπόδιο εισόδου στη βιομηχανία, κυρίως για τις μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις (55%). Σύμφωνα με τον Σ15:

«Για τον εξοπλισμό της επιχείρησής μου αναγκάστηκα να πάρω ένα πολύ υψηλό δάνειο. Δυστυχώς όμως η τεχνολογική απαξίωση θα έρθει νωρίτερα από την απόσβεση, και πραγματικά αυτό μου δημιουργεί μεγάλο άγχος και ανασφάλεια».

Επιπλέον σημαντικά ποσοστά των συμμετεχόντων τόνισαν ότι η δυσκολία στις σχέσεις με τους παραγωγούς (44%), η αυξημένη δυσκολία για τις μικρές μεταποιητικές επιχειρήσεις να «βρουν τον χώρο» τους στη βιομηχανία διεκδικώντας ένα μερίδιο αγοράς που θα επιτρέπει τη βιωσιμότητά τους (44%), ο υψηλός ανταγωνισμός στον κλάδο (39%) και ο χαμηλός βαθμός ενσωμάτωσης της έρευνας και της τεχνολογίας (39%) εγκλωβίζουν τις μεταποιητικές βιομηχανίες, ιδιαίτερα σε μία γεωγραφικά απομακρυσμένη περιοχή, όπως η ΠΑΜΘ. Ανασταλτικοί παράγοντες για την ανάπτυξη της μεταποιητικής βιομηχανίας επίσης αποτελούν η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού (33%) και η μεγάλη πίεση που δέχονται τα προϊόντα κυρίως των μικρών οικογενειακών μεταποιητικών επιχειρήσεων από τις μεγάλες επιχειρήσεις, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις είναι πολυεθνικές με πολύ δυνατό εμπορικό σήμα (33%). Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Σ17:

«Είναι πραγματικά δύσκολο να βρω προσωπικό εξειδικευμένο, ειδικά για ειδικότητες που έχουν να κάνουν με θέματα τεχνολογίας τροφίμων, υγιεινής και διασφάλισης ποιότητας. Είναι λες και όλοι τους είναι συγκεντρωμένοι στις βιομηχανίες της Αττικής».

Τέλος, στα προβλήματα του μεταποιητικού κλάδου έχουν συμπεριληφθεί σύμφωνα με την άποψη μάνατζερ των μεταποιητικών επιχειρήσεων η χαμηλή παραγωγικότητα, ιδιαίτερα στις μικρού μεγέθους επιχειρήσεις (28%), ο χαμηλός βαθμός διαφοροποίησης των προϊόντων (22%), η έλλειψη εξαγωγικής πρωτοβουλίας (17%) και η ελλιπής γνώση για τις τεχνικές προώθησης και των εμπορία των μεταποιημένων τροφίμων (22%). Στο σημείο αυτό, και θέλοντας να τονίσει τον προβληματισμό τους για το μέλλον της επιχείρησής του ο Σ16 αναφέρει:

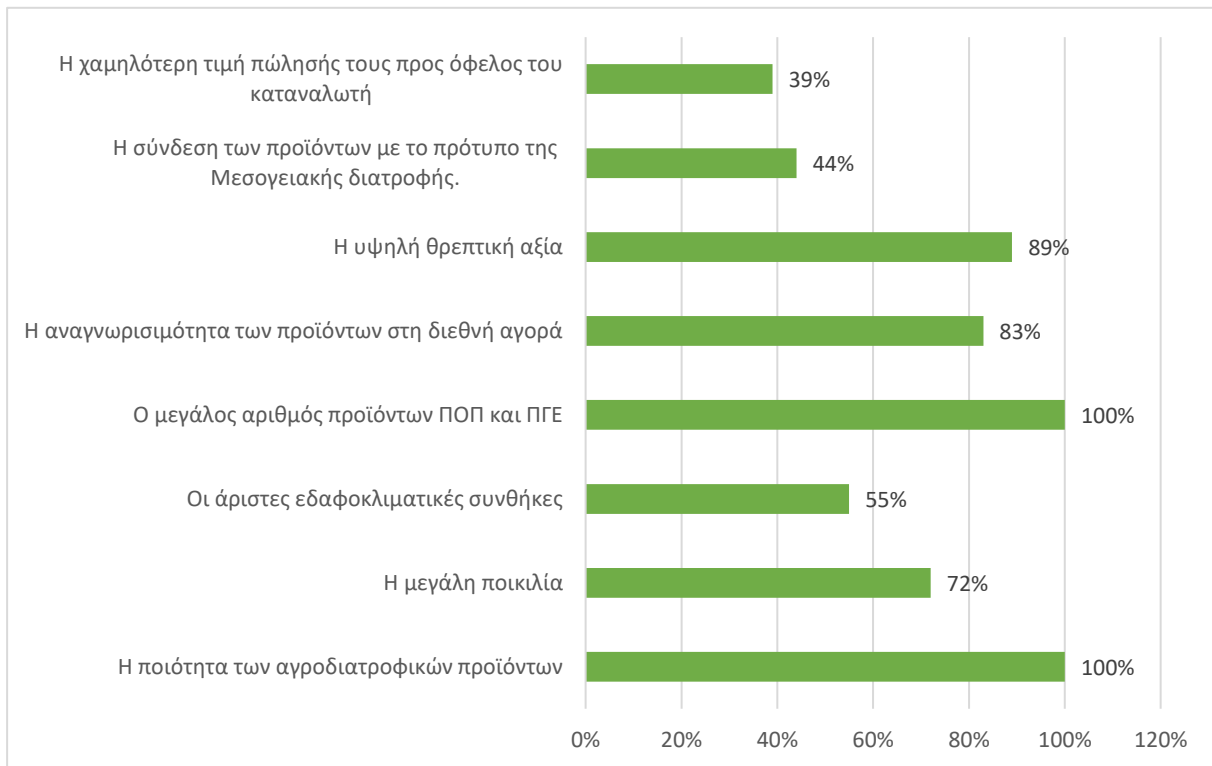
«Είναι επιτακτική ανάγκη να προσαρμοστούν οι επιχειρήσεις της περιοχής στη νέα πραγματικότητα. Το μέγεθος της ελληνικής αγοράς είναι περιορισμένο, ενώ οι επιχειρήσεις συνεχώς αυξάνουν. Πρέπει να βρω τρόπο να διαφοροποιήσω το προϊόν μου, να φαίνεται διαφορετικό από τα υπόλοιπα, να γεννηθεί στον καταναλωτή η περιέργεια να το δοκιμάσει».

Ποια θεωρείτε ότι είναι τα πλεονεκτήματα των αγροδιατροφικών προϊόντων της ΠΑΜΘ;

Σε σχετική ερώτηση για το ποια είναι τα πλεονεκτήματα των αγροδιατροφικών προϊόντων της ΠΑΜΘ σε σύγκριση με τα υπόλοιπα ομοειδή στην αγορά, όλοι οι συμμετέχοντες ανέφεραν την υψηλή ποιότητα τους (100%), καθώς και τον μεγάλο αριθμό προϊόντων ΠΟΠ και ΠΓΕ (100%). Η συντριπτική πλειοψηφία σε ποσοστό 83% πρόσθεσε ότι είναι αναγνωρίσιμα στη διεθνή αγορά λόγω των ποιοτικών χαρακτηριστικών τους, ενώ το 89% του συνόλου συμπλήρωσε ότι διακρίνονται για την υψηλή θρεπτική τους αξία (89%). Στο σημείο αυτό, οκτώ experts του δείγματός μας συνέδεσαν την ποιοτική υπεροχή των προϊόντων της ΠΑΜΘ με τη Μεσογειακή Διατροφή, επεξηγώντας ότι τα παραγόμενα αγροδιατροφικά προϊόντα ταιριάζουν απόλυτα στο συγκεκριμένο διατροφικό πρότυπο. Επίσης ένα σημαντικό ποσοστό των συμμετεχόντων (72%) τόνισε ότι ΠΑΜΘ είναι μία περιοχή που παράγει μεγάλη ποικιλία προϊόντων συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιοχές, ενώ οι άριστες εδαφοκλιματικές συνθήκες ευνοούν προς αυτήν την κατεύθυνση (55%). Τέλος, και δεδομένης της αλματώδους αύξησης στην τιμή των τροφίμων τα τελευταία χρόνια, το 39% του συνόλου υποστηρίζει ότι οι τιμές των προϊόντων της ΠΑΜΘ είναι χαμηλότερες από τις τιμές των ανταγωνιστικών τους προϊόντων προς όφελος του καταναλωτή (Σχήμα 8). Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Σ13:

«Τα προϊόντα που παράγονται στην ΠΑΜΘ είναι φθηνότερα σχετικά με τα αντίστοιχα προϊόντα των

μεγάλων αγροτικών περιοχών της Ελλάδας. Τώρα, και μετά τις καταστροφικές πυρκαγιές, οι επιπτώσεις θα είναι ιδιαίτερα αισθητές στην αγοραστική δύναμη του καταναλωτή».

Σχήμα 8. Πλεονεκτήματα των αγροδιατροφικών επιχειρήσεων της ΠΑΜΘ

Πώς πιστεύετε ότι θα μπορούσε να ενισχυθεί το επάγγελμα του επιχειρηματία-αγρότη στην ΠΑΜΘ;

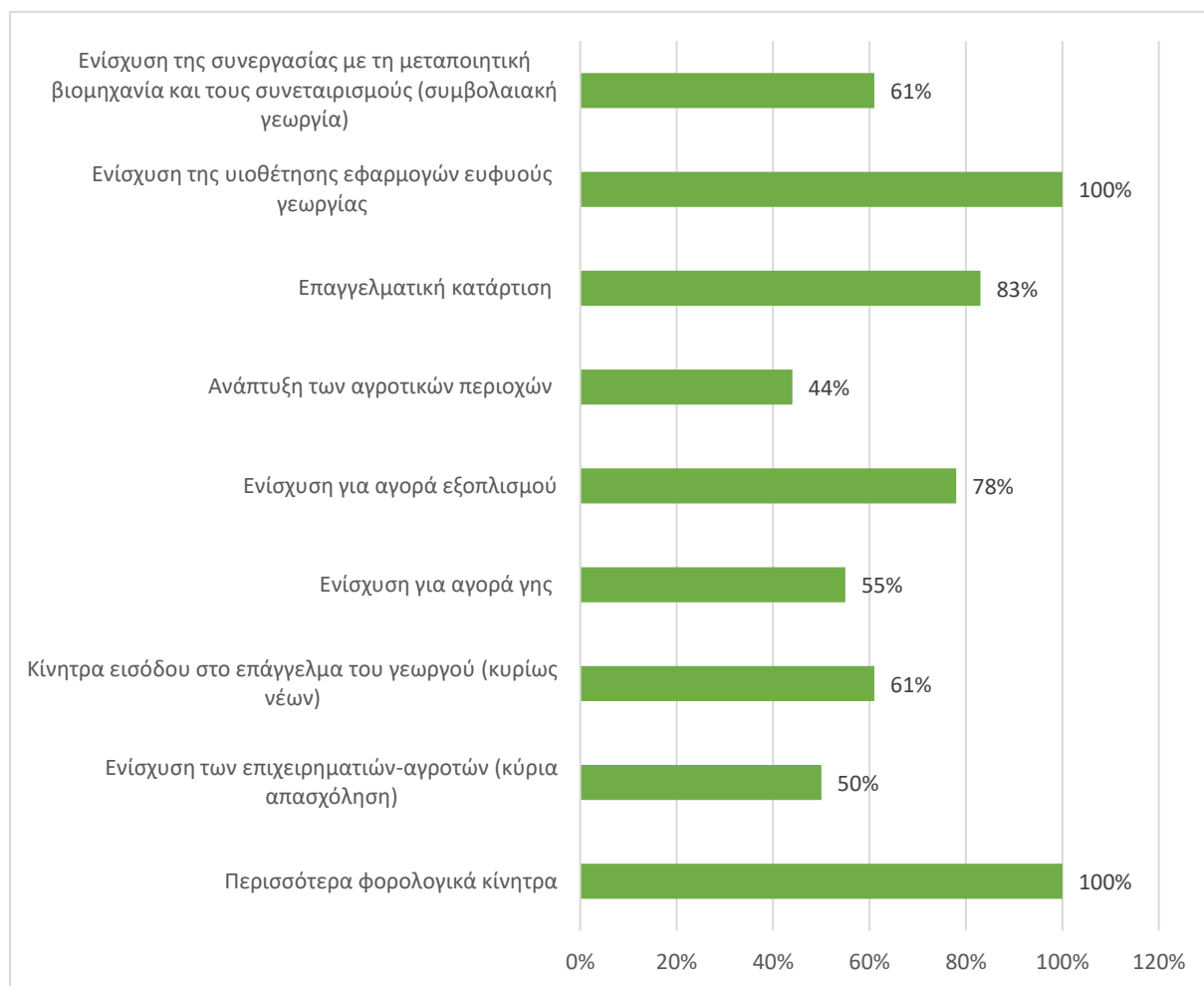
Σε ερώτηση σχετικά με τους τρόπους ενίσχυσης του επαγγέλματος του επιχειρηματία-αγρότη στην ΠΑΜΘ, όλοι οι συμμετέχοντες απάντησαν ότι η αύξηση των φορολογικών κινήτρων και η ενίσχυση της υιοθέτησης εφαρμογών ευφυούς γεωργίας θα βοηθούσαν ουσιαστικά στην ενίσχυση του επαγγέλματος, και κυρίως στην ένταξη νέων αγροτών. Επίσης το 55% των συμμετεχόντων θεωρεί ότι είναι αναγκαία η κρατική ενίσχυση για αγορά της, ενώ το 78% πιστεύει ότι η ενίσχυση πρέπει να αφορά κυρίως την αγορά εξοπλισμού (Σχήμα 9). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σ3:

«Αυτή τη στιγμή, το κράτος ενισχύει τον αγρότη με περίπου 40.000 Ευρώ για αγορά εξοπλισμού, ποσό πολύ μικρό αν αναλογιστεί κανείς ότι χρειάζονται περίπου 250.000 για πάγιο εξοπλισμό».

Επίσης ένα μεγάλο ποσοστό των experts (61%) υπογραμμίζει ότι τα κίνητρα εισόδου στον αγροτικό τομέα θα πρέπει να αφορούν κυρίως νέους ηλικιακά ενδιαφερόμενους, ενώ οι μισοί περίπου από τους ερωτηθέντες (50%) επέμεναν θα πρέπει να βρεθεί τρόπος διαχωρισμού των αγροτών, των οποίων η ενασχόληση με τη γεωργία αποτελεί το κύριο επάγγελμά τους και τη μοναδική πηγή εσόδων τους. Στο σημείο αυτό δήλωσαν ότι θεωρούν πολύ «μπερδεμένη» την εικόνα που υπάρχει στον αγροτικό τομέα, όπου για μία μεγάλη μερίδα η γεωργία δεν είναι η κύρια απασχόλησή ή δηλώνει εικονικά την επιχειρησή σε άλλα μέλη της οικογένειας, διεκδικώντας όμως τα ίδια με τους αγρότες που απασχολούνται αποκλειστικά στον πρωτογενή τομέα. Επιπλέον το 83% των ερωτηθέντων τόνισε τη σημαντικότητα της επαγγελματικής κατάρτισης στην ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, την οποία όπως επισήμαναν θα πρέπει

να αναλάβουν κρατικοί φορείς και ινστιτούτα για να είναι πιο αποτελεσματική. Συγκεκριμένα ο Σ3 σημειώνει:

«Υπάρχουν εφαρμογές γεωργίας ακριβείας, οι οποίες βοηθούν τόσο στη βελτίωση της καλλιεργητικής διαδικασίας όσο και στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του αγρότη. Για παράδειγμα, η χρήση δορυφορικών δεδομένων που σχετίζονται με τη θρέψη και τη λίπανση, πλατφόρμες σε *real-time* που δείχνουν αν υπάρχει ανάγκη για άρδευση βοηθούν πάρα πολύ, αρκεί κάποιος να ξέρει πώς μπορεί να τις χρησιμοποιήσει. Στην πραγματικότητα όμως, οι περισσότεροι δεν τις γνωρίζουν καν».

Σχήμα 9. Μέτρα ενίσχυσης του επαγγέλματος του επιχειρηματία-αγρότη στην ΠΑΜΘ

Ένα άλλο θέμα που έδειξε να απασχολεί πολλούς από τους συμμετέχοντες ήταν η αναγκαιότητα για ενίσχυση της συνεργασίας με τη μεταποιητική βιομηχανία και τους συνεταιρισμούς (61%). Μάλιστα η συμβολαιακή γεωργία θεωρήθηκε ένα είδος συνεργασίας που ωφελεί τόσο τον παραγωγό όσο και τη μεταποιητική βιομηχανία. Τέλος σημαντική μερίδα των ερωτηθέντων σε ποσοστό 44% έθιξαν την υφιστάμενη κατάσταση στις αγροτικές περιοχές. Σχολίασαν τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν, επισημαίνοντας ότι για να γίνει το αγροτικό επάγγελμα περισσότερο ελκυστικό θα πρέπει οι αγροτικές περιοχές να αναπτυχθούν, ώστε οι νέοι να παραμείνουν και να σταματήσει η μετακίνηση στα μεγάλα αστικά κέντρα (Σχήμα 9). Επίσης, θεωρούν ότι παρόλο το οδικό δίκτυο έχει αναπτυχθεί αρκετά

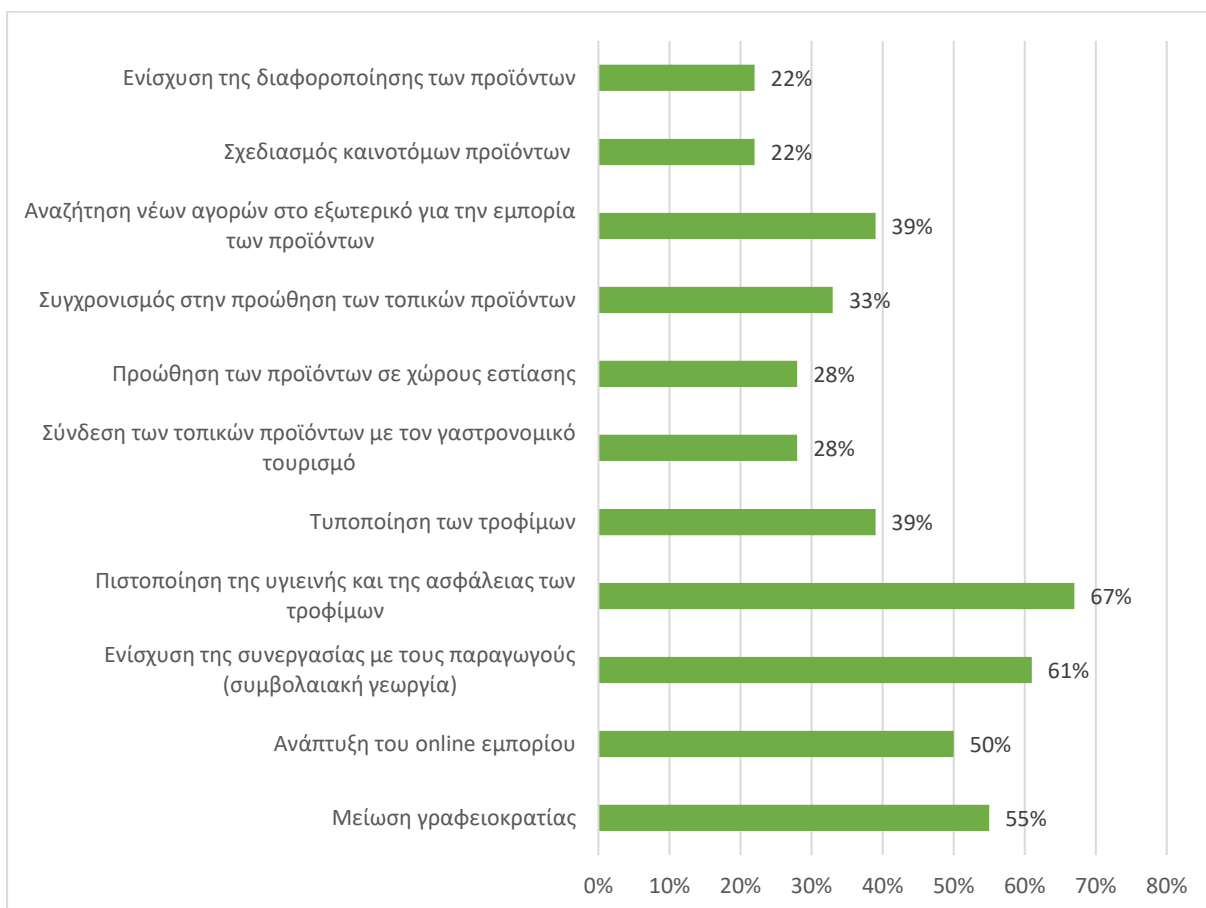
τα τελευταία χρόνια διευκολύνοντας τις μεταφορές, εντούτοις η έλλειψη οργανωμένου σιδηροδρομικού δικτύου εξακολουθεί να δημιουργεί πολλά προβλήματα.

Πώς πιστεύετε ότι θα μπορούσε να ενισχυθεί η μεταποιητική βιομηχανία τροφίμων και ποτών στην ΠΑΜΘ;

Ως προς τους τρόπους ενίσχυσης της μεταποιητικής βιομηχανίας τροφίμων και ποτών στην ΠΑΜΘ, η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων σε ποσοστό 67% δήλωσε ότι θεωρεί βασική προϋπόθεση την πιστοποίηση της υγιεινής και της ασφάλειας των τροφίμων που παράγει. Για τον λόγο αυτό είναι αναγκαία η ενίσχυση της επενδυτικότητας (και η προσέλκυση επενδύσεων) προκειμένου να ικανοποιηθούν οι σύγχρονες καταναλωτικές ανάγκες για ποιοτικά, υγιεινά και ασφαλή αγροδιατροφικά προϊόντα. Επίσης, η ενίσχυση της συνεργασίας των μεταποιητικών επιχειρήσεων με τους παραγωγούς (συμβολαιακή γεωργία) θα μπορούσε να έχει διπλό όφελος για τους μεταποιητές όπως επισήμανε το 61% των ερωτηθέντων αφού διασφαλίζει την πρώτη όλη για τη διαδικασία της μεταποίησης, ενώ συγχρόνως δίνει την ευκαιρία στους επιχειρηματίες του κλάδου να ενθαρρύνουν τους παραγωγούς να βελτιώσουν την ποιότητα του προϊόντος που τους προσφέρουν. Παράλληλα η ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου και η μείωση της γραφειοκρατίας αναφέρθηκαν από το 50% και το 55% του συνόλου, αντίστοιχα, ως αποτελεσματικοί τρόποι για την ανάπτυξη της μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΠΑΜΘ και ως απαραίτητες προϋποθέσεις για την αναζήτηση νέων αγορών στο εξωτερικό (Σχήμα 10). Ειδικά ως προς το online εμπόριο, ο Σ12 τόνισε τα εξής:

« Οι ευκαιρίες που προσφέρει το online εμπόριο είναι σημαντικότερες, ιδιαίτερα για τις μικρές μεταποιητικές επιχειρήσεις οικογενειακής μορφής που λόγω μεγέθους έχουν και μικρή διαπραγματευτική δύναμη. Οι μικρές επιχειρήσεις αν και συνήθως έχουν πολύ ποιοτικά προϊόντα, δυσκολεύονται να βρουν τη θέση τους στην αγορά. Το ηλεκτρονικό εμπόριο θα τις βοηθήσει να εμπορεύονται τα προϊόντα τους πιο αποδοτικά και με μεγαλύτερη ανεξαρτησία, και να αναζητήσουν νέες αγορές στο εξωτερικό».

Σε ό,τι αφορά τα χαρακτηριστικά των αγροδιατροφικών προϊόντων, η ενίσχυση της διαφοροποίησής τους (22%), η τυποποίηση (39%) και η προσθήκη καινοτόμων προϊόντων στο χαρτοφυλάκιο δραστηριοτήτων της επιχείρησης (22%) θα μπορούσαν να δώσουν προστιθέμενη αξία στην παραγωγή, συμβάλλοντας σημαντικά στην ανάπτυξη του αγροδιατροφικού μεταποιητικού κλάδου. Παράλληλα ο μεγάλος αριθμός ΠΟΠ και ΠΓΕ στην ΠΑΜΘ θα μπορούσε να αποτελέσει πόλο έλξης επισκεπτών στην περιοχή, και συγχρόνως να συμβάλλει στην ανάπτυξη του γαστρονομικού τουρισμού. Για τον λόγο αυτό το 28% των συμμετεχόντων θεώρησαν απαραίτητη τη σύνδεση όχι μόνο συγκεκριμένων προϊόντων που έχουν οριστεί βάσει προγραμμάτων ποιότητας, αλλά όλων των τοπικών προϊόντων με τον γαστρονομικό τουρισμό. Οι ίδιοι αποκρινόμενοι πρόσθεσαν ότι θα πρέπει η μεταποιητική βιομηχανία να ενισχύσει την προώθηση των προϊόντων της σε χώρους εστίασης και σε καταστήματα delicatessen, το οποίο θα προσδώσει προστιθέμενη αξία στον κλάδο της μεταποίησης (Σχήμα 10).

Σχήμα 10. Μέτρα ενίσχυσης της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΠΑΜΘ

Γνωρίζετε τι είναι η κυκλική οικονομία; Πώς αντιλαμβάνεστε την έννοια της κυκλικής οικονομίας; Θεωρείτε ότι όσοι απασχολούνται στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ είναι ενημερωμένοι για τις δράσεις κυκλικής οικονομίας;

Στη συγκεκριμένη ερώτηση, η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων σε ποσοστό 83% του συνόλου δήλωσε ότι έχει επαρκή ενημέρωση για θέματα και δράσεις που έχουν να κάνουν με την κυκλική οικονομία. Μόλις τρεις συμμετέχοντες δήλωσαν ότι «αν και δεν έχουν πλήρη εικόνα, έχουν κάποια μικρή πληροφόρηση». Παρόλα αυτά όλοι οι experts του δείγματός μας τόνισαν ότι υπάρχει ελλιπής πληροφόρηση στον αγροτικό τομέα της ΠΑΜΘ και ότι ελάχιστοι είναι αυτοί που έχουν γνώση επί του θέματος. Συγκεκριμένα, ο Σ1 διευκρίνισε:

«Δυστυχώς υπάρχει έλλειψη επαγγελματικής κατάρτισης και ενημέρωσης πάνω σε σύγχρονα θέματα του πρωτογενή τομέα. Οι αγρότες δεν έχουν πληροφόρηση από κάποιον επίσημο κρατικό φορέα. Θα έλεγα ότι υπάρχει περισσότερο η ενημέρωση από 'στόμα σε στόμα'».

Μάλιστα κατά τη διάρκεια της συζήτησης όλοι οι ερωτηθέντες ανέφεραν ότι έχουν συνδέσει την έννοια της κυκλικής οικονομίας με πρακτικές που είναι φιλικές ως προς το περιβάλλον και μειώνουν τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, ενώ οι επτά από τους συμμετέχοντες (39%) θεωρούν ότι η κυκλική οικονομία συμβάλει σημαντικά στην αειφορία και τη βιωσιμότητα των οικοσυστημάτων. Επιπλέον έξι μέλη του δείγματός μας (33%) συμπλήρωσαν ότι το μοντέλο της κυκλικής οικονομίας αποσκοπεί στην μείωση των απωλειών-αποβλήτων και την ταυτόχρονη αξιοποίησή τους, ενώ πέντε συμμετέχοντες (28%) σημείωσαν ότι τα απόβλητα ενός προϊόντος θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως πρώτη ύλη/εισροή στην παραγωγή ενός άλλου προϊόντος.

Κάνετε ενέργειες για την κυκλική οικονομία; Αν ναι, ποιες είναι αυτές;

Ως προς τις δράσεις κυκλικής οικονομίας, η συντριπτική πλειοψηφία των αγροτών-επιχειρηματιών του δείγματός μας απάντησε ότι δεν έχει μέχρι τώρα αναλάβει κάποια πρωτοβουλία προς αυτήν την κατεύθυνση, και μάλιστα τόνισε ότι δεν γνωρίζει καν κάποιον αγρότη που να έχει δράσει ανάλογα. Μόλις δύο από τους αγρότες-επιχειρηματίες δήλωσαν ότι στην αγροτική του επιχείρηση κάνουν ενέργειες ως προς την κυκλική οικονομία. Συγκεκριμένα, επισήμαναν ότι τα άδεια σκευάσματα φυτοφαρμάκων, μέσω ΕΣΥΦ, τα αποστέλλουν για ανακύκλωση, ενώ τονίζουν ότι για τους περισσότερους τα κίνητρα είναι καθαρά οικονομικής φύσεως, αφού τα υλικά συσκευασίας από ανακυκλώσιμο υλικό χρησιμοποιούνται από τις επιχειρήσεις για τη μείωση των περιβαλλοντικών τελών.

Σε ό,τι αφορά τους εκπροσώπους τις μεταποιητικής βιομηχανίας, όλοι δήλωσαν θετικοί σε πρωτοβουλίες κυκλικής οικονομίας, αλλά η μοναδική δράση που μέχρι στιγμής έχουν υλοποιήσει είναι η ανακύκλωση των συσκευασιών από τις πρώτες ύλες και κυρίως η χρήση ανακυκλωμένων συσκευασιών στα παραγόμενα προϊόντα τους.

Κατά τη διάρκεια των προσωπικών συνεντεύξεων, όταν ζητήθηκε από τους ερωτηθέντες να εξηγήσουν τις αιτίες για τις οποίες δυσχεραίνει η μετάβαση σε μία κυκλική οικονομία στον αγροδιατροφικό τομέα, οι περισσότεροι δήλωσαν ότι οι υφιστάμενες ρυθμίσεις δεν διευκολύνουν προς αυτήν την κατεύθυνση (56%), ενώ αρκετοί θεωρούν ότι θα χρειαστεί επιπλέον επενδυτικό κόστος (39%) για να υπάρξει στροφή στις δράσεις κυκλικής οικονομίας. Στο σημείο αυτό όλοι οι συμμετέχοντες τόνισαν ότι οι καταστροφικές πυρκαγιές του προηγούμενου καλοκαιριού στην ΠΕ Έβρου και οι φυσικές καταστροφές στον κάμπο της Θεσσαλίας έκαναν πολλούς επαγγελματίες, ιδιαίτερα του πρωτογενή τομέα, να συνειδητοποιήσουν την κρισιμότητα της κατάστασης και την ανάγκη ανάληψης δράσεων που θα μειώσουν το περιβαλλοντικό αποτύπωμα. Παρόλα αυτά ένα σημαντικό ποσοστό των ερωτηθέντων (39%) επισήμανε την ανάγκη συντονισμένης δράσης από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς στην εφοδιαστική αλυσίδα για μία ουσιαστική και ρεαλιστική κατεύθυνση προς την κυκλική οικονομία. Όπως χαρακτηριστικά επισήμανε ο Σ15:

«Μιλάμε για τον αγρότη, μιλάμε για την ευθύνη του παραγωγού, του μεταποιητή, του μεσάζοντα. Τι σημασία έχει τι κάνω εγώ, όταν κάθε μέρα σπαταλάται τόσο φαγητό, όταν είναι πολύ μικρό το ποσοστό των νοικοκυριών που ξεχωρίζει τα ανακυκλώσιμα από όλα τα άλλα που πετάει καθημερινά στα σκουπίδια του»,

θεωρώντας καθοριστικό τον ρόλο του καταναλωτή στη μετάβαση σε ένα μοντέλο κυκλικής οικονομίας.

Έχετε υιοθετήσει στην εκμετάλλευσή σας φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές (όπως χρήση παρασιτοκτόνων φιλικών προς το περιβάλλον, βιολογική καλλιέργεια, περιορισμό της χρήσης των λιπασμάτων, ορθολογική χρήση νερού, κ.ά.); Αν ναι, ποιες είναι αυτές;

Το επόμενο θέμα προς συζήτηση αφορούσε την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών από τους αγρότες-επιχειρηματίες. Και οι 13 παραγωγοί που έλαβαν μέρος στην έρευνα ανέφεραν ότι οι φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές είναι ιδιαίτερα «ελκυστικές» επειδή επιδοτούνται. Η συντριπτική πλειοψηφία σε ποσοστό 33% δήλωσε ότι συμμετέχει σε σχήματα eco-scheme, ενώ το 28% χρησιμοποιεί σταθεροποιημένα λιπάσματα για βέλτιστη εκμετάλλευση του αζώτου. Σε ό,τι αφορά την υγεία του εδάφους, ένας από τους συμμετέχοντες (παραγωγός ακτινίδιου) μας εξήγησε ότι στη δική του γεωργική εκμετάλλευση τα υπολείμματα της καλλιέργειας (π.χ. μετά το κλάδεμα) καταστρέφονται εντός του κτήματος, ώστε οι μικροοργανισμοί και η οργανική ουσία να αυξηθούν στο έδαφος για την προστασία της υγείας του κτήματος. Επίσης ένα από τα μέλη του δείγματος πρόσθεσε ότι έχει επενδύσει σε σύστημα

ορθολογικής χρήσης ψεκαστικών μηχανημάτων ώστε να μη μεταφέρονται υπολείμματα από το φυτοφάρμακο της μίας καλλιέργειας σε άλλη καλλιέργεια κατά τη διάρκεια του ψεκασμού. Αρκετοί από τους συμμετέχοντες επισήμαναν ότι εφαρμόζουν στάγδην άρδευση για εξοικονόμηση νερού, ενώ το 28% ανέφερε ότι συμμετέχει σε προγράμματα νιτρορύπανσης. Συγκεκριμένα ο Σ2 ανέφερε:

«Έχω ενταχθεί σε προγράμματα νιτρορύπανσης γιατί μειώνω τα έξοδα της παραγωγικής διαδικασίας. Χρειάζομαι λιγότερο λίπασμα, και επιπλέον μειώνω τη χρήση νερού γύρω στο 30% επειδή οι καλλιέργειες γίνονται πιο ξηρικές».

Ως προς τη χρήση νερού, πολλοί από τους συμμετέχοντες εξέφρασαν τον προβληματισμό τους για την παλαιότητα και την έλλειψη συντήρησης του έργου του ΓΟΕΒ που όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν «θεωρητικά εξασφαλίζει νερό άρδευσης για 200.000 στρέμματα στην περιοχή γύρω από την κοιλάδα του Νέστου». Στην πραγματικότητα όμως, όπως επισήμαναν, υπάρχει «πολύ μεγάλη σπατάλη νερού, οπότε ο παραγωγός δεν μπορεί να είναι ποτέ σίγουρος για το εάν θα καλυφθούν οι ανάγκες της εκμετάλλευσής τους». Σχετικά με την υιοθέτηση μέτρων για την ορθολογική χρήση νερού, ένας από τους παραγωγούς-επιχειρηματίες ανέφερε ότι χρησιμοποιεί υδρόμετρα στις πομόνες και βροχόμετρα για τη μέτρηση του νερού. Αναφορικά με τον υπολογισμό και την αξιολόγηση του περιβαλλοντικού αποτυπώματος, μόλις ένας από τους συμμετέχοντες δήλωσε ότι για την καλλιέργεια πατάτας κινείται προς αυτήν την κατεύθυνση επισημαίνοντας ότι το απαιτεί πλέον η αγορά.

Επιπλέον τρία από τα μέλη του δείγματός μας πρόσθεσαν ότι εφαρμόζουν εναλλακτικές μεθόδους αντιμετώπισης εχθρών, ασθενειών και ζιζανίων στο πλαίσιο της βιολογικής καλλιέργειας (π.χ. παραγωγή βιολογικής μηδικής), ενώ ένας από τους συμμετέχοντες μας επισήμανε ότι καλλιεργεί συγκεκριμένη ποικιλία μηλιάς που εκπέμπει μικρό ποσοστό άνθρακα σε σχέση με τις συμβατικές ποικιλίες. Για τη μείωση των ρύπων των γεωργικών μηχανημάτων, ένα από τα μέλη του δείγματός μας ανέφερε ότι χρησιμοποιεί AdBlue, ώστε οι εκπομπές των καυσαερίων που εκλύονται να είναι καθαρότερες. Σύμφωνα με τον Σ3:

«Οι φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές και η σύνδεση πολλών από αυτών με τις επιδοτήσεις, δείχνουν ότι οι επιδοτήσεις συγκεντρώνονται πλέον στους πιο οργανωμένους παραγωγούς που αποσκοπούν στην ανάπτυξη της εκμετάλλευσής τους και είναι σε θέση να καλύψουν το κόστος των πρακτικών προκειμένου να διεκδικήσουν ότι περισσότερο μπορούν»,

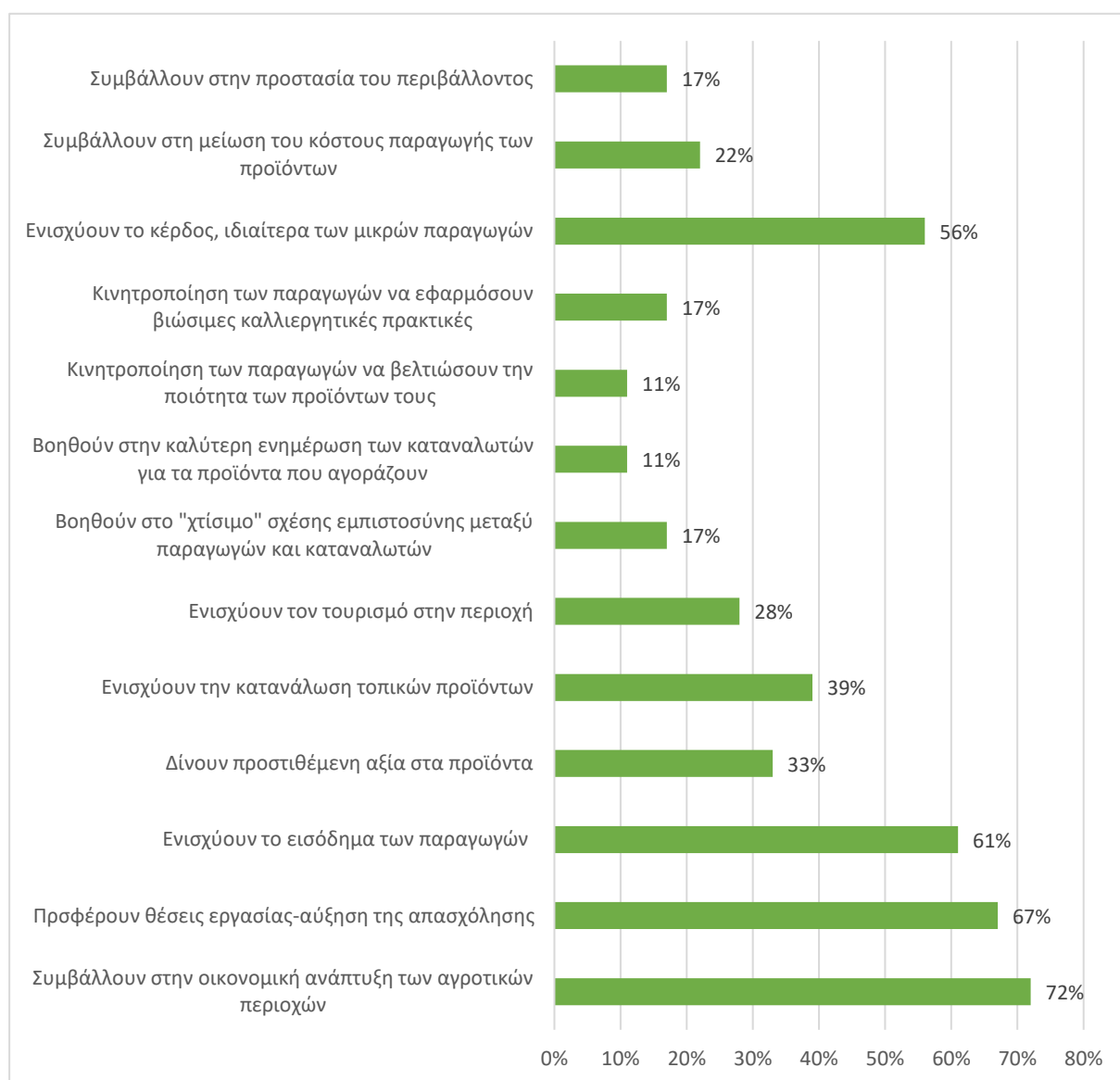
ενώ όπως ο Σ7 συμπληρώνει:

«Μήπως αλλάζουν τα πάντα στον πρωτογενή τομέα? Μήπως αυτή η συγκέντρωση των ενισχύσεων σημάνει και τη συγκέντρωση της αγροτικής γης σε λιγότερα χέρια;».

Ποια είναι η γνώμη σας για την ανάπτυξη των βραχείων αλυσίδων προσφοράς αγροτικών προϊόντων;

Στην παραπάνω ερώτηση όλοι οι αγρότες-επιχειρηματίες του δείγματός μας διευκρίνισαν ότι οι ίδιοι προσφέρουν/διακινούν τα προϊόντα τους μέσω μεσαζόντων και όχι μέσω βραχείων αλυσίδων προσφοράς. Ομοίως, όλοι οι επιχειρηματίες της μεταποιητικής βιομηχανίας δήλωσαν ότι εμπορεύονται τα προϊόντα τους είτε μέσω μεσαζόντων είτε σε απευθείας συνεννόηση με τα κέντρα πώλησής τους. Παρόλα αυτά όλοι οι συμμετέχοντες συμφώνησαν ότι η ανάπτυξη βραχείων αλυσίδων προσφοράς έχει πολύ σημαντικό ρόλο, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη συνεισφορά τους στην τοπική οικονομία και τη στήριξη του αγροτικού πληθυσμού. Συγκεκριμένα, το 72% των ερωτηθέντων ανέφερε ότι οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, ενώ το 67% και το 61% του συνόλου σχολίασε τη συνεισφορά τους στην απασχολησιμότητα (προσφέροντας νέες θέσεις εργασίας) και την ενίσχυση του εισοδήματος των παραγωγών αντίστοιχα. Επίσης περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες (56%) υποστήριξαν ότι οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς ενισχύουν το κέρδος, ιδιαίτερα

των μικρών παραγωγών, καθώς στην περίπτωση της διακίνησης των προϊόντων τους με μεσάζοντες έχουν πολύ μικρότερη διαπραγματευτική δύναμη σε σχέση με τους μεγάλους παραγωγούς (Σχήμα 11).

Σχήμα 11. Απόψεις των experts για τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροδιατροφικών προϊόντων στην ΠΑΜΘ

Επιπλέον σημαντικά ποσοστά των συμμετεχόντων επισήμαναν τη συμβολή των βραχείων αλυσίδων προσφοράς στην ενίσχυση της κατανάλωσης τοπικών προϊόντων (39%), στην ενίσχυση του τουρισμού στην περιοχή (28%), στη μείωση του κόστους παραγωγής των προϊόντων (22%) και στην προστασία του περιβάλλοντος (17%). Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονιστεί ότι αρκετά από τα μέλη του δείγματός μας υποστήριξαν ότι η ανάπτυξη βραχείων αλυσίδων προσφοράς βοηθά στο «χτίσιμο» σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών, κυρίως λόγω της αμεσότητας κατά τη διάρκεια της αγοραπωλησίας (17%), κινητροποιεί τους παραγωγούς να βελτιώσουν την ποιότητα των προσφερόμενων προϊόντων τους (11%), και συνεισφέρει στην καλύτερη ενημέρωση των καταναλωτών για τα προϊόντα

που αγοράζουν (11%). Τέλος, η συμβολή στην προστασία του περιβάλλοντος λόγω της μείωσης του κόστους μεταφοράς και της ενίσχυσης της παραγωγής τοπικών προϊόντων, καθώς και η κινητροποίηση των παραγωγών να εφαρμόσουν βιώσιμες καλλιεργητικές πρακτικές για να προσφέρουν πιο ποιοτικά προϊόντα στους καταναλωτές αποτελούν σημαντικά επιχειρήματα για τα οφέλη της ανάπτυξης των βραχείων αλυσίδων προσφοράς (17% και 11% αντίστοιχα) (Σχήμα 11).

Έχετε υιοθετήσει καινοτόμα εργαλεία στην παραγωγική διαδικασία; Αν ναι, ποια είναι αυτά;

Ως προς την ενίσχυση της παραγωγικής διαδικασίας με καινοτόμα εργαλεία, όλοι οι συμμετέχοντες, τόσο του πρωτογενή τομέα όσο και του κλάδου της μεταποίησης δήλωσαν ότι έχουν κινηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση, παρόλο που σύμφωνα με τα λεγόμενά τους χρειάζεται στο άμεσο μέλλον να αυξηθεί ο βαθμός προσαρμογής τους στις νέες τεχνολογίες. Συγκεκριμένα, όλοι οι παραγωγοί επισήμαναν ότι χρησιμοποιούν συστήματα γεωργίας ακριβείας, όπως συσκευές πλοήγησης GPS και drones στον ψεκασμό των φυτοφαρμάκων και τη λίπανση. Επίσης ένα από τα μέλη του δείγματος των παραγωγών πρόσθεσε ότι χρησιμοποιεί συστήματα άρδευσης για τον έλεγχο της ποσότητας του νερού άρδευσης, ενώ επίσης δύο συμμετέχοντες από την ομάδα των παραγωγών δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν δορυφορικά δεδομένα για την αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης στο κτήμα τους. Παρόλα αυτά, οι έξι από τους ερωτηθέντες εξήγησαν ότι η στροφή προς την τεχνολογία είναι κατά μία έννοια αναγκαία, ώστε να μπορούν να εξασφαλίζουν τη συμμετοχή τους σε σχέδια βελτίωσης.

Από την άλλη πλευρά, οι εκπρόσωποι της μεταποιητικής βιομηχανίας ανέφεραν ότι έχουν επενδύσει στον τεχνολογικό εξοπλισμό της επιχείρησής τους. Για παράδειγμα ένας από τους μεταποιητές-επιχειρηματίες δήλωσαν ότι έχουν σχεδιάσει να αγοράσουν στο άμεσο μέλλον ρομποτικά συστήματα αυτόματης παλετοποίησης, τονίζοντας ότι τέτοιου είδους ενέργειες δεν θα αποδυναμώσουν το εργατικό δυναμικό.

Ποιες πιστεύετε ότι θα είναι οι μεγαλύτερες προκλήσεις που θα πρέπει να αντιμετωπίσει ο αγροδιατροφικός τομέας στην ΠΑΜΘ μέσα στα επόμενα χρόνια;

Στο Σχήμα 12 παρουσιάζονται οι απαντήσεις των ερωτηθέντων σχετικά με τις προκλήσεις που θα χρειαστεί να αντιμετωπίσει το αγροδιατροφικό τομέας της ΠΑΜΘ στο άμεσο μέλλον. Όλοι σχολίασαν το ασταθές οικονομικό περιβάλλον που κατά τη γνώμη τους αποθαρρύνει τους ενδιαφερόμενους να αναλάβουν επιχειρηματική πρωτοβουλία. Η συντριπτική πλειοψηφία δείχνει προβληματισμένη από τη μεγάλη γραφειοκρατία στις συναλλαγές με τους δημόσιους φορείς και τις υπηρεσίες (67%), και τον συνεχώς αυξανόμενο ανταγωνισμό που επικρατεί ιδιαίτερα μεταξύ των μικρών αγροδιατροφικών επιχειρήσεων στην προσπάθειά τους να «βρουν τον χώρο» τους στη βιομηχανία τροφίμων (61%). Επίσης η οικονομική κρίση και η φορολογική αστάθεια δημιουργεί αβεβαιότητα στο 56% και το 44% των συμμετεχόντων αντίστοιχα, ενώ οι όροι χρηματοδότησης αποτελούν τροχοπέδη στην ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στον αγροδιατροφικό τομέα σύμφωνα με το 56% του συνόλου σε όλους τους εμπλεκόμενους. Μάλιστα μία σημαντική μερίδα των ερωτηθέντων (22%) επισήμανε ότι η πρόσφατη πανδημία του COVID-19 φανέρωσε τις αδυναμίες του αγροδιατροφικού συστήματος και θα δημιουργήσει αυξημένη διστακτικότητα για επενδύσεις στον κλάδο στο εγγύς μέλλον.

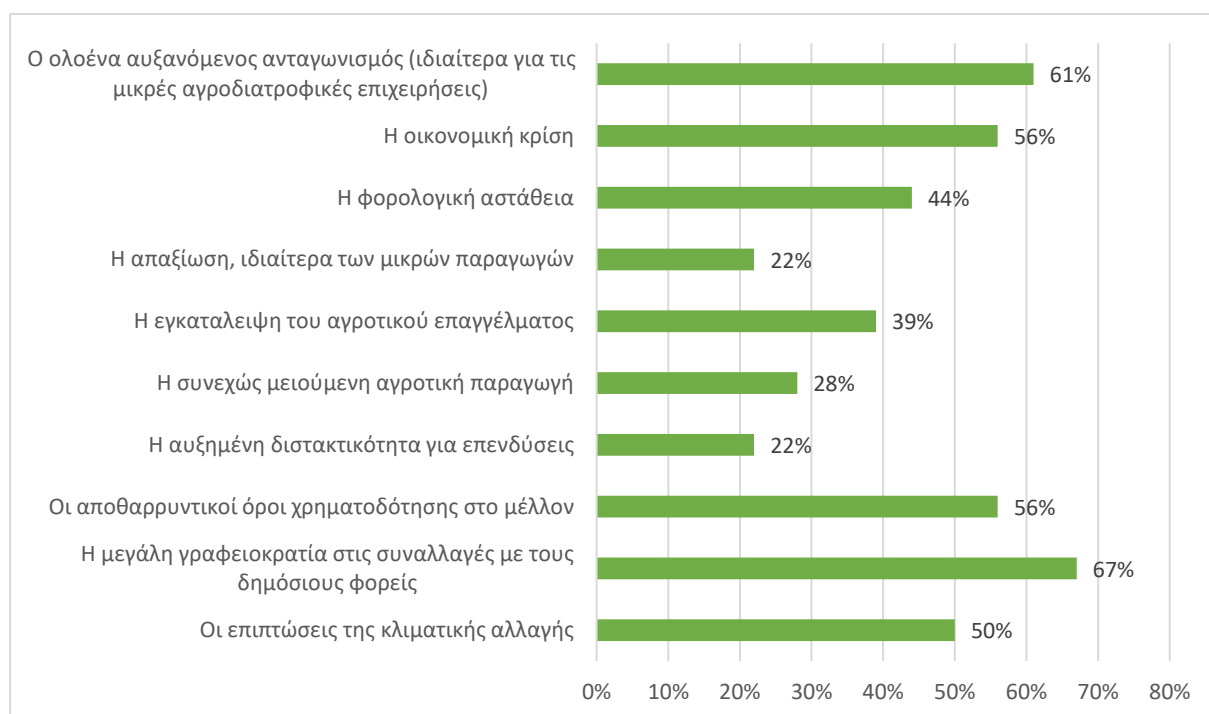
Επιπλέον πολλοί από τους experts της βιομηχανίας που συμμετείχαν στην έρευνα έκαναν σαφές ότι οι μεταβολές στο οικονομικό περιβάλλον έχουν άμεσες επιπτώσεις και στη δυναμική που θα έχει το αγροτικό επάγγελμα μελλοντικά. Συγκεκριμένα το 39% των ερωτηθέντων θεωρεί ότι ένας σημαντικός αριθμός των αγροτών θα εγκαταλείψει την ενασχόληση με τον πρωτογενή τομέα, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την κύρια απασχόληση, και το 22% διαμηνύει ότι υπάρχει μεγάλος κίνδυνος να απαξιωθούν όχι

μόνο οικονομικά, αλλά και κοινωνικά οι μικροί παραγωγοί. Οι μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις θα είναι η μείωση της αγροτικής παραγωγής και οι αλματώδεις αυξήσεις στις τιμές των τροφίμων, γεγονός που θεωρούν ότι θα επηρεάσει αρνητικά την ευημερία και το επίπεδο διαβίωσης των καταναλωτών (28%) (Σχήμα 12). Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Σ9:

«Ο πληθυσμός της γης αυξάνει, η παραγωγή μειώνεται. Πώς θα εξισορροπηθεί αυτό? Έχουμε δει πολύ μεγάλες αυξήσεις τα τελευταία χρόνια. Φαντάζεσαι τι έχει να ακολουθήσει στα επόμενα χρόνια»,

ενώ ο Σ7 συμπληρώνει:

«Έχουμε φτάσει σε ένα σημείο όπου παραγωγός και καταναλωτής δυσφορούν και οι δύο. Ο καταναλωτής ρίχνει την ευθύνη της αύξησης των τιμών στους παραγωγούς, θεωρώντας ότι κερδίζουν σε βάρος τους. Η επιδοματική πολιτική που ακολουθείται τα τελευταία χρόνια κάνει τον καταναλωτή νωθρό και δεν τον αφήνει να ψάξει και να δει τι γίνεται πραγματικά στη βιομηχανία, και για ποιο λόγο έχουμε φτάσει εδώ που φτάσαμε».

Σχήμα 12. Οι μεγαλύτερες προκλήσεις του αγροδιατροφικού τομέα της ΠΑΜΘ για το άμεσο μέλλον

Τι θα θέλατε να δείτε να αλλάζει στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ μέσα στα επόμενα χρόνια;

Στο Σχήμα 13 παρουσιάζονται οι απόψεις των ερωτηθέντων για το τι θα επιθυμούσαν να αλλάξει στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ μέσα στα επόμενα χρόνια. Οι μισοί από τους συμμετέχοντες (50%) ανέφεραν ότι η αύξηση της εξαγωγικής δραστηριότητας είναι όχι μόνο επιθυμητή, αλλά και αναγκαία για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του κλάδου. Μάλιστα το 39% του συνόλου πρόσθεσε ότι η αύξηση της τυποποίησης θα μπορούσε να βοηθήσει προς αυτήν την κατεύθυνση γιατί θα ενδυνάμωνε τη θέση των παραγόμενων προϊόντων. Επίσης η μείωση της γραφειοκρατίας θα επιδρούσε θετικά στη διαχείριση της παραγωγικής διαδικασίας και στη διακίνηση της παραγωγής τόσο στην εγχώρια όσο και στη διεθνή αγορά

σύμφωνα με την άποψη του 44% του συνόλου, Σύμφωνα με τον Σ6:

«Υπάρχουν αδικαιολόγητες καθυστερήσεις στην έγκριση νέων αδειών χρήσης νερού. Μία νέα γεώτρηση μπορεί να έχει αναμονή μέχρι και οκτώ μήνες. Όλα αυτά θα πρέπει να επιλύονται άμεσα».

Ο επόμενος παράγοντας που θεωρήθηκε ιδιαίτερα σημαντικός και χρήζει βελτίωσης αφορά τον συντονισμό των ενεργειών προώθησης και μάρκετινγκ των παραγόμενων προϊόντων. Ένα μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων επισήμανε ότι ο καλύτερος συντονισμός των στρατηγικών προώθησης των προϊόντων θα αύξανε την ανταγωνιστικότητά τους και θα διευκόλυνε τη διαδικασία εμπορίας και την εξαγωγική δραστηριότητα των επιχειρήσεων, αφού θα ενίσχυε συγχρόνως και την αναγνωρισιμότητά τους. Όπως χαρακτηριστικά σχολίασε ο Σ6:

«Οι τιμές των παραγόμενων προϊόντων της ΠΑΜΘ είναι πολύ χαμηλές. Από τη μία λέμε ότι φταίνε οι μεσάζοντες, από την άλλη όμως δεν υπάρχει brand name στα προϊόντα μας. Μόνο μία προσπάθεια έχει γίνει για την πατάτα Νευροκοπίου, όμως υπάρχουν και άλλα προϊόντα. Για το ακτινίδιο και τα όσπρια θα μπορούσαμε σίγουρα να κινηθούμε προς αυτήν την κατεύθυνση».

Παράλληλα, η ενίσχυση της εξωστρέφειας των αγροδιατροφικών επιχειρήσεων, η οποία θεωρείται αναγκαία από το 17% των συμμετεχόντων αναμένεται να επηρεάσει θετικά και την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων της ΠΑΜΘ. Στο σημείο αυτό οι παραγωγοί που έθιξαν το θέμα της εξωστρέφειας σχολίασαν ότι σε σχέση με τους παραγωγούς και τους μεταποιητές άλλων περιοχών, οι επιχειρηματίες του πρωτογενή τομέα και της μεταποιητικής βιομηχανίας της ΠΑΜΘ δε συμμετέχουν σε εκθέσεις προϊόντων ή άλλες εκδηλώσεις που θα μπορούσαν να ενισχύσουν την εξωστρέφεια, να αυξήσουν την αναγνωρισιμότητα των προϊόντων και να ενδυναμώσουν την εξαγωγική δραστηριότητα,

Ένας ακόμη παράγοντας που θεωρήθηκε σημαντικός από τα μέλη του δείγματος για το μέλλον του αγροδιατροφικού κλάδου της ΠΑΜΘ έχει να κάνει με την αύξηση των επενδύσεων στην έρευνα (28%) και την ενίσχυση των εφαρμογών τεχνολογίας και καινοτομίας (28%). Μάλιστα δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στις ψηφιακές επενδύσεις που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην ορθολογική διαχείριση των διαθέσιμων πόρων, στη μείωση του κόστους παραγωγής και στη βελτίωση της ποιότητας των παραγόμενων προϊόντων. Στο σημείο αυτό σχολιάστηκε από τον Σ12 η ανάγκη ενίσχυσης της γυναικείας επιχειρηματικότητας πέρα από την ενίσχυση στην έρευνα.

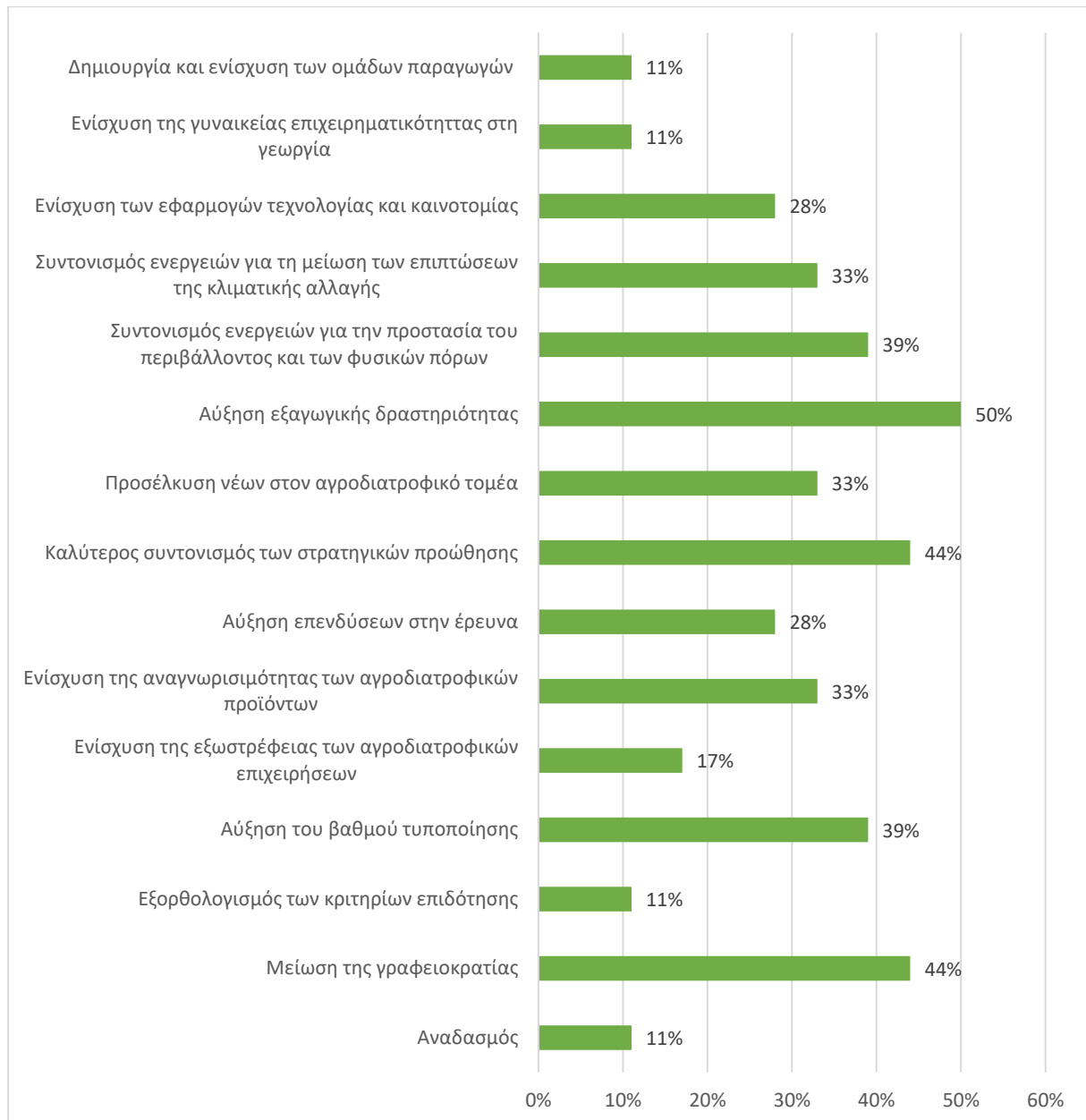
«Υπάρχουν ακόμα ταμπού στον χώρο μας που παραμένει ανδροκρατούμενος. Κατά παράδοση το επάγγελμα του γεωργού θεωρείται ότι δεν ταιριάζει σε μία γυναίκα επειδή ο άντρας έχει μεγαλύτερη σωματική δύναμη. Στην σημερινή εποχή, την εποχή της τεχνολογίας, κάτι τέτοιο μπορεί να ξεπεραστεί. Το κράτος θα πρέπει να ενισχύσει τις γυναίκες παραγωγούς που συχνά ξεκινούν την επιχείρησή τους από το μηδέν. Και μιλάω για τις γυναίκες που πραγματικά απασχολούνται στον αγροτικό τομέα, όχι για αυτές που έχουν βοηθητικό ρόλο στην οικογενειακή αγροτική επιχείρηση».

Παράγοντας που επίσης θα πρέπει να συμβαδίζει με τον αγροδιατροφικό τομέα του μέλλοντος στην ΠΑΜΘ έχει να κάνει με την προστασία του περιβάλλοντος και την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών στρατηγικών. Σύμφωνα με το 39% του συνόλου θα χρειαστεί συντονισμός ενεργειών για την προστασία του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, ενώ το 33% θέτει ως κείμενο ζήτημα τη συντονισμένη δράση για τη μείωση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Σύμφωνα με τον Σ14:

«Οι πρόσφατες φυσικές καταστροφές στη Θεσσαλία δεν είναι ένα τυχαίο συμβάν, αλλά κάτι που δυστυχώς θα μας απασχολήσει πολύ από εδώ και στο εξής. Η κλιματική αλλαγή δεν είναι ουτοπία, και εμείς θα πρέπει να δράσουμε αναλόγως».

Επίσης το 33% των συμμετεχόντων επισήμανε ότι είναι αναγκαία η προσέλκυση νέων στον αγροδιατροφικό τομέα. Όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν, οι νέοι είναι πιο ευέλικτοι, εφαρμόζουν τις νέες πρακτικές ευκολότερα και γρηγορότερα, και προσαρμόζονται καλύτερα στο τεχνολογικά σύγχρονο αγροδιατροφικό περιβάλλον. Σύμφωνα με τον Σ6, ένα πιο δίκαιο σύστημα χορήγησης επιδοτήσεων θα συνέβαλε στην προσέλκυση νέων αγροτών.

«Πιστεύω ότι το σύστημα χορήγησης των επιδοτήσεων θα έπρεπε να αλλάξει ώστε να μπορέσουν νέοι να εισέλθουν στον κλάδο. Αν δηλαδή οι επιδοτήσεις δε δίνονταν βάσει είδους καλλιέργειας ή στρεμματικής έκτασης, αλλά βάσει τιμολογίου πώλησης, ένας νέος που θέλει πραγματικά να δραστηριοποιηθεί επαγγελματικά θα είχε μία σημαντική οικονομική βοήθεια προς αυτήν την κατεύθυνση».

Σχήμα 13. Προσδοκώμενες αλλαγές στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ

Παράλληλα το 11% των μελών του δείγματος έθεσε τον αναδασμό ως αναγκαία προϋπόθεση για την ανάπτυξη του αγροδιατροφικού τομέα της ΠΑΜΘ. Συγκεκριμένα, ο Σ6 επισήμανε ότι:

«Ο αναδασμός είναι απαραίτητος στην ΠΑΜΘ. Θα μειωθεί το κόστος παραγωγής, η εργασία θα γίνει αποτελεσματικότερη, και ο αγρότης-επιχειρηματίας θα μπορεί να εκμεταλλευθεί οικονομίες κλίμακος. Αυτή τη στιγμή υπάρχει μεγάλος κατακερματισμός στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Αυτό το μοντέλο οργάνωσης δεν είναι οικονομικά βιώσιμο».

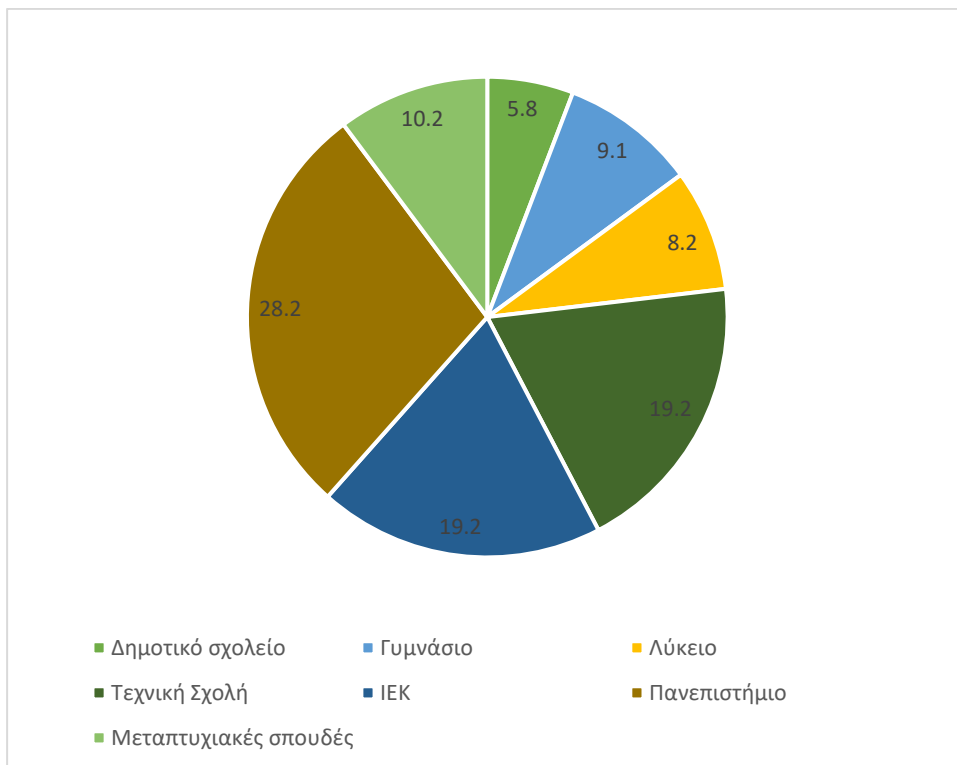
Επιπλέον πρόσθεσε ότι είναι πλέον έκδηλη η αναγκαιότητα ομαδοποίησης των παραγωγών, δηλαδή η δημιουργία επιχειρηματικών μονάδων που θα μπορέσουν να συμβάλλουν στον εκσυγχρονισμό του αγροδιατροφικού τομέα. Όπως ανέφερε, στη χώρα μας σε λίγα χρόνια δε θα είναι δυνατή η ικανοποίηση των αιτημάτων των αγροτών για μεγαλύτερες επιδοτήσεις και αποζημιώσεις. Η ομαδοποίηση των παραγωγών θα πετύχει οικονομίες κλίμακας με μεγάλα οφέλη για όλους τους εμπλεκόμενους.

Αποτελέσματα ποσοτικής έρευνας

Περιγραφή δείγματος

Η παρούσα έρευνα διεξήχθη στην περιοχή της ΠΑΜΘ με τη συμμετοχή 450 ενηλίκων καταναλωτών (>18 ετών), εκ των οποίων οι 85 δήλωσαν μόνιμοι κάτοικοι της ΠΕ Ροδόπης, οι 70 μόνιμοι κάτοικοι της ΠΕ Δράμας, οι 107 ανέφεραν μόνιμη κατοικία στην ΠΕ Έβρου, οι 95 στην ΠΕ Καβάλας και οι υπόλοιποι 90 στην ΠΕ Ξάνθης. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε με προσωπικές συνεντεύξεις, η πλειοψηφία των οποίων διεκπεραιώθηκε σε σούπερ-μάρκετ και καταστήματα πώλησης τροφίμων στις ΠΕ της ΠΑΜΘ. Για να αποφευχθεί η κόπωση των ερωτηθέντων δόθηκε μεγάλη έμφαση στη μικρή χρονική διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου, στη συντομία των ερωτήσεων και στη σαφήνεια του περιεχομένου.

Στο δείγμα συμμετείχαν 232 γυναίκες σε ποσοστό 51,6% του συνόλου και 218 άντρες σε ποσοστό 48,4% του συνόλου. Η ηλικία των ερωτηθέντων κυμαίνονταν από 19 έως 80 έτη, με μέση τιμή και τυπική απόκλιση ίσες με 37,73 και 14,567 αντίστοιχα. Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης, το 23,1% του συνόλου είχε απολυτήριο από εκπαιδευτική δομή πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και το 19,2% φοιτούσε ή κατείχε τίτλο σπουδών από Τεχνική Σχολή ή ΙΕΚ. Επίσης, 127 συμμετέχοντες σε ποσοστό 28,2% ανέφεραν ότι ήταν φοιτητές ή απόφοιτοι Πανεπιστημιακού Τμήματος, ενώ το 10,2% δήλωσε ως ανώτατο τίτλο σπουδών το μεταπτυχιακό δίπλωμα.

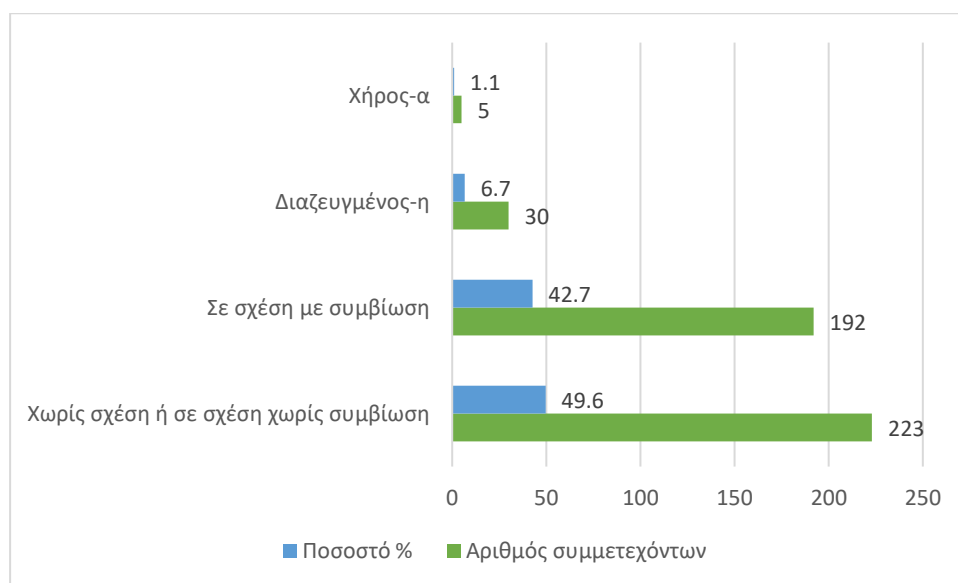

Σχήμα 14. Εκπαίδευση συμμετεχόντων (ποσοστό % του συνόλου) (N=450)

Ο Πίνακας 27 παρουσιάζει αναλυτικά την επαγγελματική απασχόληση των συμμετεχόντων. Το μεγαλύτερο ποσοστό (30,4%) αποτελούνταν από σπουδαστές/φοιτητές, ενώ ακολουθούν οι δημόσιοι και οι ιδιωτικοί υπάλληλοι σε ποσοστό 17,8% και 17,1% αντίστοιχα, και οι ελεύθεροι επαγγελματίες σε ποσοστό 14,2%. Επίσης, το 6,4% των ερωτηθέντων ήταν συνταξιούχοι, το 4,7% του συνόλου περιλάμβανε εργαζομένους στα σώματα ασφαλείας, ενώ το υπόλοιπο 2,9% και 4,2% αντιστοιχεί στους άνεργους και τις γυναίκες κατά κύριο λόγο που ασχολούνται εντός της οικίας με τη φροντίδα της οικογένειάς τους. Σε ό,τι αφορά την οικογενειακή κατάσταση των ερωτηθέντων, το 49,6% δήλωσε ότι δεν έχει κάποια συντροφική σχέση ή έχει σχέση αλλά δε συζεί με τον/την σύντροφο του, ενώ το 42,7% του συνόλου ανέφερε ότι έχει συντροφική σχέση με συμβίωση (Σχήμα 15).

Πίνακας 27. Επάγγελμα συμμετεχόντων (N=450)

Επάγγελμα	Αριθμός	Ποσοστό %
Σπουδαστή/φοιτητής	137	30,4
Ελεύθερος επαγγελματίας	64	14,2
Δημόσιος υπάλληλος	80	17,8
Ιδιωτικός υπάλληλος	77	17,1
Αγρότης/Τεχνίτης	10	2,2
Άνεργος	13	2,9
Οικιακά	19	4,2
Σώματα Ασφαλείας	21	4,7
Συνταξιούχος	29	6,4
Σύνολο	450	100

Σχήμα 15. Οικογενειακή κατάσταση συμμετεχόντων (N=450)

Σχετικά με το μηνιαίο ατομικό διαθέσιμο εισόδημα των συμμετεχόντων, η μέση τιμή ήταν στα 1030,73 Ευρώ (τυπική απόκλιση: 726,52) και κυμαίνονταν από 150 έως 5000 Ευρώ. Το 35,8% δήλωσε μηνιαίο ατομικό εισόδημα έως 600 Ευρώ, το 25,5% από 601-1000 Ευρώ, το 21,8% από 1001-1500 Ευρώ, ενώ το 16,9% ανέφερε ότι ξεπερνούσε τα 1500 Ευρώ μηνιαίως.

Καταναλωτικό προφίλ-Αγοραστικές συνήθειες

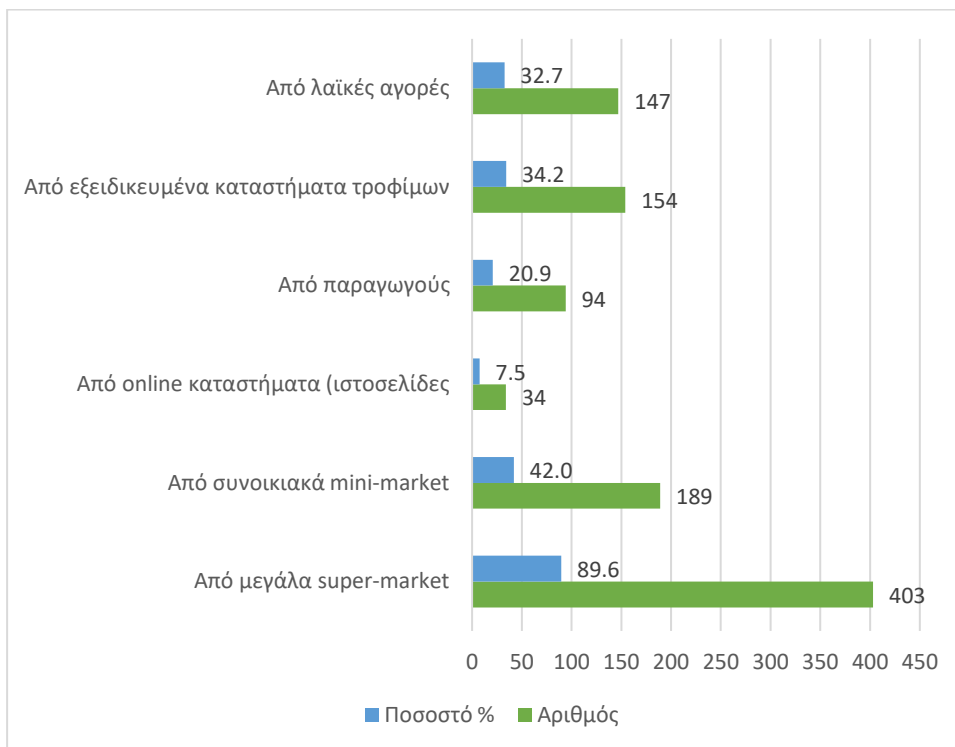
Ως προς τη δαπάνη για αγορά τροφίμων ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να εκτιμήσουν τα εβδομαδιαία ατομικά έξοδα. Ο μέσος όρος ήταν στα 65,24 Ευρώ με τυπική απόκλιση ίση με 36,68, ενώ η διάμεσος ήταν 50 Ευρώ. Οι απαντήσεις παρουσιάζουν μεγάλη διακύμανση, καλύπτοντας ένα μεγάλο εύρος σε ατομικές εβδομαδιαίες δαπάνες από τα 20 έως τα 200 Ευρώ.

Επίσης, σε ό,τι αφορά τη συχνότητα αγοράς τροφίμων, το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων (42,5%) φαίνεται ότι αγοράζει τα τρόφιμα που καταναλώνει σε εβδομαδιαία βάση. Σημαντικά ποσοστά των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι προγραμματίζουν τις αγορές τους είτε ανά 15 ημέρες, είτε σε πιο συχνή βάση αγοράζοντας τρόφιμα 2-5 φορές την εβδομάδα. Αρκετά χαμηλότερα ήταν τα ποσοστά των συμμετεχόντων που προμηθεύονται τα τρόφιμά τους σε καθημερινή (3,1%) ή σε μηνιαία βάση (4,9%) (Πίνακας 28).

Πίνακας 28. Συχνότητα αγοράς τροφίμων (N=450)

Συχνότητα	Αριθμός	Ποσοστό %
Καθημερινά	14	3,1
2-5 φορές την εβδομάδα	98	21,6
Περίπου μία φορά την εβδομάδα	191	42,5
Περίπου ανά 15 ημέρες	119	26,5
Περίπου μία φορά τον μήνα	22	4,9
Λιγότερο από μία φορά τον μήνα	6	1,3
Σύνολο	450	100

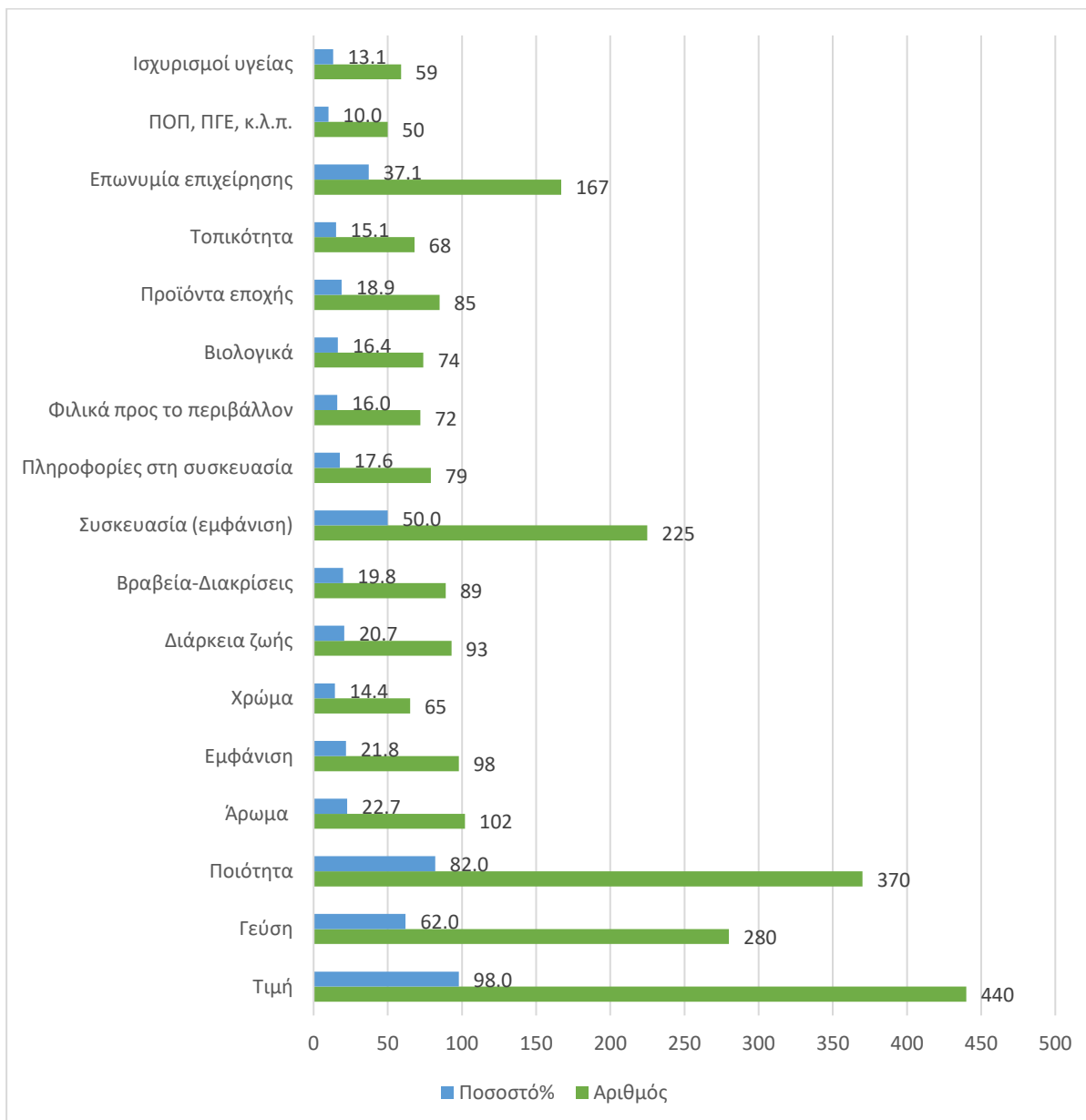
Σχετικά με την προμήθεια-αγορά τροφίμων, η συντριπτική πλειοψηφία κάνει τις αγορές της από το supermarket σε ποσοστό 89,6%, ενώ το 42% φαίνεται να προτιμά τα μικρά συνοικιακά mini-market. Επίσης τις λαϊκές αγορές δήλωσε ότι επιλέγει το 32,7% των συμμετεχόντων, και τα εξειδικευμένα καταστήματα τροφίμων το 34,2%. Τέλος από παραγωγούς προμηθεύεται επιλεγμένα τρόφιμα περίπου το 21%, ενώ εντύπωση κάνει το πολύ χαμηλό ποσοστό καταναλωτών της ΠΑΜΘ που αγοράζει online τρόφιμα, μόλις το 7,5% (Σχήμα 16).

Σχήμα 16. Προμήθεια–αγορά τροφίμων (N=450)

Στο Σχήμα 17 παρουσιάζονται τα κριτήρια επιλογής τροφίμων, σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων. Παρατηρούμε ότι το βασικότερο κριτήριο επιλογής είναι η τιμή, η οποία αναφέρθηκε από το 98% του συνόλου, ενώ ακολουθούν σε σειρά σημαντικότητας η ποιότητα σε ποσοστό 82%, η γεύση σε ποσοστό 62%, η εμφάνιση της συσκευασίας σε ποσοστό 50% και η επωνυμία της επιχείρησης σε ποσοστό 37,1%. Σε ό,τι αφορά τα χαρακτηριστικά των τροφίμων, αρκετοί από τους συμμετέχοντες δήλωσαν ότι σημαντικά θεωρούν το άρωμα (22,7%), την εμφάνιση (21,8%), το χρώμα (14,4%) και τη διάρκεια ζωής (20,7%). Επιπλέον, σημαντικό ποσοστό των ερωτηθέντων απάντησε ότι οι ισχυρισμοί υγείας και οι πληροφορίες που δίνονται στη συσκευασία των τροφίμων επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις αγοραστικές του προτιμήσεις (13,1% και 17,6% αντίστοιχα).

Παράγοντες που έχουν να κάνουν με τη βιώσιμη κατανάλωση φαίνεται να επιδρούν στις αγοραστικές επιλογές. Συγκεκριμένα, η βιολογική παραγωγή, οι φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές και η εποχικότητα αποτελούν κριτήριο επιλογής για το 16,4%, το 16% και το 18,9% του συνόλου αντίστοιχα. Η τοπικότητα φαίνεται να επηρεάζει ένα ποσοστό των συμμετεχόντων γύρω στο 15%, ενώ αρκετοί ήταν αυτοί που δήλωσαν ότι θα επέλεγαν προϊόντα με προστατευόμενη ονομασία προέλευσης ΠΟΠ και προστατευόμενη γεωγραφική ένδειξη ΠΓΕ. Τέλος, οι διακρίσεις και τα βραβεία στα αγροδιατροφικά προϊόντα θεωρούνται ελκυστικά από το 19,8% των ερωτηθέντων που δήλωσε ότι αποτελούν κριτήριο στην αγοραστική του απόφαση (Σχήμα 17).

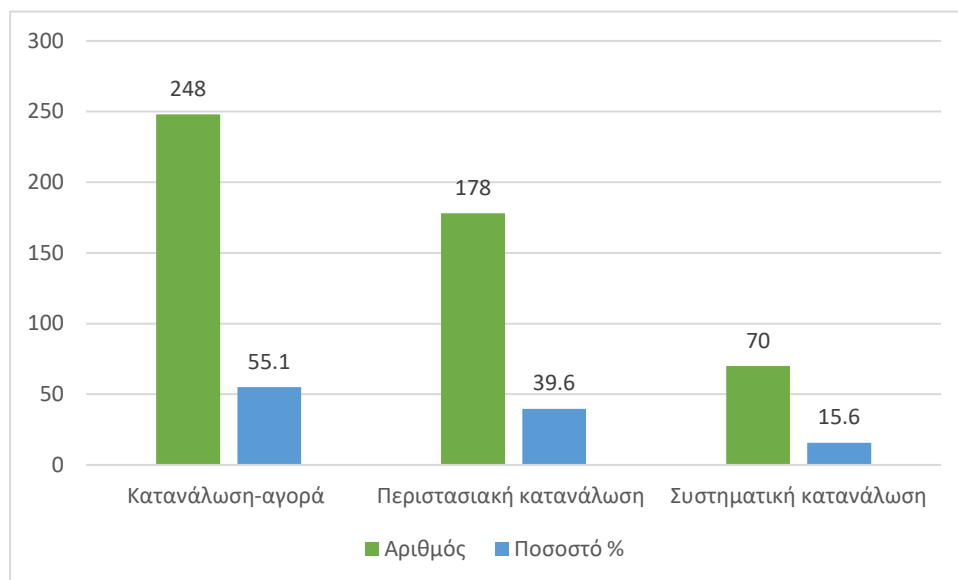

Σχήμα 17. Κριτήρια επιλογής τροφίμων (N=450)

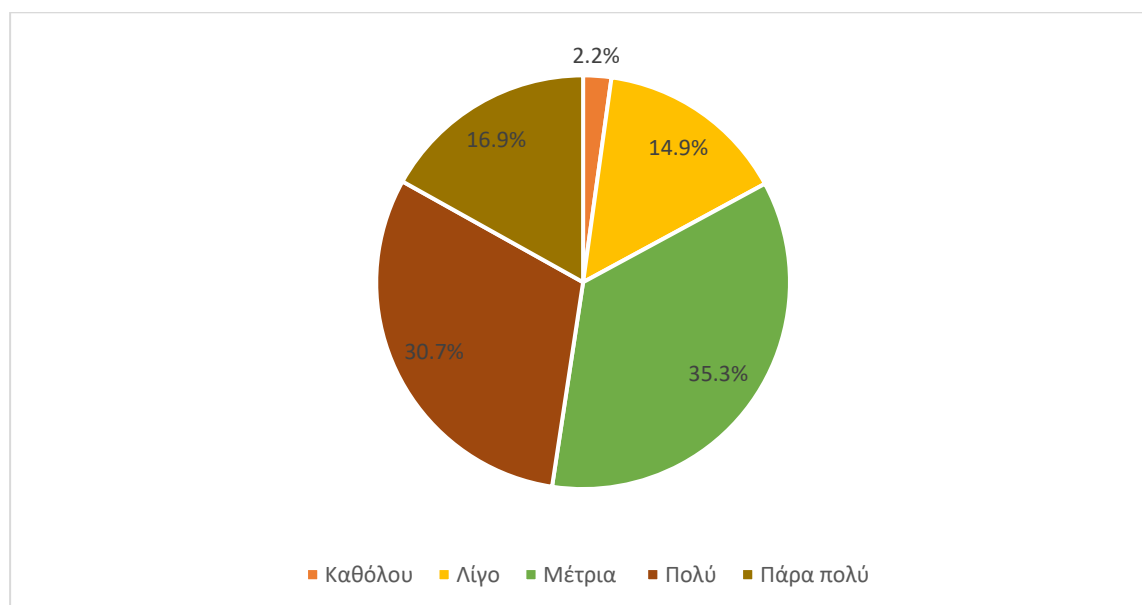
Φιλικά προς το περιβάλλον αγροδιατροφικά προϊόντα

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι απαντήσεις των μελών του δείγματος σε ερωτήσεις που έχουν να κάνουν με τον βαθμό πληροφόρησης για τις φιλικές προς το περιβάλλον μεθόδους παραγωγής και τα φιλικά προς το περιβάλλον αγροδιατροφικά προϊόντα, καθώς και οι στάσεις/απόψεις τους ως προς αυτά. Σε ερώτηση που έγινε στους συμμετέχοντες για την κατανάλωση-αγορά βιολογικών προϊόντων, οι 248 (55,1%) απάντησαν θετικά, όπως φαίνεται και στο Σχήμα 18. Παρόλα αυτά, συγκριτικά μικρότερο είναι το ποσοστό που καταναλώνει βιολογικά τρόφιμα σε συστηματική βάση σε σχέση με το ποσοστό των περιστασιακών καταναλωτών (15,6% vs 39,6%). Το γεγονός αυτό δείχνει ότι παρόλο που οι καταναλωτές εμφανίζονται δεκτικοί στην αγορά των βιολογικών αγροδιατροφικών προϊόντων, δεν τα έχουν συμπεριλάβει στο καθημερινό διαιτολόγιό τους, αλλά τα επιλέγουν μάλλον σε τυχαία βάση. Επίσης σε

ό,τι αφορά τον βαθμό ενημέρωσης των καταναλωτών ως προς τα φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα, για την παραγωγή των οποίων χρησιμοποιούνται φιλοπεριβαλλοντικά παρασιτοκτόνα και υπόκεινται σε περιορισμένη χρήση λιπασμάτων, το 45,6% του συνόλου δήλωσε ότι έχει πολύ καλή ή πάρα πολύ καλή πληροφόρηση. Αντίθετα, μόλις το 2,2% ανέφερε άγνοια για τα προϊόντα αυτά (Σχήμα 19).

Σχήμα 18. Κατανάλωση βιολογικών προϊόντων (N=450)

Σχήμα 19. Βαθμός ενημέρωσης των καταναλωτών για τα φιλικά προς το περιβάλλον αγροδιατροφικά προϊόντα (N=450)

Οι στάσεις και οι απόψεις των καταναλωτών ως προς τα φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα παρουσιάζονται στον Πίνακα 29. Παρατηρούμε ότι το 45% του συνόλου θεωρεί ότι έχει περιβαλλοντική

συνείδηση, ενώ το 43,3% νιώθει ευθύνη για το αντίκτυπο που έχουν τα προϊόντα που καταναλώνει στο περιβάλλον και ενδιαφέρεται για τον τρόπο παραγωγής τους. Επίσης, η περιβαλλοντική σήμανση στα τρόφιμα είναι σημαντική για το 32,4% των καταναλωτών, ενώ ένα μεγαλύτερο ποσοστό, το 46% του συνόλου, διαβάζει τις συσκευασίες των τροφίμων για να πληροφορηθεί την περιβαλλοντική σήμανση πιστοποίησης.

Ως προς την τιμή των τροφίμων που έχουν παραχθεί με φιλικές προς το περιβάλλον πρακτικές, το 42% των καταναλωτών θεωρεί ότι ακόμα και αν είναι πιο ακριβά από τα συμβατικά, «αξίζει» να προβεί κάποιος στην αγορά τους. Αντίθετα μικρότερος είναι ο αριθμός των καταναλωτών που εκφράζει δυσπιστία για την ασφάλεια των φιλοπεριβαλλοντικών παρασιτοκτόνων που χρησιμοποιούνται στη γεωργία (32,2%) και την αξιοπιστία των ελέγχων στα βιολογικά προϊόντα (25%). Παρόλα αυτά περίπου το 29% των μελών του δείγματος θεωρεί ότι δεν υπάρχουν οικολογικά φυτοπροστατευτικά σκευάσματα και το 34,8% δείχνει να αμφιβάλλει για τη γνησιότητα της περιβαλλοντικής σήμανσης στα τρόφιμα (Πίνακας 29).

Στη συνέχεια διεξήχθη παραγοντική ανάλυση (FA-PCA) με varimax περιστροφή για να διερευνηθεί η διάσταση των κυριότερων παραγόντων που περιγράφουν τις στάσεις/απόψεις των καταναλωτών ως προς τα φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα. Οι έλεγχοι που πραγματοποιήθηκαν έδειξαν ότι η FA πληρούσε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή της. Συγκεκριμένα, οι τιμές του δείκτη Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) ήταν αρκετά υψηλές (0,845), ενώ το Bartlett’s test of Sphericity έδειξε στατιστική σημαντικότητα (Chi-square = 1406,494, $p < 0.01$). Η εφαρμογή της FA στις 11 μεταβλητές κατέληξε σε μία λύση δύο παραγόντων, οι οποίοι «εξηγούν» το 52,435% της συνολικής διακύμανσης. Η αξιοπιστία του κάθε παράγοντα ελέγχθηκε με τον συντελεστή Cronbach α .

Ο Πίνακας 30 παρουσιάζει τα αποτελέσματα της FA και τους συντελεστές Cronbach α για την πολυθεματική μεταβλητή που περιγράφει τις στάσεις των καταναλωτών ως προς τα φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα. Σε συμφωνία με το περιεχόμενο των μεταβλητών που τον απαρτίζουν, ο πρώτος παράγοντας ονομάστηκε «περιβαλλοντική συνείδηση», περιλαμβάνει έξι μεταβλητές και «εξηγεί» το 35,347% της συνολικής διακύμανσης, ενώ ο συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach α ισούται με 0,796 (υψηλή αξιοπιστία κλίμακας). Ο δεύτερος παράγοντας απαρτίζεται από πέντε μεταβλητές και «εξηγεί» το 17,088% της συνολικής διακύμανσης. Σύμφωνα με το περιεχόμενο των μεταβλητών που περιέχει ονομάστηκε «δυσπιστία προς τις φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές» και ο συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach α υπολογίστηκε στο 0,774 υποδεικνύοντας υψηλή αξιοπιστία κλίμακας. Οι μεταβλητές του κάθε παράγοντα με το αντίστοιχο φορτίο τους παρουσιάζονται αναλυτικά στον Πίνακα 30.

Πίνακας 29 . Απόψεις και στάσεις καταναλωτών για τα φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα (N=450)

Δηλώσεις	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
Νιώθω ευθύνη για το αν τα προϊόντα που καταναλώνω έχουν αντίκτυπο στο περιβάλλον	23 (5,10)	58 (12,90)	173 (38,40)	146 (32,40)	49 (10,90)
Έχω αμφιβολίες για την ασφάλεια των φιλοπεριβαλλοντικών παρασιτοκτόνων που χρησιμοποιούνται στη γεωργία	99 (22,00)	111 (24,70)	95 (21,10)	106 (23,60)	39 (8,60)
Δε γνωρίζω κατά πόσο αξιόπιστοι είναι οι έλεγχοι στα βιολογικά προϊόντα	161 (35,90)	114 (25,20)	62 (13,80)	74 (16,30)	39 (8,70)
Δε νομίζω ότι υπάρχουν πραγματικά οικολογικά φυτοπροστατευτικά σκευάσματα	65 (14,50)	133 (29,60)	123 (27,20)	104 (23,20)	25 (5,60)
Κάποιες φορές γίνομαι δύσπιστος για τη γνησιότητα της περιβαλλοντικής σήμανσης στα τρόφιμα	87 (19,30)	104 (23,10)	102 (22,70)	92 (20,40)	65 (14,40)
Εάν αγοράζεις φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα γίνεσαι κοινωνικά πιο αποδεκτός	124 (27,60)	145 (32,20)	86 (19,10)	70 (15,50)	25 (5,60)
Με ενδιαφέρει πολύ αν τα προϊόντα που αγοράζω έχουν παραχθεί με φιλικές προς το περιβάλλον πρακτικές	21 (4,70)	32 (7,10)	136 (30,20)	193 (42,90)	68 (15,10)
Αξίζει να αγοράζεις φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα, ακόμα και αν είναι σε υψηλότερη τιμή	28 (6,30)	58 (12,90)	174 (38,80)	150 (33,50)	38 (8,50)
Κοιτάζω στις συσκευασίες των τροφίμων που αγοράζω αν έχουν περιβαλλοντική σήμανση πιστοποίησης	37 (8,20)	93 (20,70)	113 (25,10)	128 (28,40)	79 (17,60)
Προτιμώ να αγοράζω τρόφιμα που έχουν περιβαλλοντική σήμανση	71 (15,80)	129 (28,70)	104 (23,10)	95 (21,10)	51 (11,30)
Θα περιέγραφα τον εαυτό μου ως περιβαλλοντικά ευσυνείδητο	27 (6,00)	57 (12,70)	163 (36,20)	139 (30,90)	64 (14,20)

*Στις παρενθέσεις δίνονται τα ποσοστά %

Πίνακας 30. Αποτελέσματα της ανάλυσης παραγόντων και της ανάλυσης αξιοπιστίας για τις στάσεις των καταναλωτών ως προς τα φιλικά προς το περιβάλλον αγροδιατροφικά προϊόντα (N=450)

Eigenvalue	Explained variance %	Factors (παράγοντες)	Factor loading (φορτίο)	Cronbach α
3,888	35,347	Factor 1: Περιβαλλοντική συνείδηση		
		Προτιμώ να αγοράζω τρόφιμα που έχουν περιβαλλοντική σήμανση	0,778	0,796
		Θα περιέγραφα τον εαυτό μου ως περιβαλλοντικά ευσυνείδητο	0,723	
		Νιώθω ευθύνη για το αν τα προϊόντα που καταναλώνω έχουν αντίκτυπο στο περιβάλλον	0,708	
		Αξίζει να αγοράζεις φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα, ακόμα και αν είναι σε υψηλότερη τιμή	0,697	
		Με ενδιαφέρει πολύ αν τα προϊόντα που αγοράζω έχουν παραχθεί με φιλικές προς το περιβάλλον πρακτικές	0,657	
Κοιτάζω στις συσκευασίες των τροφίμων που αγοράζω αν έχουν περιβαλλοντική σήμανση πιστοποίησης	0,577			
1,880	17,088	Factor 2: Δυσπιστία προς τις φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές		
		Δε νομίζω ότι υπάρχουν πραγματικά οικολογικά φυτοπροστατευτικά σκευάσματα	0,752	0,774
		Κάποιες φορές γίνομαι δύσπιστος για τη γνησιότητα της περιβαλλοντικής σήμανσης στα τρόφιμα	0,734	
		Έχω αμφιβολίες για την ασφάλεια των φιλοπεριβαλλοντικών παρασιτοκτόνων που χρησιμοποιούνται στη γεωργία	0,707	
		Δε γνωρίζω κατά πόσο αξιόπιστοι είναι οι έλεγχοι στα βιολογικά προϊόντα	0,694	
		Εάν αγοράζεις φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα γίνεσαι κοινωνικά πιο αποδεκτός	0,658	

Βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροδιατροφικών προϊόντων

Οι στάσεις των καταναλωτών ως προς τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροδιατροφικών προϊόντων παρουσιάζονται παρακάτω, στον Πίνακα 31. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι στο ερωτηματολόγιο σε αρκετά σημεία «ταυτίσαμε» τις βραχείες αλυσίδες με τις λαϊκές αγορές λόγω της εξοικείωσης των καταναλωτών στην ΠΑΜΘ με αυτή τη μορφή της τοπικής αγοράς. Η πλειοψηφία των καταναλωτών έδειξε να συμφωνεί ότι οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς ωφελούν ιδιαίτερα τους μικρούς παραγωγούς στηρίζοντας το εισόδημά τους (76,3%), συμβάλλουν στην ανάπτυξη της υπαίθρου (61,2%) και στην αύξηση της απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές προσφέροντας νέες θέσεις εργασίας (82,1%). Σε μία σειρά ερωτήσεων που αφορούσαν τα προϊόντα των λαϊκών αγορών, οι καταναλωτές του δείγματός μας υποστήριξαν ότι τα αγροδιατροφικά προϊόντα που πωλούνται είναι πιο φρέσκα (65%), πιο νόστιμα (63,2%), πιο ασφαλή (79%) και πιο φιλικά προς το περιβάλλον (53,8%). Παράλληλα το θέμα της τοπικότητας και της ποικιλίας απασχόλησε τους συμμετέχοντες, οι οποίοι συμφώνησαν ότι οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς προσφέρουν μεγαλύτερη ποικιλία τροφίμων και ενισχύουν την κατανάλωση των τοπικά παραγόμενων προϊόντων.

Σε ό,τι αφορά την αλληλεπίδραση μεταξύ παραγωγού-πωλητή και καταναλωτή, ένα μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων ανέφερε ότι υπάρχει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στα προϊόντα των παραγωγών στις λαϊκές αγορές (58,7%), ενώ θεωρεί ότι οι παραγωγοί στις λαϊκές αγορές ενδιαφέρονται περισσότερο να είναι ικανοποιημένοι οι πελάτες τους λόγω της τακτικής επαφής που έχουν μαζί τους (56,3%). Σε ερωτήσεις που είχαν να κάνουν με θέματα προστασίας περιβάλλοντος, η πλειοψηφία των καταναλωτών φάνηκε να συμφωνεί ότι οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος (63,3%), ενώ εμπιστεύεται περισσότερο τους παραγωγούς της ΠΑΜΘ ως προς την ασφάλεια των καλλιεργητικών πρακτικών τους. Παρόλα αυτά μικρότερα ποσοστά των συμμετεχόντων εξέφρασαν αμφιβολία ως προς την αξιοπιστία των ελέγχων των προϊόντων που πωλούνται στις λαϊκές αγορές (14,3%), καθώς και για τις τιμές πώλησης, τις οποίες θεωρούν ότι είναι μάλλον υψηλές (17,4%) (Πίνακας 31).

Στη συνέχεια διεξήχθη παραγοντική ανάλυση (FA-PCA) με varimax περιστροφή για να διερευνηθεί τη διάσταση των κυριότερων παραγόντων που περιγράφουν τις στάσεις/απόψεις των καταναλωτών ως προς τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς των αγροδιατροφικών προϊόντων. Οι έλεγχοι που πραγματοποιήθηκαν έδειξαν ότι η FA πληρούσε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή της. Συγκεκριμένα, οι τιμές του δείκτη Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) ήταν αρκετά υψηλές (0,756), ενώ το Bartlett’s test of Sphericity έδειξε στατιστική σημαντικότητα (Chi-square = 2387,107, $p < 0.01$). Η εφαρμογή της FA στις 15 μεταβλητές κατέληξε σε μία λύση πέντε παραγόντων, οι οποίοι «εξηγούν» το 67,245% της συνολικής διακύμανσης. Η αξιοπιστία του κάθε παράγοντα ελέγχθηκε με τον συντελεστή Cronbach α ή τον συντελεστή Spearman-Brown.

Πίνακας 31. Απόψεις και στάσεις καταναλωτών ως προς τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων και την τοπικότητα της αγροδιατροφικής παραγωγής (N=450)

Δηλώσεις	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος	13 (2,90)	31 (6,90)	121 (26,90)	201 (44,80)	83 (18,50)
Εμπιστεύομαι περισσότερο τους παραγωγούς της περιοχής μου	24 (5,40)	41 (9,20)	130 (29,00)	168 (37,50)	85 (19,00)

ως προς την ασφάλεια των καλλιεργητικών πρακτικών τους					
Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων στηρίζουν το εισόδημα των μικρών παραγωγών	8 (1,80)	20 (4,50)	78 (17,40)	165 (36,70)	178 (39,60)
Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων βοηθούν στην ανάπτυξη της υπαίθρου	21 (4,70)	55 (12,10)	100 (22,10)	177 (39,50)	97 (21,70)
Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς συμβάλλουν στην αύξηση της απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές	18 (4,00)	14 (3,10)	48 (10,70)	148 (32,70)	222 (49,40)
Πιστεύω ότι τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές θα έπρεπε να έχουν χαμηλότερες τιμές	191 (42,50)	105 (23,40)	75 (16,70)	61 (13,60)	17 (3,80)
Έχω αμφιβολία για το κατά πόσο ελέγχονται τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές	200 (44,50)	115 (25,60)	71 (15,70)	39 (8,70)	25 (5,60)
Τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές είναι πιο φρέσκα	29 (6,50)	47 (10,30)	83 (18,30)	149 (33,30)	142 (31,70)
Τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές είναι πιο νόστιμα	25 (5,60)	37 (8,20)	103 (22,90)	151 (33,60)	133 (29,60)
Προτιμώ τα προϊόντα από τις λαϊκές αγορές γιατί είναι πιο ασφαλή (υγιεινά)	14 (3,10)	25 (5,60)	55 (12,20)	187 (41,60)	168 (37,40)
Τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές είναι πιο φιλικά προς το περιβάλλον	22 (4,90)	45 (10,00)	140 (31,30)	154 (34,40)	87 (19,40)
Στις λαϊκές αγορές υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία τροφίμων	10 (2,20)	35 (7,80)	94 (20,90)	178 (39,60)	132 (29,40)
Οι λαϊκές αγορές ενισχύουν την κατανάλωση τοπικών προϊόντων	17 (3,80)	25 (5,60)	63 (14,00)	134 (29,80)	210 (46,80)
Υπάρχει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους παραγωγούς που πωλούν τα προϊόντα τους στις λαϊκές αγορές	24 (5,30)	62 (13,80)	99 (22,00)	187 (41,60)	77 (17,10)
Οι παραγωγοί στις λαϊκές αγορές ενδιαφέρονται περισσότερο να είναι ικανοποιημένοι οι πελάτες τους	21 (4,70)	57 (12,70)	118 (26,30)	180 (40,20)	72 (16,10)

*Στις παρενθέσεις δίνονται τα ποσοστά %

Πίνακας 32. Αποτελέσματα ανάλυσης παραγόντων και ανάλυσης αξιοπιστίας για τις στάσεις των καταναλωτών ως προς τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς (N=450)

Eigenvalue	Explained variance %	Factors (παράγοντες)	Factor loading (φορτίο)	Cronbach α
		Factor 1: Ποιοτική υπεροχή των τοπικών προϊόντων		
		Τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές είναι πιο νόστιμα	0,850	
		Τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές είναι πιο φρέσκα	0,833	
4,435	29,566	Προτιμώ τα προϊόντα από τις λαϊκές αγορές γιατί είναι πιο ασφαλή (υγιεινά)	0,779	0,786
		Τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές είναι πιο φιλικά προς το περιβάλλον	0,557	
		Στις λαϊκές αγορές υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία τροφίμων	0,412	
		Factor 2: Στήριξη και ανάπτυξη της υπαίθρου		
		Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς συμβάλλουν στην αύξηση της απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές	0,807	
1,857	12,380	Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων στηρίζουν το εισόδημα των μικρών παραγωγών	0,694	0,685
		Οι λαϊκές αγορές ενισχύουν την κατανάλωση τοπικών προϊόντων	0,545	
		Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων βοηθούν στην ανάπτυξη της υπαίθρου	0,497	
		Factor 3: Αλληλεπίδραση παραγωγού-καταναλωτή		
1,533	10,221	Οι παραγωγοί στις λαϊκές αγορές ενδιαφέρονται περισσότερο να είναι ικανοποιημένοι οι πελάτες τους	0,881	0,803*
		Υπάρχει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους παραγωγούς που πωλούν τα προϊόντα τους στις λαϊκές αγορές	0,871	
		Factor 4: Δυσπιστία προς τα προϊόντα των λαϊκών αγορών		
1,149	7,659	Πιστεύω ότι τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές θα έπρεπε να έχουν χαμηλότερες τιμές	0,863	0,800*
		Έχω αμφιβολία για το κατά πόσο ελέγχονται τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές	0,828	
		Factor 5: Συμβολή των τοπικών αγορών στην αειφορική ανάπτυξη		

1,113	7,420	Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος	0,877	0,680*
		Εμπιστεύομαι περισσότερο τους παραγωγούς της περιοχής μου ως προς την ασφάλεια των καλλιεργητικών πρακτικών τους	0,799	

*Έχει υπολογιστεί ο συντελεστής Spearman-Brown

Ο Πίνακας 32 παρουσιάζει τα αποτελέσματα της FA και τους συντελεστές Cronbach α /Spearman-Brown για την πολυθεματική μεταβλητή που περιγράφει τις στάσεις των καταναλωτών ως προς τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων. Σε συμφωνία με το περιεχόμενο των μεταβλητών που τον απαρτίζουν, ο πρώτος παράγοντας ονομάστηκε «ποιοτική υπεροχή των τοπικών προϊόντων», περιλαμβάνει πέντε μεταβλητές και «εξηγεί» το 29,566% της συνολικής διακύμανσης, ενώ ο συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach α ισούται με 0,786 (υψηλή αξιοπιστία κλίμακας). Ο δεύτερος παράγοντας απαρτίζεται από τέσσερις μεταβλητές και «εξηγεί» το 12,380% της συνολικής διακύμανσης. Σύμφωνα με το περιεχόμενο των μεταβλητών που περιέχει ονομάστηκε «στήριξη και ανάπτυξη της υπαίθρου» και ο συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach α υπολογίστηκε στο 0,685, υποδεικνύοντας ικανοποιητική αξιοπιστία κλίμακας. Ως προς το περιεχόμενο των μεταβλητών που περιλαμβάνει, ο τρίτος παράγοντας ονομάστηκε «αλληλεπίδραση παραγωγού-καταναλωτή», περιλαμβάνει δύο μεταβλητές και «εξηγεί» το 10,221% της συνολικής διακύμανσης, ενώ ο συντελεστής αξιοπιστίας Spearman-Brown ισούται με 0,803 (υψηλή αξιοπιστία κλίμακας). Ο τέταρτος παράγοντας απαρτίζεται από δύο μεταβλητές και «εξηγεί» το 7,659% της συνολικής διακύμανσης. Σύμφωνα με το περιεχόμενο των μεταβλητών που περιέχει ονομάστηκε «δυσπιστία προς τα προϊόντα των λαϊκών αγορών» και ο συντελεστής αξιοπιστίας Spearman-Brown υπολογίστηκε στο 0,800, υποδεικνύοντας υψηλή αξιοπιστία κλίμακας. Τέλος, ο πέμπτος παράγοντας αποτελείται από δύο μεταβλητές και ο δείκτης αξιοπιστίας Spearman-Brown πήρε την τιμή 0,880 (ικανοποιητική αξιοπιστία κλίμακας). Το νοηματικό περιεχόμενο των μεταβλητών του καθόρισαν και την ονομασία του ως «συμβολή των τοπικών αγορών στην αειφορική ανάπτυξη». Οι μεταβλητές του κάθε παράγοντα με το αντίστοιχο φορτίο τους παρουσιάζονται αναλυτικά στον Πίνακα 32.

Προφίλ ομάδων - Αποτελέσματα CA (cluster analysis)

Ο Πίνακας 33 συνοψίζει τα κυριότερα αποτελέσματα της ανάλυσης ομάδων (CA), η διεξαγωγή της οποίας ανέδειξε δύο ομάδες καταναλωτών. Η εφαρμογή του t-test για ανεξάρτητα μεταξύ τους δείγματα έδειξε ότι υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων ως προς τις στάσεις/απόψεις για τα φιλικά προς το περιβάλλον αγροδιατροφικά προϊόντα και τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς τους (Πίνακας 33). Η ονομασία των ομάδων έγινε βάσει των μεταβλητών που ήταν οι πιο σημαντικές σε καθεμία από αυτές. Για μία πιο λεπτομερή σκιαγράφηση του προφίλ των ομάδων πραγματοποιήθηκε χ^2 ανάλυση συσχέτισης (chi-squared test) για τον προσδιορισμό των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών τους (Πίνακας 34).

Η πρώτη ομάδα ($N_1 = 274$) ονομάστηκε «ευαισθητοποιημένος σε θέματα ανάπτυξης της υπαίθρου και των τοπικών αγορών» και περιλαμβάνει το 60,9% των συμμετεχόντων. Η ομάδα αυτή είχε την υψηλότερη μέση τιμή στην «στήριξη και ανάπτυξη της υπαίθρου» (4,289 vs 3,55,1 t-test=12,053, $p < 0.01$), καθώς και στην «ποιοτική υπεροχή των τοπικών προϊόντων» (4,089 vs 3,302, t-test=11,668, $p < 0.01$) σε σχέση με τη δεύτερη ομάδα (Πίνακας 33). Η δεύτερη ομάδα ($N_2 = 176$) πήρε την ονομασία «δύσπιστος σε θέματα φιλοπεριβαλλοντικών και τοπικών προϊόντων» και περιλαμβάνει το 39,1% των συμμετεχόντων. Η ομάδα αυτή είχε την υψηλότερη μέση τιμή στην «δυσπιστία προς τις φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές» (3,147 vs

2,295, t-test=-10,854, p<0.01), καθώς και στη «δυσπιστία προς τα προϊόντα των λαϊκών αγορών» (3,097 vs 1,440, t-test=-22,916, p<0.01) σε σχέση με την πρώτη ομάδα (Πίνακας 33). Οι καταναλωτές της πρώτης ομάδας είναι στην πλειοψηφία τους άντρες (50,9%), έγγαμοι ή σε σχέση με συμβίωση (57,5%), με ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης (38,8%). Η μέση ηλικία είναι τα 41,22 έτη, και το μηνιαίο εισόδημά τους κυμαίνεται στα 1150 Ευρώ. Αντίθετα οι καταναλωτές της δεύτερης ομάδας είναι στην πλειοψηφία τους γυναίκες (55,1%), χωρίς σχέση ή σε σχέση χωρίς συμβίωση (73,9%), με μέτριο επίπεδο εκπαίδευσης (42,9%). Το εισόδημά τους είναι γύρω στα 845 Ευρώ και η μέση ηλικία είναι τα 32 έτη. Σε ό,τι αφορά τα εβδομαδιαία ατομικά έξοδα για αγορά τροφίμων, παρατηρούμε ότι οι καταναλωτές της πρώτης ομάδας έχουν υψηλότερες δαπάνες συγκριτικά με τους καταναλωτές της δεύτερης ομάδας (69,623 vs 58,580, t-test=3,143, p<0.01) (Πίνακας 34).

Πίνακας 33 . Σύνοψη αποτελεσμάτων ανάλυσης ομάδων (Cluster Analysis) (N=450)

Μεταβλητή	Σύνολο δείγματος (N=450)		Ομάδα 1 (N ₁ =274)		Ομάδα 2 (N ₂ =176)		t-test για ανεξάρτητα μεταξύ τους δείγματα	
	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	t-test	p- value*
Περιβαλλοντική συνείδηση	3,264	0,766	3,468	0,727	2,951	0,721	7,384	0,000
Δυσπιστία προς τις φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές	2,625	0,915	2,295	0,801	3,147	0,831	-10,854	0,000
Ποιοτική υπεροχή των τοπικών προϊόντων	3,781	0,796	4,089	0,687	3,302	0,714	11,668	0,000
Στήριξη και ανάπτυξη της υπαίθρου	4,000	0,729	4,289	0,551	3,551	0,745	12,053	0,000
Αλληλεπίδραση παραγωγού- καταναλωτή	3,507	0,981	3,841	0,799	2,989	1,014	9,907	0,000
Δυσπιστία προς τα προϊόντα των λαϊκών αγορών	2,089	1,102	1,440	0,645	3,097	0,884	-22,916	0,000
Συμβολή των τοπικών αγορών στην αειφορική ανάπτυξη	3,624	0,866	3,645	0,928	3,591	0,762	0,642	0,521

*Στρογγυλοποίηση στο τρίτο δεκαδικό ψηφίο

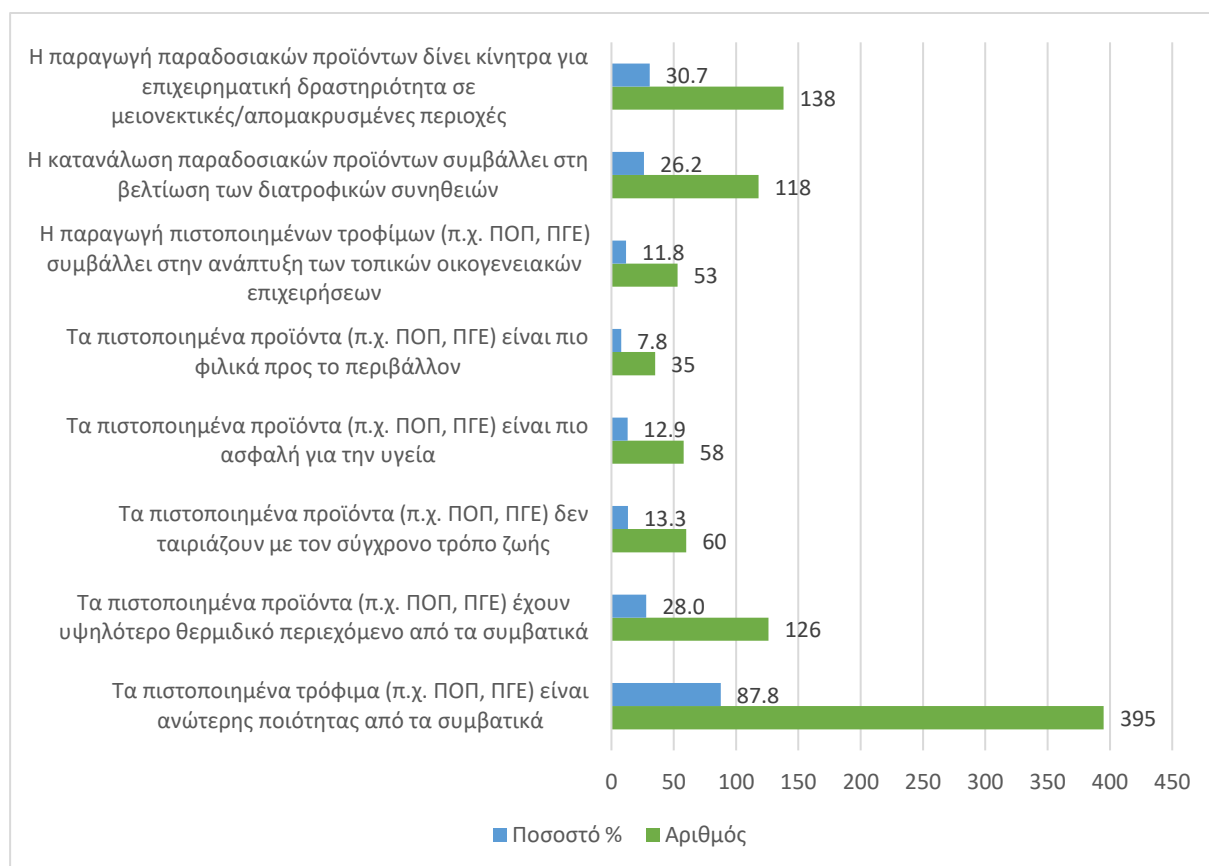
Πίνακας 34. Προφίλ ομάδων (N=450)

Μεταβλητή		Ομάδα 1 (N1=274)		Ομάδα 2 (N2=176)		t-test	p-value
		Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση		
Ηλικία		41,22	13,736	32,330	14,240	6,602	0,000
Μηνιαίο εισόδημα		1149,450	752,556	845,060	645,703	4,419	0,000
Εβδομαδιαία ατομικά έξοδα αγοράς τροφίμων		69,623	38,447	58,580	32,811	3,143	0,002
		Ποσοστό (%)		Ποσοστό (%)		Chi-square test	p-value
Φύλο	Γυναίκα	49,1%		55,1%		1,557	0,212
	Άντρας	50,9%		44,9%			
Οικογενειακή κατάσταση	Χωρίς σχέση ή σε σχέση χωρίς συμβίωση	34,1%		73,9%		71,671	0,000
	Παντρεμένος/η, σε σχέση με συμβίωση	57,5%		19,3%			
	Διαζευγμένος/η	7,0%		6,3%			
	Χήρος/α	1,5%		0,5%			
Επίπεδο εκπαίδευσης	Βασικό επίπεδο	26,0%		18,9%		4,010	0,135
	Μέτριο επίπεδο	35,2%		42,9%			
	Ανώτερο επίπεδο	38,8%		38,2%			

Παραδοσιακά και πιστοποιημένα τρόφιμα βάσει προγραμμάτων ποιότητας (ΠΟΠ, ΠΓΕ, κ.ά.)

Το Σχήμα 20 παρουσιάζει συνοπτικά τις απόψεις των καταναλωτών για τα πιστοποιημένα αγροδιατροφικά προϊόντα βάσει προγραμμάτων ποιότητας (ΠΟΠ, ΠΓΕ, κ.ά.). Παρατηρούμε ότι η συντριπτική πλειοψηφία σε ποσοστό περίπου 88% θεωρεί ότι τα πιστοποιημένα προϊόντα είναι ανώτερης ποιότητας από τα συμβατικά, ενώ ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό των συμμετεχόντων, γύρω στο 31%, υποστηρίζει ότι η παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων δίνει κίνητρα για επιχειρηματική δραστηριότητα σε μειονεκτικές και απομακρυσμένες περιοχές. Επίσης το 11,8% συμφωνεί ότι η παραγωγή πιστοποιημένων προϊόντων συμβάλλει στην ανάπτυξη των οικογενειακών επιχειρήσεων και περίπου το 13% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι τα πιστοποιημένα προϊόντα είναι πιο ασφαλή για την υγεία. Παρόλο που το 26,2% δήλωσε ότι η κατανάλωση παραδοσιακών προϊόντων συμβάλλει στη βελτίωση των διατροφικών συνθηκών, το 28% πιστεύει ότι έχουν υψηλότερο θερμιδικό περιεχόμενο από τα συμβατικά. Ως προς το περιβαλλοντικό τους αποτύπωμα, μόλις 35 καταναλωτές δείχνουν να πιστεύουν ότι τα ΠΟΠ και τα ΠΓΕ προϊόντα είναι πιο φιλικά προς το περιβάλλον σε σχέση με τα συμβατικά, με 60 συμμετέχοντες

να υποστηρίζουν ότι πλέον η κατανάλωσή τους δεν «ταιριάζει» στον σύγχρονο τρόπο ζωής (Σχήμα 20).

Σχήμα 20. Απόψεις καταναλωτών για τα πιστοποιημένα αγροδιατροφικά προϊόντα βάσει προγραμμάτων ποιότητας (N=450)

Η προθυμία αγοράς αγροδιατροφικών προϊόντων που έχουν οριστεί βάσει προγραμμάτων ποιότητας εκτιμήθηκε με το υπόδειγμα probit. Στον Πίνακα 35 παρουσιάζονται οι εκτιμητές του υποδείγματος και τα οριακά αποτελέσματα. Οι οχτώ τελευταίες μεταβλητές του Πίνακα 35 αναφέρονται στις απόψεις των καταναλωτών για τα πιστοποιημένα τρόφιμα (παρουσιάζονται στο Σχήμα 20). Παρατηρούμε ότι τα δημογραφικά και τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά δε σχετίζονται με την προθυμία αγοράς. Επομένως οι μεταβλητές φύλο, ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης, οικογενειακή κατάσταση και διαθέσιμο εισόδημα δεν έχουν στατιστικά σημαντική σχέση με την προθυμία/απόφαση του καταναλωτή να αγοράσει πιστοποιημένα τρόφιμα βάσει προγραμμάτων ποιότητας.

Αντίθετα, μεταβλητές που περιγράφουν τις στάσεις και τις απόψεις των καταναλωτών προέκυψαν στατιστικά σημαντικές στην εκτίμηση του μοντέλου probit. Συγκεκριμένα, η δυσπιστία προς τις φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές έχει στατιστικά σημαντική σχέση με αρνητικό πρόσημο με την προθυμία αγοράς. Η αμφιβολία των καταναλωτών για την εφαρμογή των φιλοπεριβαλλοντικών τεχνικών μειώνει στην πιθανότητα αγοράς πιστοποιημένων τροφίμων κατά 10,5% (Πίνακας 35). Επίσης οι καταναλωτές που ενδιαφέρονται για τη στήριξη και την ανάπτυξη της υπαίθρου έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα κατά 13,2% να αγοράσουν πιστοποιημένα τρόφιμα, ενώ η πεποίθηση ότι οι τοπικές αγορές συμβάλλουν στην αειφορική ανάπτυξη αυξάνει την προθυμία αγοράς των παραδοσιακών/πιστοποιημένων τροφίμων κατά 15,3%.

Παράλληλα, οι μεταβλητές που περιγράφουν χαρακτηριστικά/ιδιότητες των πιστοποιημένων και των παραδοσιακών προϊόντων δε φάνηκε να έχουν στατιστικά σημαντική σχέση με την προθυμία αγοράς σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Πίνακα 35. Αντίθετα απόψεις σχετικά με τη συμβολή των πιστοποιημένων προϊόντων την τοπική οικονομία φαίνεται να επηρεάζουν σημαντικά την αγοραστική απόφαση των καταναλωτών. Συγκεκριμένα, οι καταναλωτές που πιστεύουν ότι η παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων δίνει κίνητρα για επιχειρηματική δραστηριοποίηση στις μειονεκτικές/απομακρυσμένες περιοχές έχουν αυξημένη πιθανότητα κατά 17,6% να αγοράσουν πιστοποιημένα τρόφιμα. Επιπλέον, η πεποίθηση ότι η αγορά πιστοποιημένων τροφίμων συμβάλλει στην ανάπτυξη των τοπικών οικογενειακών επιχειρήσεων σχετίζεται θετικά με την προθυμία κατανάλωσής τους. Παρομοίως οι καταναλωτές που πιστεύουν ότι τα πιστοποιημένα τρόφιμα είναι φιλικά προς το περιβάλλον έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να προβούν στην αγορά τους κατά 44,6%. Στην ίδια κατεύθυνση, οι καταναλωτές που είναι πεπεισμένοι ότι τα παραδοσιακά τρόφιμα βοηθούν στη βελτίωση των διατροφής εμφανίζουν μεγαλύτερη προθυμία αγοράς κατά 31,5% (Πίνακας 35).

Πίνακας 35. Εκτίμηση υποδείγματος probit για την προθυμία αγοράς αγροδιατροφικών προϊόντων που έχουν οριστεί βάσει προγραμμάτων ποιότητας (N=450)

Μεταβλητές	Εκτιμητές Probit υποδείγματος	Οριακά αποτελέσματα
Σταθερός συντελεστής	-2,579 (1,103)	- -
Φύλο ¹	-0,032 (0,147)	-0,011 (0,048)
Ηλικία	0,007 (0,007)	0,002 (0,002)
Βασική εκπαίδευση	-0,006 (0,196)	-0,002 (0,064)
Ανώτερη εκπαίδευση	0,025 (0,165)	0,008 (0,055)
Οικογενειακή κατάσταση ²	0,254 (0,224)	0,083 (0,073)
Εισόδημα	0,018 (0,131)	0,006 (0,043)
Εβδομαδιαίες ατομικές δαπάνες για αγορά τροφίμων	0,020 (0,143)	0,007 (0,047)
Δυσπιστία προς τις φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές	-0,310** (0,154)	-0,105** (0,054)
Περιβαλλοντική συνείδηση	0,081 (0,229)	0,026 (0,072)
Στήριξη και ανάπτυξη της υπαίθρου	0,463* (0,300)	0,132* (0,072)

Συμβολή των τοπικών αγορών στην αειφορική ανάπτυξη	0,539** (0,224)	0,153*** (0,053)
Ποιοτική υπεροχή	0,141 (0,231)	0,045 (0,071)
Υψηλό θερμιδικό περιεχόμενο	-0,024 (0,170)	-0,008 (0,056)
Ασυμβατότητα με τον σύγχρονο τρόπο ζωής	-0,348 (0,254)	-0,105 (0,069)
Υγιεινή	0,039 (0,250)	0,013 (0,084)
Φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα	1,1910*** (0,287)	0,446*** (0,101)
Ανάπτυξη τοπικών οικογενειακών επιχειρήσεων	0,490** (0,235)	0,177** (0,090)
Βελτίωση διατροφής	0,882*** (0,170)	0,315*** (0,062)
Επιχειρηματική δραστηριοποίηση σε μειονεκτικές περιοχές	0,510*** (0,159)	0,176*** (0,057)
LR chi-square test=401,12 p<0,01		
LogLikelihood = -212,705		

*p<0,10, **p<0,05, ***p<0,01

Στις παρενθέσεις παρουσιάζονται τα standard errors.

¹ «Άντρας» παίρνει την τιμή «1», ² «Σε σχέση με συμβίωση» παίρνει την τιμή «1».

Συμπεράσματα

Ερευνητικό σχέδιο

Η παρούσα μελέτη προσπάθησε να αποτυπώσει την υφιστάμενη κατάσταση στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ μέσω των απόψεων των εκπροσώπων του πρωτογενούς τομέα και της μεταποιητικής βιομηχανίας, και ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος καταναλωτών. Για την επίτευξη των στόχων της χρησιμοποιήθηκε ένας συνδυασμός μεθόδων ποιοτικής και ποσοτικής διερεύνησης.

Συγκεκριμένα το ποιοτικό σχέδιο ακολουθήθηκε ως ερευνητική προσέγγιση για την εξέταση των απόψεων των εκπροσώπων-επαγγελματιών του αγροδιατροφικού κλάδου επάνω στα προβλήματα και της αναδόμενες ευκαιρίες του σύγχρονου αγροδιατροφικού περιβάλλοντος, τον βαθμό ενημέρωσής τους πάνω σε θέματα κυκλικής οικονομίας και την προθυμία ανάληψης σχετικών δράσεων, τις στάσεις τους ως προς την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών και τη ανάπτυξη των βραχείων αλυσίδων προσφοράς αγροτικών προϊόντων, καθώς και την πρωτοβουλία χρήσης καινοτόμων πρακτικών στην παραγωγική διαδικασία. Η επιλογή των συμμετεχόντων στην παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε μέσω δειγματοληψίας κρίσεως, ενώ τα κριτήρια επιλογής είχαν να κάνουν με το επίπεδο εκπαίδευσης/εξειδίκευσης και την εμπειρία στον αγροδιατροφικό κλάδο. Για τη διεκπεραίωση των στόχων του ποιοτικού σχεδίου συμπεριλήφθηκαν στο δείγμα των επαγγελματιών 18 εξειδικευμένοι επαγγελματίες (experts), εκ των οποίων οι 13 ήταν γεωργοί-επιχειρηματίες ή μάνατζερ γεωργικής εκμετάλλευσης, και οι υπόλοιποι πέντε ήταν ιδιοκτήτες-μάνατζερ αγροδιατροφικής μεταποιητικής επιχείρησης.

Το ποσοτικό σχέδιο έρευνας περιλάμβανε τη συλλογή και ανάλυση πρωτογενών δεδομένων που συγκεντρώθηκαν μέσω δομημένων ερωτηματολογίων με κύριο στόχο τη μελέτη της καταναλωτικής συμπεριφοράς, και κυρίως η διερεύνηση των απόψεων ως προς φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα και ως προς την αγορά και κατανάλωση προϊόντων για την παραγωγή των οποίων χρησιμοποιούνται φιλοπεριβαλλοντικά παρασιτοκτόνα και υπόκεινται σε περιορισμένη χρήση των λιπασμάτων. Επιπλέον εξετάστηκαν οι στάσεις και οι αντιλήψεις απέναντι στις βραχείες αλυσίδες προσφοράς αγροτικών προϊόντων, καθώς και η απόφαση/προθυμία αγοράς αγροτικών προϊόντων που έχουν οριστεί βάσει των προγραμμάτων ποιότητας τροφίμων. Η ποσοτική έρευνα έλαβε χώρα στην ΠΑΜΘ και συμπεριέλαβε αντιπροσωπευτικό δείγμα 450 ατόμων προερχόμενο από τον αντίστοιχο πληθυσμό των ΠΕ, με σκοπό οι εκτιμήσεις που θα προκύψουν από τις αναλύσεις των δεδομένων να γενικευτούν στο σύνολο του.

Σύνοψη αποτελεσμάτων ποιοτικής έρευνας – Βασικά συμπεράσματα

Τα κυριότερα προβλήματα, τα οποία καλείται να αντιμετωπίσει ο αγροδιατροφικός κλάδος της ΠΑΜΘ σύμφωνα με τις απόψεις των εκπροσώπων του έχουν να κάνουν με το **αυξημένο κόστος παραγωγής**, το οποίο δυσχεραίνει σημαντικά τη βιωσιμότητα του αγροτικού επαγγέλματος, αφού δεν εξισορροπείται από μία αντίστοιχη αύξηση του κέρδους. Η γεωγραφική απομόνωση, ιδιαίτερα του Β. Έβρου, αυξάνει κατά πολύ σε σχέση με άλλες περιοχές το κόστος των γεωργικών εισροών, αλλά και τη μεταφορά του παραγόμενου προϊόντος. Επίσης το **μικρό μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων** και ο κατακερματισμός τους αποτελεί σημαντικό πρόβλημα του πρωτογενή τομέα αυξάνοντας ακόμα περισσότερο το κόστος παραγωγής και μειώνοντας την ανταγωνιστικότητα των αγροδιατροφικών επιχειρήσεων της ΠΑΜΘ.

Ένα άλλο θέμα που τέθηκε από τους εξειδικευμένους επαγγελματίες είναι η **γήρανση του αγροτικού πληθυσμού και η έλλειψη διάδοχης κατάστασης**, κυρίως λόγω της έλλειψης κινήτρων για ενασχόληση με το γεωργικό επάγγελμα, της ερημοποίησης της υπαίθρου, και του χαμηλού γοήτρου που λαμβάνει ο επαγγελματίας αγρότης. Παράλληλα η **έλλειψη επαγγελματικής κατάρτισης/εκπαίδευσης και η**

ανεπαρκής στελέχωση γεωπόνων σε κρατικούς φορείς και ινστιτούτα που θα μπορούσαν να παρέχουν ενημέρωση και συμβουλευτική υποστήριξη δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο την προσέλκυση νέων στον αγροτικό χώρο. Η *«προβληματική» σύνδεση με τα υπόλοιπα στάδια της εφοδιαστικής αλυσίδας* και η δυσκολία στη συνεργασία μεταξύ των παραγωγών τονίστηκε από όλους τους συμμετέχοντες που θεωρούν ότι έτσι μειώνεται η διαπραγματευτική δύναμη των παραγωγών κατά τη διάθεση των προϊόντων. Η καλύτερη τυποποίηση στα αγροτικά προϊόντα και η *εκπαίδευση σε θέματα εμπορίας και μάρκετινγκ* αποτελεί απαίτηση των παραγωγών που πιστεύουν ότι θα βοηθήσει στην αύξηση του κέρδους και θα δώσει προστιθέμενη αξία στα προϊόντα τους. Σε ό,τι αφορά την ένταξη νέων αγροτών-επαγγελματιών στον αγροτικό τομέα της ΠΑΜΘ, απαραίτητη προϋπόθεση θεωρήθηκε η *αύξηση των φορολογικών κινήτρων και η εκπαίδευση των ενδιαφερόμενων σε καίρια θέματα τεχνολογίας*, ώστε να μπορέσουν να αυξήσουν τις επενδύσεις τους σε εφαρμογές ευφυούς γεωργίας που θα συμβάλλουν ουσιαστικά στη βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης.

Ως σημαντικότερα προβλήματα του αγροδιατροφικού μεταποιητικού κλάδου αναφέρθηκαν το *υψηλό κόστος της μεταποίησης, η δυσκολία χρηματοδότησης και ο ακριβός τεχνολογικός εξοπλισμός*. Μάλιστα όλοι οι συμμετέχοντες έθεσαν και θέμα οικονομικής βιωσιμότητας, δεδομένου ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μεταποιητικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα είναι πολύ μικρού μεγέθους, συνήθως οικογενειακής μορφής, με περιορισμένες οικονομικές-επενδυτικές ικανότητες και λιγότερο «δυνατό» εμπορικό σήμα. Τέλος, στα προβλήματα του μεταποιητικού κλάδου συμπεριελήφθησαν η *χαμηλή παραγωγικότητα, ιδιαίτερα στις μικρού μεγέθους επιχειρήσεις, ο χαμηλός βαθμός διαφοροποίησης των προϊόντων, και η έλλειψη εξαγωγικής πρωτοβουλίας*. Αναφορικά με τους τρόπους ενίσχυσης της μεταποιητικής βιομηχανίας τροφίμων και ποτών στην ΠΑΜΘ, βασική προϋπόθεση θεωρήθηκε η *πιστοποίηση της υγιεινής και της ασφάλειας των τροφίμων*, και η προσέλκυση επενδύσεων προς αυτήν την κατεύθυνση. Επιπλέον η συμβολαιακή γεωργία θα μπορούσε να επιφέρει οφέλη και στους παραγωγούς, αλλά και στις μεταποιητικές επιχειρήσεις. Για τον λόγο αυτό τονίστηκε από όλους τους συμμετέχοντες η επιτακτική ανάγκη για μείωση της γραφειοκρατίας ώστε να διευκολυνθούν οι συνεργασίες και οι συναλλαγές. Σε ό,τι αφορά τα ποιοτικά γνωρίσματα των μεταποιημένων προϊόντων, η ενίσχυση της διαφοροποίησης και της τυποποίησης θα απέδιδαν προστιθέμενη αξία στην παραγωγή τοπικών ποικιλιών/τροφίμων, βελτιώνοντας ακόμα περισσότερο τη δυναμική τους. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα πρέπει να κινηθεί και η ανάπτυξη οχημάτων προώθησης που θα βοηθήσουν ιδιαίτερα τις τοπικές επιχειρήσεις να «βρούνε τον χώρο» τους στο ανταγωνιστικό περιβάλλον. Παρόλο που πολλές αγροτικές και μεταποιητικές επιχειρήσεις συνεχίζουν να στηρίζονται στη «στόμα με στόμα» προώθηση στις τοπικές αγορές, η *ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου και η προώθηση των τοπικών προϊόντων μέσω των social media* θα μπορούσε να αυξήσει τη δημοτικότητα των τοπικών τροφίμων, τόσο στην εγχώρια όσο και στην παγκόσμια αγορά.

Όταν θέσαμε ως θέμα στους εξειδικευμένους επαγγελματίες της ΠΑΜΘ τον βαθμό πληροφόρησης που έχουν για την *κυκλική οικονομία* και την ανάληψη προσωπικής πρωτοβουλίας/δράσης, από τις απαντήσεις που λάβαμε αντιληφθήκαμε ότι ενώ ως έννοια είναι γνωστή, ο αριθμός των δράσεων προς αυτήν την κατεύθυνση είναι σχετικά μικρός. Μάλιστα φαίνεται ότι η έννοια της κυκλικής οικονομίας έχει ταυτιστεί με την προστασία του περιβάλλοντος, τη βιωσιμότητα των οικοσυστημάτων και την υγεία του εδάφους. Μικρό ποσοστό των συμμετεχόντων δήλωσε ότι συμμετέχει σε δράσεις ανακύκλωσης συσκευασιών, ενώ οι περισσότεροι παραδέχτηκαν ότι η πλειοψηφία των παραγωγών και των επιχειρηματιών του κλάδου δεν έχουν ξεκάθαρη εικόνα και κίνητρα για να αναλάβουν δράση. Αναφορικά με την υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών, η πλειοψηφία δήλωσε ότι προσανατολίζεται προς αυτήν την κατεύθυνση, κυρίως σε ό,τι αφορά την εξοικονόμηση νερού και την ορθολογική χρήση φυτοπροστατευτικών σκευασμάτων. Μάλιστα σχολιάστηκε ότι η σύνδεσή τους με οικονομικά κίνητρα οδηγεί κυρίως τους μεγάλους παραγωγούς στην υιοθέτηση και την εφαρμογή τους.

Σχετικά με τη διακίνηση των παραγόμενων προϊόντων τους μέσω *βραχείων αλυσίδων προσφοράς*, όλοι οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι συνεργάζονται με μεσάζοντες. Παρόλα αυτά για κάποια προϊόντα, όπως είναι τα κηπευτικά και τα φρούτα θεωρούν ότι αποτελούν οικονομικά συμφέρουσα λύση για τον

παραγωγή, η οποία ωστόσο λειτουργεί προς όφελος και του καταναλωτή. Επίσης δόθηκε έμφαση και στον κοινωνικό ρόλο των βραχείων αλυσίδων προσφοράς, αφού συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, στην αύξηση της απασχολησιμότητας, τη συγκράτηση του πληθυσμού της υπαίθρου, και την αύξηση του κοινωνικού γοήτρου των μικρών παραγωγών. Αποτελούν αποτελεσματικό μέσο για την ενίσχυση των τοπικών προϊόντων, την ενίσχυση του τουρισμού, και ιδιαίτερα του γαστρονομικού τουρισμού συντελώντας στη διασύνδεση του πρωτογενούς τομέα με τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας. Παράλληλα δε θα μπορούσε να μην αναφερθεί και η σχέση εμπιστοσύνης που αναπτύσσεται μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών προς όφελος και των δύο. Από τη μία πλευρά ο παραγωγός λαμβάνει υπόψη την εποικοδομητική κριτική του καταναλωτή προς βελτίωση του προϊόντος του, και από την άλλη πλευρά ο καταναλωτής μπορεί να απολαμβάνει ποιοτικά προϊόντα της περιοχής του.

Ως προς την υιοθέτηση **καινοτόμων πρακτικών** για την «ενίσχυση» της παραγωγικής διαδικασίας, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων φαίνεται να κινούνται προς αυτήν την κατεύθυνση, παρόλο που σύμφωνα με τις δηλώσεις τους είναι πολύ χαμηλή η προσαρμογή στις νέες τεχνολογικές εξελίξεις του αγροδιατροφικού τομέα της ΠΑΜΘ. Οι καινοτόμες πρακτικές που κυρίως επισημάνθηκαν είχαν να κάνουν με τη χρήση συστημάτων γεωργίας ακριβείας, όπως συσκευές πλοήγησης GPS και drones στον ψεκασμό των φυτοφαρμάκων και τη λίπανση.

Σε ό,τι αφορά το άμεσο μέλλον του αγροδιατροφικού κλάδου της ΠΑΜΘ και τις προκλήσεις που θα χρειαστεί να αντιμετωπίσει, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δήλωσε ιδιαίτερα **προβληματισμένη για το ασταθές οικονομικό περιβάλλον** (αύξηση τιμών στις εισροές, έλλειψη ελέγχου στις τιμές των γεωργικών εισροών, ολοένα αυξανόμενες φορολογικές επιβαρύνσεις, αδυναμία στη χρηματοδότηση επενδύσεων) και την επακόλουθη διστακτικότητα στην ανάληψη επιχειρηματικής πρωτοβουλίας. Η μεγάλη γραφειοκρατία στις συναλλαγές με τις κρατικές υπηρεσίες αποτελεί τροχοπέδη για τις σύγχρονες αγροτικές επιχειρήσεις και αποθαρρύνει νέους που θέλουν να δραστηριοποιηθούν επαγγελματικά στον πρωτογενή τομέα. Οι αλλαγές που θα χρειαστεί να γίνουν προκειμένου ο αγροδιατροφικός τομέας της ΠΑΜΘ να συμβαδίζει με το σύγχρονο αγροδιατροφικό περιβάλλον έχουν να κάνουν με την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του κλάδου. Συγκεκριμένα υπάρχει πλέον ανάγκη τόνωσης της εξαγωγικής δραστηριότητας, η οποία θα μπορούσε να επιτευχθεί με την αύξηση της εξωστρέφειας των επαγγελματιών του κλάδου, και την αύξηση της αποτελεσματικότητας της διαδικασίας τυποποίησης και διαφοροποίησης των προϊόντων. Επίσης οι συνέργειες μεταξύ παραγωγών για τον συντονισμό των διαδικασιών προώθησης των προϊόντων θα αύξανε την εξαγωγική δραστηριότητα των επιχειρήσεων, και συγχρόνως θα ενίσχυε την αναγνωρισιμότητα και την ανταγωνιστικότητα του εμπορικού σήματός τους.

Ένας ακόμη παράγοντας που θεωρήθηκε σημαντικός για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των αγροδιατροφικών προϊόντων της ΠΑΜΘ έχει να κάνει με την **αύξηση των επενδύσεων στην έρευνα και την ενίσχυση των εφαρμογών τεχνολογίας και καινοτομίας**. Ως ιδιαίτερα σημαντικές θεωρούνται οι ψηφιακές επενδύσεις που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην ορθολογική διαχείριση των διαθέσιμων πόρων, στη μείωση του κόστους παραγωγής και στη βελτίωση της ποιότητας των παραγόμενων προϊόντων. Επιπλέον, και μετά τις φυσικές καταστροφές του περασμένου καλοκαιριού και τις επιπτώσεις τους στην αγροτική παραγωγή και τις τιμές των τροφίμων, καθίσταται πλέον επιτακτική η συντονισμένη δράση για την προστασία των περιβαλλοντικών πόρων και τη μείωση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής.

Σύνοψη αποτελεσμάτων ποσοτικής έρευνας – Βασικά συμπεράσματα

Από τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας είναι εμφανές ότι για τους καταναλωτές της ΠΑΜΘ το **βασικό κριτήριο επιλογής/αγοράς τροφίμων είναι η τιμή του προϊόντος**, κάτι που ήταν αναμενόμενο δεδομένης της αλματώδους αύξησης των τιμών των τροφίμων, ιδιαίτερα τα δύο τελευταία χρόνια.

Ακολούθησαν σε σειρά σημαντικότητας η ποιότητα, η γεύση, η εμφάνιση της συσκευασίας, και η επωνυμία της επιχείρησης. Επίσης τα χαρακτηριστικά των τροφίμων, όπως το άρωμα, η εμφάνιση, η διάρκεια ζωής και το χρώμα φάνηκε να επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την αγοραστική απόφαση. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι αρκετοί ήταν οι καταναλωτές που δήλωσαν ότι διαβάζουν τους ισχυρισμούς υγείας στη συσκευασία των τροφίμων, υπογραμμίζοντας τον διπλό ρόλο που έχει η σήμανση στη συσκευασία, η οποία εκτός από «όχημα» για την προώθηση του προϊόντος, συχνά λειτουργεί και ως μέσο ενημέρωσης/πληροφόρησης. Ακολουθώντας τη σύγχρονη τάση και τη μετάβαση σε ένα πιο ηθικό μοντέλο καταναλωτικής συμπεριφοράς, σημαντικό ήταν το ποσοστό των συμμετεχόντων που δήλωσε ότι προτιμά προϊόντα που φέρουν πιστοποίηση βιολογικής παραγωγής και φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών, ενώ η εποχικότητα και η τοπικότητα φαίνεται να επηρεάζουν την αγοραστική πρόθεση. Μάλιστα η πιστοποίηση ποιότητας (ΠΟΠ, ΠΓΕ) αποτελεί κίνητρο αγοραστικής επιλογής, όπως και οι διακρίσεις-βραβεία που επίσης επηρεάζουν τις αποφάσεις/επιλογές των καταναλωτών.

Αν και οι καταναλωτές σε μεγάλο ποσοστό δήλωσαν ότι καταναλώνουν **βιολογικά προϊόντα**, τα αποτελέσματά μας έδειξαν ότι η αγορά είναι περιστασιακή/τυχαία και σε πολύ χαμηλό βαθμό συστηματική, υποδηλώνοντας ότι παρόλο που διαφαίνεται η τάση για στροφή σε φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα, εντούτοις δεν συμπεριλαμβάνονται σε τακτική βάση στο διαιτολόγιο. Από τις απαντήσεις των καταναλωτών είδαμε ότι υπάρχει ενδιαφέρον για τον τρόπο παραγωγής των τροφίμων και την επίδραση της αγροδιατροφικής βιομηχανίας στο περιβάλλον. Επίσης ένα σημαντικό ποσοστό θεωρεί την περιβαλλοντική σήμανση στα τρόφιμα απαραίτητη και διαβάζει τις σχετικές πληροφορίες στη συσκευασία. Αν και πιστεύουν ότι οι τιμές των φιλικών προς το περιβάλλον τροφίμων είναι υψηλές, δείχνουν να δικαιολογούν αυτήν τη διαφορά σε σχέση με τα συμβατικά τρόφιμα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι ενώ υπάρχει έντονο ενδιαφέρον από μεγάλη μερίδα των καταναλωτών για προϊόντα φιλικά προς το περιβάλλον, όπως είναι τα βιολογικά, οι συνεχείς αυξήσεις στις τιμές των τροφίμων τους αναγκάζουν να στραφούν σε πιο οικονομικές λύσεις. Παρόλα αυτά ένας συγκριτικά μικρότερος αριθμός καταναλωτών εμφανίζει δυσπιστία ως προς την ασφάλεια των φιλοπεριβαλλοντικών παρασιτοκτόνων και αμφισβητεί την εγκυρότητα των ελέγχων στα βιολογικά προϊόντα και την αξιοπιστία της σήμανσής τους.

Ως προς τις **βραχείες αλυσίδες προσφοράς** αγροδιατροφικών προϊόντων, οι καταναλωτές της ΠΑΜΘ δείχνουν να συμφωνούν για τα κοινωνικοοικονομικά οφέλη που έχουν να κάνουν με τη στήριξη της οικονομίας των αγροτικών περιοχών και του εισοδήματος των μικρών παραγωγών, την αύξηση των θέσεων εργασίας στην ύπαιθρο και τη συγκράτηση του ενεργού πληθυσμού στην επαρχία. Από την άλλη πλευρά, τα προϊόντα που διανέμονται από βραχείες αλυσίδες κερδίζουν σε ποιότητα, ασφάλεια και γεύση, ενώ περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες υποστήριξαν ότι είναι πιο φιλοπεριβαλλοντικά, αφού είναι κυρίως τοπικά. , ενώ παράλληλα με αυτόν τον τρόπο διάθεσης ενισχύεται και η κατανάλωση των τοπικών προϊόντων. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις λαϊκές αγορές καθότι είναι ο πιο διαδεδομένος τύπος βραχείας αλυσίδας προσφοράς στην ΠΑΜΘ. Έχοντας σχετική εμπειρία με αγορές τροφίμων από τις λαϊκές αγορές, αρκετά από τα μέλη του δείγματος τόνισαν τη σχέση εμπιστοσύνης που δημιουργείται μεταξύ πωλητή και αγοραστή προς όφελος και των δύο, αν και υπήρξαν και συμμετέχοντες που εξέφρασαν τον προβληματισμό τους για τις υψηλές, όπως τις χαρακτήρισαν, τιμές και την επάρκεια των ελέγχων στα προϊόντα που διακινούνται.

Η τμηματοποίηση των καταναλωτών της ΠΑΜΘ υπέδειξε δύο τμήματα αγοράς, σύμφωνα με τις στάσεις/απόψεις ως προς τα φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα και τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς. Ειδικότερα, η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει το 60,9% των καταναλωτών που εμφανίζονται και πιο ευαίσθητοποιημένοι σε θέματα ανάπτυξης της υπαίθρου και των τοπικών αγορών. Στη δεύτερη ομάδα ανήκουν οι πιο δύσπιστοι σε ό,τι έχει να κάνει με την αξιοπιστία των φιλοπεριβαλλοντικών γεωργικών πρακτικών και των προϊόντων αειφορικής γεωργίας, και την ποιότητα των προϊόντων στις βραχείες αλυσίδες προσφοράς.

Σε ό,τι αφορά τις απόψεις των καταναλωτών για τα πιστοποιημένα αγροδιατροφικά προϊόντα βάσει προγραμμάτων ποιότητας (ΠΟΠ, ΠΓΕ, κ.ά.) παρατηρούμε ότι η πλειοψηφία των καταναλωτών τα

αντιμετωπίζει ως premium προϊόντα ανώτερης ποιότητας, πιο ασφαλή για την υγεία και με συμβολή στη βελτίωση της διατροφής. Παρόλο που δε θεωρούνται περισσότερο φιλικά προς το περιβάλλον σε σχέση με τα συμβατικά, εντούτοις επικρατεί η αντίληψη ότι η παραγωγή τους ενισχύει την επιχειρηματική δραστηριότητα των τοπικών επιχειρήσεων και ότι αποτελεί κίνητρο για οικονομική τόνωση των απομακρυσμένων και μειονεκτικών περιοχών. Επιπλέον η εκτίμηση του μοντέλου probit έδειξε ότι τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των καταναλωτών και τα ποιοτικά γνωρίσματα των πιστοποιημένων τροφίμων δεν επηρεάζουν την προθυμία αγοράς. Αντίθετα η απόφαση αγοράς φαίνεται να σχετίζεται θετικά με την πεποίθηση ότι η παραγωγή τοπικών προϊόντων συμβάλλει στην αειφορική ανάπτυξη, καθώς και με το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη των μειονεκτικών/απομακρυσμένων περιοχών και την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας στις αγροτικές περιοχές. Επομένως θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η πρόθεση αγοράς δε συνδέεται με τη χρησιμότητα που λαμβάνει ο καταναλωτής από τα φυσικά/ποιοτικά γνωρίσματα του προϊόντος, αλλά με την ικανοποίηση που λαμβάνει ότι η αγορά του ενισχύει την οικονομική συνοχή πιο «αδύναμων» περιοχών και ότι ο ίδιος συνεισφέρει στο κοινωνικό σύνολο.

Προτάσεις

Η επόμενη μέρα για τον αγροδιατροφικό κλάδο της ΠΑΜΘ απαιτεί επενδύσεις κατά μήκος της αλυσίδας αξίας, δίνοντας έμφαση στη βιωσιμότητα, την καινοτομία και τα νέα επιχειρηματικά μοντέλα. Ένα από τα βασικότερα προβλήματα του πρωτογενή τομέα είναι ο **κατακερματισμός της αγροτικής γης** με άμεσες συνέπειες στην παραγωγικότητα, το κόστος και την ανταγωνιστικότητα. Παράλληλα προκαλεί διάσπαση της αγροτικής διαχείρισης, δυσχεραίνει την κατασκευή έργων (π.χ. εγχειοβελτιωτικά έργα) και αποτρέπει την επίτευξη οικονομικών κλίμακας. Σύμφωνα και με τις απόψεις των εξειδικευμένων επαγγελματιών του κλάδου, ένα εθνικό πρόγραμμα αναδασμού της γεωργικής γης θα μπορέσει να αποτελέσει τον πυλώνα της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού του αγροδιατροφικού τομέα. Με αυτόν τον τρόπο οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις θα είναι οικονομικά εκμεταλλεύσιμες αφού ο αγρότης-επιχειρηματίας θα είναι σε θέση να εκμεταλλευτεί οικονομίες κλίμακας στην παραγωγική διαδικασία. Επίσης, θα έχουν επιπλέον κέρδος οι μικροί παραγωγοί αφού θα μπορούν να προβούν σε αγορά εκτάσεων ή σε προσάρτηση όμορων ιδιοκτησιών. Επιπλέον με την εξάλειψη του πολυτεμαχισμού θα είναι ευκολότερη η κατασκευή έργων υποδομής (π.χ. αρδευτικά και στραγγιστικά έργα, φράγματα, κ.ά.) και η εφαρμογή πιο σύγχρονων και ανταγωνιστικών καλλιεργειών. Ο παραγωγός θα είναι σε θέση να διαχειρίζεται την εκμετάλλευσή του και τους διαθέσιμους πόρους με μεγαλύτερη ευκολία και πιο αποτελεσματικά, ενώ το επάγγελμα του γεωργού θα γίνει πιο ελκυστικό γιατί θα είναι σε θέση να «συντονιστεί» μέσα στο σύγχρονο επιχειρηματικό περιβάλλον. Ας σημειωθεί επίσης πως τα ακραία καιρικά φαινόμενα και οι πρόσφατες φυσικές καταστροφές, αλλά και η γενικότερη μεταβολή του κλίματος αναμένεται να επηρεάσουν δυσμενώς τις αποδόσεις και τον όγκο παραγωγής σε πολλά βασικά γεωργικά προϊόντα. Σε συνδυασμό με το υψηλό κόστος των πρώτων υλών, καθίσταται επιτακτική η ανάγκη για ένα σχέδιο αναδιάρθρωσης προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της βιωσιμότητας και ανταγωνιστικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Περιφέρεια.

Παράλληλα, ο πρωτογενής τομέας θα χρειαστεί να αντιμετωπίσει τις μικρές αποσπασματικές επιχειρηματικές δράσεις που σε πολλές περιπτώσεις έχουν αμφιλεγόμενα αποτελέσματα. Για τον λόγο αυτόν θεωρείται αναγκαία η ενθάρρυνση των μικρών μονάδων για **συμμετοχή σε οριζόντιες και κάθετες συνεργασίες**. Οι διάφορες μορφές συνεργασίας και τα συνεργατικά σχήματα είναι σε θέση να ολοκληρώσουν αποτελεσματικότερα δραστηριότητες που δε θα μπορούσαν να επιτευχθούν από μεμονωμένες προσπάθειες, όπως καλύτερη πρόσβαση στην αγορά, καλύτερη και οικονομικότερη διανομή του προϊόντος, ακόμα και καλύτερη διαπραγματευτική δυνατότητα με τους προμηθευτές αγροτικών εφοδίων, τους μεσάζοντες ή τους τελικούς αγοραστές. Παράλληλα, οι συμμετέχοντες θα μπορέσουν να έχουν ευκολότερη πρόσβαση σε δράσεις τεχνολογίας και καινοτομίας που θα προσφέρουν πιο

ποιοτικά προϊόντα και θα περιορίσουν το κόστος παραγωγής. Επιπρόσθετα, τα συνεργατικά σχήματα αυξάνουν την εμπειρία των μελών τους, ενώ βοηθούν τους συμμετέχοντες να κατανοήσουν καλύτερα τον τρόπο λειτουργίας της αγοράς και τις απαιτήσεις της και να μπορούν να αξιολογούν και να επιλέγουν τη βέλτιστη στρατηγική για κάθε περίπτωση. Η συνεργασία μεταξύ παραγωγών έχει οφέλη όχι μόνο για τους επαγγελματίες του πρωτογενή τομέα, αλλά για το σύνολο της αλυσίδας εφοδιασμού, αφού μειώνεται το κόστος των συναλλαγών και η αβεβαιότητα για το σχεδιασμό των μελλοντικών επιχειρηματικών κινήσεων. Ως εκ τούτου, η μείωση του κόστους και η διασφάλιση της παραγωγής μέσα από τα σχήματα συνεργασίας συμβάλλουν στην ευημερία του καταναλωτή αφού θα είναι σε θέση να προμηθεύεται ποιοτικά προϊόντα σε πιο χαμηλές/δίκαιες τιμές.

Οι συνεργασίες λειτουργούν επωφελώς και για την τοπική οικονομία και την κοινωνία, καθώς δημιουργούν άμεσες και έμμεσες ευκαιρίες απασχόλησης, βοηθούν στη διατήρηση του πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές, δίνουν κύρος στο επάγγελμα του γεωργού και προσελκύουν νέους στον κλάδο. Την ίδια στιγμή, ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται η ενίσχυση της συμβολαιακής γεωργίας προς εξασφάλιση σταθερών και δίκαιων σχέσεων στην αλυσίδα αξίας και αποφυγή των αθέμιτων πρακτικών.

Τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης σε ό,τι αφορά τις απόψεις των εκπροσώπων του αγροδιατροφικού κλάδου και των καταναλωτών για τις βραχείες αλυσίδες εφοδιασμού έρχονται σε πλήρη ταύτιση με τα αποτελέσματα πρόσφατων ερευνών που δείχνουν ότι τα τελευταία χρόνια, και ιδιαίτερα μετά την πανδημία του COVID-19, αυξήθηκε το ενδιαφέρον για τον τρόπο λειτουργίας τους και τα προϊόντα που διακινούν, ενώ κερδίζουν συνεχώς νέους πελάτες (Koutsou & Sergaki, 2020). Μάλιστα το ενδιαφέρον για τις βραχείες αλυσίδες εφοδιασμού δεν έχει να κάνει μόνο με την αναγνώριση της ποικιλίας και της ποιότητας των προϊόντων που διατίθενται, αλλά κυρίως με τον κοινωνικό ρόλο τους που αφορά τη στήριξη της οικονομίας των αγροτικών περιοχών, την ενδυνάμωση των μικρών παραγωγών, την αύξηση της επιχειρηματικότητας, και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των τοπικών προϊόντων. Η Πολιτεία θα πρέπει να στρέψει την προσοχή της στις βραχείες αλυσίδες εφοδιασμού και να βοηθήσει τις ομάδες παραγωγών και τις τοπικές αγορές που δραστηριοποιούνται σε αυτές. Μία πολύ καλή λύση θα μπορούσαν να αποτελέσουν οι δημόσιες καμπάνιες για τα κοινωνικά οφέλη (στην περιοχή), αλλά και τα ατομικά οφέλη (του καταναλωτή) που σχετίζονται με τη λειτουργία τους. Επιπλέον η δημιουργία κόμβων καινοτομίας θα λειτουργούσε προς όφελος όλων των παραγωγών, αφού η γνώση και η εμπειρία που παράγεται μέσα στις αλυσίδες εφοδιασμού θα βοηθούσε στη στήριξη και την ανάπτυξη ιδιαίτερα των μικρών παραγωγών.

Επιπρόσθετα θα απαιτηθεί στο άμεσο μέλλον η ενημέρωση των παραγωγών και όλων των εμπλεκόμενων στον αγροδιατροφικό τομέα επάνω σε **νέες καλλιέργειες και νέες πιο φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές**. Ίσως χρειαστεί να ενθαρρυνθεί και η αναδιάρθρωση των καλλιεργειών σε κάποιο βαθμό ώστε ο παραγωγός να πάψει να συνδέει την παραγωγή του με την πολιτική των επιδοτήσεων και των οικονομικών ενισχύσεων. Θα πρέπει να στραφεί και να μάθει να λειτουργεί σε ένα μοντέλο πιο ελεύθερης και ανοιχτής αγοράς και να αποδεσμευτεί βαθμιαία από την κρατική ενίσχυση. Τελικός στόχος θα πρέπει να είναι η δημιουργία οικονομικά βιώσιμων εκμεταλλεύσεων με εξαγωγικό χαρακτήρα και φυτά ανθεκτικά στην κλιματική αλλαγή. Για να αναδειχτεί ο πρωτογενής τομέας και να αποδώσει την αξία του θα χρειαστεί να διαμορφώσει μία ξεκάθαρη «πράσινη αρχιτεκτονική» για να μπορέσει να προσαρμοστεί και να λειτουργήσει σύμφωνα με τα μέτρα για το περιβάλλον, την κλιματική αλλαγή και τη βιοποικιλότητα στο πλαίσιο της νέας ΚΑΠ. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα χρειαστεί εξειδικευμένη πληροφόρηση και εκπαίδευση των επαγγελματιών του κλάδου, ώστε να αποκτήσουν τις κατάλληλες γνώσεις και τα εφόδια που θα τους βοηθήσουν να προσαρμοστούν στη νέα πραγματικότητα. Εξάλλου είναι απαίτηση πλέον των καταναλωτών η παραγωγή προϊόντων με τη μικρότερη δυνατή περιβαλλοντική επιβάρυνση που θα συνεισφέρει

στην υγεία των πολιτών και την υγεία των οικοσυστημάτων.

Ο αγροδιατροφικός τομέας της ΠΑΜΘ θα πρέπει να συνεχίσει να προσφέρει ποιοτικά προϊόντα και να κάνει τις απαραίτητες ενέργειες που θα συμβάλλουν στην εξωστρέφειά του και στην αύξηση της ανταγωνιστικότητάς του. Ακόμα και σήμερα, οι ευκαιρίες για «άνοιγμα» στις αγορές της ΕΕ παραμένουν αναξιοποίητες. Θα χρειαστεί ένα πλάνο θωράκισης που θα προστατέψει τα ποιοτικά οφέλη των παραγόμενων προϊόντων και μία σειρά δράσεων που θα ενθαρρύνουν την πιστοποίηση των προϊόντων και το «χτίσιμο» ενός δυνατού branding. Σχετικά με την πιστοποίηση, θα ήταν χρήσιμο να τεθεί ένας εθνικός στόχος με επιμέρους ρυθμίσεις επάνω στις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν σε κάθε Περιφέρεια, ώστε να αυξηθεί το ποσοστό των παραγόμενων προϊόντων που θα μπορούν να λάβουν κάποια πιστοποίηση σε βάθος συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος. Παράλληλα θα χρειαστεί και μία στοχευμένη καμπάνια ενημέρωσης των παραγωγών για να μπορέσουν να κατανοήσουν την αξία της πιστοποίησης, και τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να συμβάλει στην ενίσχυση των τιμών πώλησης και στη διείσδυση των παραγόμενων προϊόντων σε νέες αγορές. Και σε αυτήν την περίπτωση οι καθοδηγητές γνώμης θα μπορούσαν να παίξουν καθοριστικό ρόλο, επηρεάζοντας τους υπόλοιπους παραγωγούς. Οπότε μία εκστρατεία προώθησης της πιστοποίησης θα είχε ακόμα καλύτερα αποτελέσματα εάν συνοδεύονταν από επιτυχημένα παραδείγματα παραγωγών που οι ίδιοι πιστοποίησαν τα προϊόντα που παράγουν και εμπορεύονται. Επιπρόσθετα, συγκεκριμένες υπηρεσίες ή ινστιτούτα θα πρέπει να αναλάβουν το κομμάτι της εκπαίδευσης/πληροφόρησης των παραγωγών επάνω στο κόστος της πιστοποίησης και τη διαδικασία υλοποίησής της, ώστε να ενισχυθεί η ανάληψη πρωτοβουλίας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί **ο ρόλος των συστημάτων ποιότητας**, αφού όπως έδειξε η παρούσα μελέτη, τα ΠΟΠ και τα ΠΓΕ είναι ιδιαίτερα δημοφιλή στους καταναλωτές, όχι μόνο για τα αντιληπτά χαρακτηριστικά τους, αλλά και για τη συμβολή τους στην τοπική ανάπτυξη. Τα προϊόντα αυτά έχουν ήδη ένα δυνατό brand name, το οποίο θα χρειαστεί να προβληθεί περαιτέρω με συντονισμένες προωθητικές δράσεις. Ιδιαίτερη έμφαση θα μπορούσε να δοθεί στη διασύνδεση των ΠΟΠ και των ΠΓΕ με την τουριστική βιομηχανία, καθώς θα μπορούσε να αποτελέσει μία γέφυρα σύνδεσης με τις αγορές του εξωτερικού. Επιπλέον η ενίσχυση του γαστρονομικού τουρισμού στην περιοχή της ΠΑΜΘ, η οποία έτσι και αλλιώς διακρίνεται για την τοπική κουζίνα, θα μπορούσε να βοηθήσει στη διοχέτευση των τοπικών προϊόντων σε νέες αγορές. Οι δράσεις εξωστρέφειας και η στήριξη των τοπικών προϊόντων θα είναι καλό να συνδυαστούν και με τη δημιουργία branding σε προϊόντα της ΠΑΜΘ. Αν και οι δαπάνες marketing των τοπικών αγροδιατροφικών επιχειρήσεων δεν είναι επαρκείς ώστε να έχουν την ανάλογη απόδοση στις αγορές-διείσδυσης λόγω περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων, θα χρειαστεί επιπλέον προσπάθεια για τη στήριξη δράσεων προβολής. Οι κάθετες και οριζόντιες δράσεις marketing και η από κοινού αξιοποίηση δικτύων θα συμβάλει αποτελεσματικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Οι αγροδιατροφικές επιχειρήσεις θα χρειαστεί να προβάλλουν την ποιότητα των προϊόντων τους και την παράδοση της ΠΑΜΘ σε προϊόντα γευστικά, ασφαλή και υγιεινά, λαμβάνοντας όμως υπόψιν ότι για το χτίσιμο ενός ισχυρού branding απαραίτητη προϋπόθεση πλέον θεωρείται και η διασφάλιση της βιώσιμης παραγωγής.

Τέλος, δε θα πρέπει να παραληφθεί η επιτακτική ανάγκη για άμεση εφαρμογή μέτρων που θα συνδέουν την ερευνητική/επιστημονική κοινότητα με τον κλάδο της παραγωγής. Μέσα και στο πλαίσιο της νέας ΚΑΠ θα χρειαστεί η βελτίωση των συστημάτων γνώσης και καινοτομίας που θα ενθαρρύνουν τη συνεργασία, την εξωστρέφεια, και τη στροφή στην αγορά, μέσα από τη διάχυση της τεχνογνωσίας. Ο αγροδιατροφικός κλάδος θα πρέπει συνειδητά να αναδείξει τον πρωταγωνιστικό του ρόλο σε ολόκληρη την οικονομία της ΠΑΜΘ, να «ξεκλειδώσει» αναπτυξιακές πρωτοβουλίες και να αποτελέσει το όχημα ανάπτυξης της ευρύτερης περιοχής.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Eisinga R, Grotenhuis M, Pelzer B. The reliability of a two-item scale: Pearson, Cronbach or Spearman-Brown? *International Journal of Public Health*, 2013; 58: 637–642.
- Evans JR, Mathur A. The value of online surveys: a look back and a look ahead. *International Research*, 2018; 28: 854–887.
- Eurostat Statistics Explained. Comparative price levels of consumer goods and services. Retrieved December 12, 2023 from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Comparative_price_levels_of_consumer_goods_and_services#Overall_price_levels
- Eurostat Statistics Explained. Comparative price levels for food, beverages and tobacco. Retrieved November 30, 2023 from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Comparative_price_levels_for_food,_beverages_and_tobacco#Overview
- FAO Statistics. WORLD FOOD AND AGRICULTURE 2023 STATISTICAL YEARBOOK. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2023.
- Field A. *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. Fifth Edition, University of Sussex, UK, 2017.
- Filimonau V, Le Hong Vi, Beer S, Ermolaev VA. The Covid-19 pandemic and food consumption at home and away: An exploratory study of English households. *Socio-Economic Planning Sciences*, 2022; 82: 101125.
- Flick U. *An Introduction to Qualitative Research*, Seventh Edition, Freie Universität, Germany, Berlin, 2022, p. 632.
- Hall RP. *Mixing Methods in Social Research : Qualitative, Quantitative and Combined Methods*. Sage Publications Ltd., 2020, p. 272.
- Jones A. *Applied Econometrics for Health Economists – A Practical Guide*. OHE Research – Office of Health Economics, Radcliffe Publishing Ltd, UK, 2008.
- Koutsou S, Sergaki P. Producers’ cooperative products in short food supply chains: Consumers’ response. *British Food Journal*, 2020; 122: 198- 211.
- JMancini MC, Menozzi D, Donati M, Biasini B, Veneziani M, Arfini F. Producers’ and Consumers’ Perception of the Sustainability of Short Food Supply Chains: The Case of Parmigiano Reggiano PDO. *Sustainability*, 2019; 11(3):721.
- Mieg HA. Professionalisation and professional identities of environmental experts: the case of Switzerland. *Environmental Science*, 2008; 5:41–51.
- Mills GE, Gay LR, Airasian P. *Educational Research – Competencies for analysis and applications*, 10th Edition, Pearson Education, 2012.
- Noy C. Sampling knowledge: the hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology*, 2008; 11: 327–344.
- Shaw E, Mac Con Iomaire M. A comparative analysis of the attitudes of rural and urban consumers towards cultured meat", *British Food Journal* 2019; 121(8): 1782-1800.
- Strijker D, Bosworth G, Bouter G. Research methods in rural studies: Qualitative, quantitative and mixed methods. *Journal of Rural Studies*, 2020; 78: 262-270.
- Wooldridge JM. *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. The MIT Press, 2002, p. 752.

Ελληνική

Γεωργίου Α. Αγροτικά προϊόντα: Καλά κρατεί η ακρίβεια στην Ελλάδα – Κατά 101% αυξημένη η τιμή του ελαιολάδου. Οικονομικός Ταχυδρόμος, 20.12.2023, (<https://www.ot.gr/2023/12/20/agro/agrotika-proionta-kala-kratei-i-akriveia-stin-ellada-kata-101-ayksimeni-i-timi-tou-elaioladou/>)

ΕΛΣΤΑΤ-Ελληνική Στατιστική Αρχή. Ετήσια Γεωργική Στατιστική Έρευνα: Έτη 2020 και 2021, 1.9.2023.

ΕΛΣΤΑΤ-Ελληνική Στατιστική Αρχή. Αποτελέσματα Απογραφής Γεωργίας Κτηνοτροφίας ΕΛΣΤΑΤ 2021 (έτος αναφοράς 2020), ΕΛΣΤΑΤ 2022.

Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών. Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών 2022. 18^ο Έκδοση. Ιούνιος 2023

ΙΕΛΚΑ – Ινστιτούτο Έρευνας Λιανεμπορίου Καταναλωτικών Αγαθών. Ημέρα Διατροφής 2023. 11.10.2023

Καραντινικής Κ. Η Ελληνική Γεωργία Και Αγροδιατροφή Μετά Την Πανδημία. Διανέοσις, Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης, 2020, (<https://www.dianeosis.org/2020/08/i-elliniki-georgia-kai-agrodiatropi-meta-tin-pandimia/>)

Παϊσιάδης Σ. Η Ελλάδα δεύτερη στην ΕΕ σε αυξήσεις τιμών αγροτικών προϊόντων. Αγρότυπος 29.9.2023, (<https://www.agrotypos.gr/thesmoi/ekpaidefsi-erevna/i-ellada-defteri-stin-ee-se-afxiseis-timon-agrotikon-proionton-ti-egine>)

Σιώμος ΓΙ, Βασιλικοπούλου Α.Ι. Εφαρμογή Μεθόδων Ανάλυσης στην Έρευνα Αγοράς. Εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα, 2005.

Σιώμος ΓΙ. Συμπεριφορά Καταναλωτή και Στρατηγική Μάρκετινγκ. Εκδόσεις Σταμούλης, 2002, σελ. 835.

Σκυλακάκη Μ, Μπένος Θ. Προοπτικές και ευκαιρίες για τον πρωτογενή τομέα στην Ελλάδα. Διανέοσις – Οργανισμός Έρευνας & Ανάλυσης, Ιούλιος 2022a.

Σκυλακάκη Μ, Μπένος Θ. Τουρισμός και αγροδιατροφή στην Ελλάδα: Μια μεγάλη αναξιοποίητη ευκαιρία. Διανέοσις – Οργανισμός Έρευνας & Ανάλυσης, Ιούλιος 2022b.

Τηλικίδου Ε. Η Έρευνα του Μάρκετινγκ. Εκδόσεις Σοφία, 2011, Θεσσαλονίκη, σελ. 212.

Τράπεζα Πειραιώς. Πώς μπορεί ο αγροδιατροφικός τομέας να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις του αύριο, σήμερα; Τράπεζα Πειραιώς, 2022

Τσιώλης Γ. (2018) Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες, Θεωρητικές-Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ, Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης & Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, σελ.126.

Eurostat: Πρώτη η Ελλάδα στην αύξηση τιμών παραγωγού στην ΕΕ το γ' τρίμηνο. Αναρτήθηκε στις 20.12.2023 (<https://www.financialreport.gr/eurostat-proti-i-ellada-stin-afxisi-timon-paragogou-stin-ee-to-g-trimino-pinakes/>)

Eurostat: Εισροές-πιο ακριβά πλήρωσαν το 2023 τα εφόδια οι Έλληνες παραγωγοί. Αναρτήθηκε στις 29.1.2024 (<https://www.yraithros.gr/eisroes-pio-akriba-plirosan-2023-efodia-ellines-paragogoi/>)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

Ερωτηματολόγιο ποιοτικής έρευνας

1. Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κυριότερα προβλήματα του αγροτικού τομέα της ΠΑΜΘ;
2. Ποια θεωρείτε ότι είναι τα κυριότερα προβλήματα της αγροδιατροφικής μεταποιητικής βιομηχανίας στην ΠΑΜΘ;
3. Ποια θεωρείτε ότι είναι τα πλεονεκτήματα των αγροδιατροφικών προϊόντων της ΠΑΜΘ;
4. Πώς πιστεύετε ότι θα μπορούσε να ενισχυθεί το επάγγελμα του επιχειρηματία-αγρότη στην ΠΑΜΘ;
5. Πώς πιστεύετε ότι θα μπορούσε να ενισχυθεί η μεταποιητική αγροδιατροφική βιομηχανία στην ΠΑΜΘ;
6. Γνωρίζετε τι είναι η κυκλική οικονομία; Πώς αντιλαμβάνεστε την έννοια της κυκλικής οικονομίας; Θεωρείτε ότι όσοι απασχολούνται στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ είναι ενημερωμένοι για τις δράσεις κυκλικής οικονομίας;
7. Κάνετε δράσεις για την κυκλική οικονομία; Αν ναι, ποιες είναι αυτές;
8. Έχετε υιοθετήσει στην εκμετάλλευσή/επιχείρησή σας φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές (όπως χρήση παρασιτοκτόνων φιλικών προς το περιβάλλον, βιολογική καλλιέργεια, περιορισμό της χρήσης των λιπασμάτων, ορθολογική χρήση νερού, κ.ά.); Αν ναι, ποιες είναι αυτές;
9. Ποια είναι η γνώμη σας για την ανάπτυξη των βραχείων αλυσίδων προσφοράς αγροτικών προϊόντων;
10. Έχετε υιοθετήσει καινοτόμα εργαλεία στην παραγωγική διαδικασία; Αν ναι, ποια είναι αυτά;
11. Ποιες πιστεύετε ότι θα είναι οι μεγαλύτερες προκλήσεις που θα αντιμετωπίσει ο αγροδιατροφικός τομέας στην ΠΑΜΘ μέσα στα επόμενα χρόνια;
12. Τι θα θέλατε να δείτε να αλλάξει στον αγροδιατροφικό τομέα της ΠΑΜΘ μέσα στα επόμενα χρόνια;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

**ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΜΑΝΑΤΖΜΕΝΤ ΚΑΙ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ**

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Η παρούσα έρευνα αφορά την κατανάλωση τροφίμων, των οποίων η παραγωγή έγινε με περιορισμένη χρήση λιπασμάτων/φυτοφαρμάκων, καθώς και τις απόψεις/στάσεις των καταναλωτών ως προς τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς και τα αγροτικά προϊόντα που έχουν οριστεί βάσει των προγραμμάτων ποιότητας τροφίμων (ΠΟΠ, ΠΓΕ κτλ.). Θα σας παρακαλούσαμε να μας βοηθήσετε, απαντώντας με ειλικρίνεια στις παρακάτω ερωτήσεις. Οι απαντήσεις σας είναι εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν για επιστημονική έρευνα. Σας ευχαριστούμε για τη συνεργασία σας.

Αριθμός ερωτηματολογίου: _____

Ημερομηνία συνέντευξης: _____

Περιοχή: _____

Οκτώβριος 2023

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ

Πόσα χρήματα περίπου την εβδομάδα δαπανάτε για αγορές τροφίμων από το σουπερμάρκετ (ατομική δαπάνη);

Ξοδεύω περίπου _____ Ευρώ την εβδομάδα.

Πόσο συχνά ψωνίζετε τρόφιμα για το νοικοκυριό σας;

Κάθε μέρα	
2-4 φορές την εβδομάδα	
1 φορά/εβδομάδα	
Κάθε 15 μέρες	
Μία φορά το μήνα	
Ποτέ	
Άλλο; Αν ναι, τι;	

Από πού αγοράζετε τα τρόφιμά σας; Επιλέξτε ένα ή περισσότερα από τα παρακάτω.

Από μεγάλα super-market	
Από συνοικιακά mini-market	
Από online καταστήματα (ιστοσελίδες)	
Από παραγωγούς	
Από εξειδικευμένα καταστήματα τροφίμων	
Από λαϊκές αγορές	
Άλλο; Αν ναι, το;	

Ποια είναι τα κριτήρια επιλογής των τροφίμων σας; Επιλέξτε ένα ή περισσότερα από τα παρακάτω.

Τιμή	
Γεύση	
Ποιότητα	
Άρωμα	
Εμφάνιση	
Χρώμα	
Διάρκεια ζωής	
Βραβεία-Διακρίσεις	
Συσκευασία (εμφάνιση)	

Πληροφορίες στη συσκευασία	
Φιλικά προς το περιβάλλον	
Βιολογικά	
Προϊόντα εποχής	
Τοπικότητα	
Επωνυμία επιχείρησης	
ΠΟΠ, ΠΓΕ, κ.λ.π.	
Ισχυρισμοί υγείας	

Καταναλώνετε βιολογικά προϊόντα;

Ναι Όχι

Αν απαντήσατε θετικά στην προηγούμενη ερώτηση, αγοράζετε βιολογικά προϊόντα συστηματικά ή ευκαιριακά;

Συστηματικά Ευκαιριακά

Πόσο ενημερωμένος/η θεωρείτε ότι είστε για τα φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα;

Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ

Αγοράζετε (ή είστε διατεθειμένος/η να αγοράσετε) πιστοποιημένα τρόφιμα βάσει προγραμμάτων ποιότητας (π.χ. παραδοσιακά, ΠΟΠ, ΠΓΕ);

Ναι Όχι

ΑΠΟΨΕΙΣ/ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

Πείτε μας κατά πόσο συμφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις που αφορούν τις φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές στην παραγωγή τροφίμων και τα φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα.

Δηλώσεις	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
Νιώθω ευθύνη για το αν τα προϊόντα που καταναλώνω έχουν αντίκτυπο στο περιβάλλον					
Έχω αμφιβολίες για την ασφάλεια των φιλοπεριβαλλοντικών παρασιτοκτόνων που χρησιμοποιούνται στη γεωργία					
Δε γνωρίζω κατά πόσο αξιόπιστοι είναι οι έλεγχοι στα βιολογικά προϊόντα					
Δε νομίζω ότι υπάρχουν πραγματικά οικολογικά φυτοπροστατευτικά σκευάσματα					
Κάποιες φορές γίνομαι δύσπιστος για τη γνησιότητα της περιβαλλοντικής σήμανσης στα τρόφιμα					
Εάν αγοράζεις φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα γίνεσαι κοινωνικά πιο αποδεκτός					
Με ενδιαφέρει πολύ αν τα προϊόντα που αγοράζω έχουν παραχθεί με φιλικές προς το περιβάλλον πρακτικές					
Αξίζει να αγοράζεις φιλικά προς το περιβάλλον τρόφιμα, ακόμα και αν είναι σε υψηλότερη τιμή					
Κοιτάζω στις συσκευασίες των τροφίμων που αγοράζω αν έχουν περιβαλλοντική σήμανση πιστοποίησης					
Προτιμώ να αγοράζω τρόφιμα που έχουν περιβαλλοντική σήμανση					
Θα περιέγραφα τον εαυτό μου ως περιβαλλοντικά ευσυνείδητο					

Πείτε μας κατά πόσο συμφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις που αφορούν τις βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων και τις τοπικές αγορές.

Δηλώσεις	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος					
Εμπιστεύομαι περισσότερο τους παραγωγούς της περιοχής μου ως προς την ασφάλεια των καλλιεργητικών πρακτικών τους					
Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων στηρίζουν το εισόδημα των μικρών παραγωγών					
Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς τροφίμων βοηθούν στην ανάπτυξη της υπαίθρου					
Οι βραχείες αλυσίδες προσφοράς συμβάλλουν στην αύξηση της απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές					
Πιστεύω ότι τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές θα έπρεπε να έχουν χαμηλότερες τιμές					
Έχω αμφιβολία για το κατά πόσο ελέγχονται τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές					
Τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές είναι πιο φρέσκα					
Τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές είναι πιο νόστιμα					
Προτιμώ τα προϊόντα από τις λαϊκές αγορές γιατί είναι πιο ασφαλή (υγιεινά)					
Τα προϊόντα που πωλούνται στις λαϊκές αγορές είναι πιο φιλικά προς το περιβάλλον					
Στις λαϊκές αγορές υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία τροφίμων					
Οι λαϊκές αγορές ενισχύουν την κατανάλωση τοπικών					

προϊόντων					
Υπάρχει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους παραγωγούς που πωλούν τα προϊόντα τους στις λαϊκές αγορές					
Οι παραγωγοί στις λαϊκές αγορές ενδιαφέρονται περισσότερο να είναι ικανοποιημένοι οι πελάτες τους					

Οι παρακάτω δηλώσεις αφορούν τα παραδοσιακά και τα πιστοποιημένα τρόφιμα βάσει συστημάτων/προγραμμάτων ποιότητας (ΠΟΠ, ΠΓΕ, παραδοσιακά, κ.ά). Σημειώστε με ποιες από τις δηλώσεις συμφωνείτε (πολλαπλή επιλογή).

Τα πιστοποιημένα τρόφιμα (π.χ. ΠΟΠ, ΠΓΕ) είναι ανώτερης ποιότητας από τα συμβατικά	
Τα πιστοποιημένα προϊόντα (π.χ. ΠΟΠ, ΠΓΕ) έχουν υψηλότερο θερμιδικό περιεχόμενο από τα συμβατικά	
Τα πιστοποιημένα προϊόντα (π.χ. ΠΟΠ, ΠΓΕ) δεν ταιριάζουν με τον σύγχρονο τρόπο ζωής	
Τα πιστοποιημένα προϊόντα (π.χ. ΠΟΠ, ΠΓΕ) είναι πιο ασφαλή για την υγεία	
Τα πιστοποιημένα προϊόντα (π.χ. ΠΟΠ, ΠΓΕ) είναι πιο φιλικά προς το περιβάλλον	
Η παραγωγή πιστοποιημένων τροφίμων (π.χ. ΠΟΠ, ΠΓΕ) συμβάλλει στην ανάπτυξη των τοπικών οικογενειακών επιχειρήσεων	
Η κατανάλωση παραδοσιακών προϊόντων συμβάλλει στη βελτίωση των διατροφικών συνηθειών	
Η παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων δίνει κίνητρα για επιχειρηματική δραστηριότητα σε μειονεκτικές/απομακρυσμένες περιοχές	

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Φύλο:

Ανδρας

Γυναίκα

Άλλο

Ποια είναι η ηλικία σας;

Είμαι _____ ετών.

Ποιες είναι οι σπουδές σας;

Δημοτικό σχολείο

Γυμνάσιο

Λύκειο

Τεχνική Σχολή

IEK
Πανεπιστήμιο
Μεταπτυχιακές σπουδές

Ποια είναι η ασχολία-επάγγελμά σας;

Μαθητής/φοιτητής
Ελεύθερος επαγγελματίας
Δημόσιος υπάλληλος
Ιδιωτικός υπάλληλος
Αγρότης/τεχνίτης
Άνεργος
Οικιακά
Σώματα ασφαλείας
Συνταξιούχος
Άλλο; Αν ναι, τι;

Ποιο είναι το μηνιαίο εισόδημα σας (σε Ευρώ);

Το μηνιαίο εισόδημα μου είναι _____ Ευρώ

Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

Άγαμος-η
Σε σχέση με συμβίωση (έγγαμος-η, σύμφωνο συμβίωσης, συμβίωση, κ.ά.)
Διαζευγμένος-η
Χήρος-α

Σας ευχαριστούμε για τη συμμετοχή σας!!!